

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Hrad a krajina. Hrady česko-bavorského konfliktu
2. poloviny 15. století**

Petr Kastl

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program - Archeologie

Studijní obor – Archeologie

Diplomová práce

Hrad a krajina. Hrady česko-bavorského konfliktu

2. poloviny 15. století

Petr Kastl

Vedoucí práce:

PhDr. Josef Hložek, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Rád bych touto cestou vyjádřil poděkování PhDr. Josefu Hložkovi, Ph.D., dále Mgr. Lence Starkové, Ph.D. a PhDr. Zlatě Gersdorfové za vstřícnost, cenné rady a připomínky. Tuto práci věnuji své mamince Anně Kastlové.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. CÍLE PRÁCE	1
3. ZÁKLADNÍ RYSY VÝVOJE ČESKÉ HRADNÍ ARCHITEKTURY	2
3.1. OBDOBÍ PŘEDHUSITSKÉ	3
3.1.1. Jádru hradu	8
3.1.2. Předhradí	13
3.1.3. Fortifikace	15
3.2. OBDOBÍ HUSITSKÉ A POHUSITSKÉ	16
3.2.1. Jádru hradu	18
3.2.2. Předhradí	20
3.2.3. Fortifikace	20
4. ŠLECHTICKÁ SÍDLA NA POZADÍ ČESKO – BAVORSKÉHO KONFLIKTU	25
5. HRAD NOVÝ HERŠTEJN	26
5.1. Dějiny hradu	26
5.2. Ikonografické prameny	27
5.3. Dosavadní stav bádání	28
5.4. Popis dochovaných stavebních částí	30
5.4.1. Jádru hradu	30
5.4.2. Ostatní části hradu	37
5.5. Stavby spojené s Česko – bavorským konfliktem	38
5.5.1. Budovy	38
5.5.2. Fortifikační stavby	41
5.5.2.1. Zděné stavby	41
5.5.2.2. Zemní opevnění	49
5.6. Vyhodnocení LIDARových snímků	53
5.7. Vyhodnocení získaných dat	53
6. HRAD PAJREK	54
6.1. Dějiny hradu	54
6.2. Ikonografické prameny	55
6.3. Dosavadní stav bádání	57
6.4. Popis dochovaných stavebních částí	58
6.4.1. Jádru hradu	58

6.4.2. Ostatní části hradu	64
6.5. Stavby spojené s Česko – bavorským konfliktem	66
6.5.1. Budovy	66
6.5.2. Fortifikační stavby	67
6.5.2.1. Zděné stavby	67
6.5.2.2. Zemní opevnění	68
6.6. Vyhodnocení LIDARových snímků	69
6.7. Vyhodnocení získaných dat	69
7. HRAD PUŠPERK	70
7.1. Dějiny hradu	70
7.2. Ikonografické prameny	71
7.3. Dosavadní stav bádání	73
7.4. Popis dochovaných stavebních částí	73
7.4.1. Jádro hradu	74
7.4.2. Ostatní části hradu	75
7.5. Stavby spojené s Česko – bavorským konfliktem	78
7.5.1. Budovy	78
7.5.2. Fortifikační stavby	79
7.5.2.1. Zděné stavby	79
7.5.2.2. Zemní opevnění	80
7.6. Vyhodnocení LIDARových snímků	81
7.7. Vyhodnocení získaných dat	81
8. ODRAZ ČESKO – BAVORSKÉHO KONFLIKTU VE STAVEBNÍ PODOBĚ SLEODOVANÝCH OBJEKTŮ	82
9. ZÁVĚR	83
10. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	84
11. RESUMÉ	91
12. PŘÍLOHY	92

1. ÚVOD

Pohraniční oblasti Českého království, zejména pak jihozápadní hranice, představovaly od nepaměti místa konfliktů a sporů, které se specifickým způsobem zapsaly do paměti krajiny a zanechaly v ní často nesmazatelnou stopu. V rámci této práce bude věnována pozornost vybrané hraniční oblasti Českého lesa, kde se na české straně nacházejí zříceniny pozoruhodných, ale dodnes málo probádaných hradů, jejichž studium a poznání stále nedosahuje dostatečné hloubky. Přitom se jedná o skupinu hradů, které byly v průběhu husitských válek dobývány, či dobyty a v různém rozsahu poničeny. Některé z nich byly z důvodu eskalace česko – bavorského konfliktu znovu obnoveny. Tyto hrady prošly často rozsáhlými stavebními proměnami, které zanechaly nesmazatelné stopy v architektonickém projevu zděných objektů, fortifikačních liniích a prvků. Některé z těchto hradů plnily roli mocenských opěrných bodů, přičemž ztratily svoji dosavadní rezidenční či správní funkci a představovaly tak pro majitele klíčovou vojenskou oporu v rámci územního celku, na pozadí pohraničního konfliktu. Je nesporně zajímavé, že ačkoliv v této době prodělal vývoj opevnění bouřlivý pokrok, především v reakci na spektrum využití palných zbraní, zůstaly přestavby některých hradních objektů velmi konzervativní, a to i v rámci budování některých fortifikačních prvků. Zajímavé informace v tomto ohledu přinesly povrchové průzkumy hradu Pušperku (*Kastl 2014a; 2014b*) a Nového Herštejnu (*Visinger 2015*), které představují další kameny do mozaiky poznání těchto hradů, kterou tato práce chce ještě více doplnit a rozšířit.

2. CÍLE PRÁCE

Cílem této práce je bližší poznání vývoje hradů koncem 15. a počátkem 16. století, se zvláštním zřetelem na identifikaci stavebních aktivit realizovaných v období po husitských válkách. Práce se zaměří na průzkum dochovaných reliktních obytných, provozních a hospodářských staveb a objektů souvisejících s obrannou složkou hradu, a to po stránce jejich fortifikačního potenciálu, jeho možností pasivní a aktivní obrany a jeho stavebního provedení, v návaznosti na ostatní části hradních objektů a širší okolí hradu. Sledovanou otázkou je důvod výstavby fortifikací na konkrétních místech v rámci hradního areálu a na předpolí hradu, jejich konstrukce a stavební provedení na sledovaných lokalitách ve vazbě na širší kontext hradní produkce v této

části Čech ve druhé polovině 15. a počátkem 16. století. Výsledkem této práce bude zmapování vývoje šlechtických hradů na konci 15. století v návaznosti na lokální konflikt. Tyto výsledky mohou být dále využity při výzkumu jiných hradních lokalit v rámci Čech, příhraničních oblastí Německa, Rakouska a Polska, tj. území, která byla přímo ovlivněna vpády cizích vojsk nebo lokálními konflikty post husitského období.

V rámci zasazení do chronologického rámce dějinných událostí, se tato práce zaměřuje na období česko – bavorského konfliktu, jehož počátky můžeme sledovat od poloviny 15. století s gradací v 70. - 80. letech téhož století, kdy bývá tento konflikt často spojován na české straně s tzv. poděbradskými válkami (*srov. Šmahel 2001, 63; Sýkora 2013, 10*) a na bavorské straně s povstáním Bocklerů v letech 1468/69. Přes snahu uzavřít příměří mezi zúčastněnými stranami, doznívá tento konflikt v občasných záchvěvech až ve století šestnáctém (*blíže k této problematice např. Jánský 2004*).

Hlavní teritoriální oblastí zájmu je česko – bavorské pohraničí se zaměřením na českou část předmětného území, které je územně zastoupeno okresem Domažlice (hrad Nový Herštejn) a okresem Klatovy (hrad Pajrek a Pušperk).

Práce se zaměří na provedení povrchového průzkumu hradů Nového Herštejnu, Pajreku a Pušperku, se zřetelem na rozpoznání stavebních aktivity vyvolaných česko – bavorským příhraničním konfliktem, jejich identifikaci v terénu a popis. Při výzkumu hradů v rámci této práce bude uplatněn mezioborový přístup, kombinující v podstatě tři základní okruhy: archeologický, stavebně-historický a historický. Pro vybrané lokality budou shrnuty dosavadní výsledky bádání a bude provedena terénní dokumentace dochovaných zděných částí a terénních reliktních budov a fortifikací. Vyhodnocením dostupných lidarových a leteckých snímků budou na předmětných lokalitách identifikovány možné zemní fortifikační prvky zachované v terénních reliktech.

3. ZÁKLADNÍ RYSY VÝVOJE ČESKÉ HRADNÍ ARCHITEKTURY

Středověké hrady byly nedílnou součástí krajiny středověku a v horizontu současnosti rovněž představují významné krajinné body (*Hložek 2010, 9*). Základní

členění hradů můžeme odvozovat právě od jejich umístění v krajině. Dle výše uvedeného kritéria dělíme hrady na výšinné, které lze rozdělit v detailnějším členění na hrady ostrožné, vrcholové a skalní, které však mohou představovat samostatnou kategorii opevněných objektů. Druhou kategorií představují hrady nížinné, dělicí se v detailu na blatné či vodní. Dalším rozlišovacím kritériem může být osoba, či postavení stavebníka v rámci tehdejší společnosti - pak lze uplatňovat rozdělení na hrady královské, šlechtické či hrady církevních institucí, z nichž specifické postavení zaujímají řádové komendy, které je možné považovat za kompromisní řešení, které vycházelo vstříc požadavkům na opevněný objekt, který by zároveň splňoval některé z nároků kladených na klášterní areál. V současnosti můžeme považovat za nejpřijímanější typologické členění vycházející z rozboru dispozičního typu, tj. prostorového vztahu, četnosti a výskytu základních stavebních prvků hradní dispozice, jako je věž, palác, hradba, kaple, předhradí, aj. Na základě výsledků studia hradních areálů, byly jednotlivé dispoziční typy hradů shrnuty v odborné literatuře (např. *Durdík 1984; 2009; Gabriel 1989; Gabriel – Smetana 1986 nebo nověji Gabriel 2014*).

V rámci této práce bude vývoj hradní architektury nastíněn jak v rámci celkového architektonického konceptu zařazeného do typologické škály postavené na výše uvedeném dispozičním členění (*Durdík 2009, 568*), tak v detailu na jednotlivých částech hradu - hradním jádru, předhradí a fortifikacích. Základní vývoj české hradní architektury bude rozčleněn do dvou základních kapitol. První kapitola představí vývoj hradů od 12. století do počátku 15. století, tj. v období před husitskými válkami. Ve druhé kapitole bude zahrnuto období husitských válek a pohusitská epocha končící poklesem významu hradů coby rezidencí i plnohodnotných fortifikací v průběhu 16. století.

3.1 Období předhusitské

Ačkoli v západní části Evropy existoval vrcholně středověký hrad již od 10. století (*Menclová 1972/I, 16*), dospěl vývoj hradů do vrcholně středověké koncepce na českém území až ve 12. století (*Durdík – Bolina 2001, 144n*). Toto zpoždění bylo zapříčiněno odlišným průběhem společenských změn, které vedly ke vzniku vrcholně středověkého hradu. Na našem území pak představovala páteřní zeměpanskou

správní a mocenskou strukturu hradská soustava (více k této problematice např. *Žemlička 1978, nebo nověji Hledíková – Janák - Dobeš 2005*). Od druhé poloviny 12. století se můžeme setkat s jednotlivými stavebními počiny, které byly ve většině případů v kompetenci panovníka. Do tohoto období můžeme zařadit přestavbu části Pražského hradu Soběslavem II. která je datována k roku 1135. Jediným hradem z tohoto období, u něž není stavebníkem král, ale pražský biskup, je hrad v Roudnici nad Labem. I když na české a moravské přemyslovském doméně docházelo k ojedinělým stavbám hradů, zůstává po celé 12. a v počátek 13. století, vůdčím typem opevněného sídla hradiště (*Durdík 2009, 16n*).

V průběhu 13. století se tato situace v Českém království začíná poměrně dramaticky měnit. Za Přemysla Otakara I. začíná vznikat nová soustava správních bodů království, středověké hrady (*Durdík 2000, 17; Durdík 2007, 233*) a postupně stále více sílí vliv šlechty na dění ve státě, ze které se začíná vyčleňovat poměrně mocná a majetkově zajištěná skupina, která začíná stavět první hrady (*Petráň a kol. 1985, 263; Menclová 1972/I, 70; Durdík 2009, 16*). Velmi sporadicky vznikaly královské hrady přestavbou původních hradských center. Do této kategorie můžeme zařadit Hradec Králové nebo Jindřichův Hradec (*Durdík 2007, 233*). Na Moravě se jedná o hrad ve Znojmě nebo v Břeclavi. Výjimečným stavebním počinem Přemysla Otakara I. je královský hrad Loket, který nahradil správní hradiště Sedlec a jehož architektonický výraz je založen na štaufské produkci hradů nedalekého Chebska (*Durdík – Bolina 2001, 144nn*). V tomto období se na královských hradech setkáváme mimo jinou zástavbu i s obytnou věží, a to jak kruhového tak čtvercového půdorysu. Příkladem hradu s použitím obytné kruhové věže je Křivoklát. Obytnou věží na čtvercovém půdorysu disponovali např. hrady Buchlov, Loket nebo Landštejn (*Durdík – Bolina 2001, 142n*).

Jedna ze skupin budovaných královských hradů využívala ve svém počátku v určitém měřítku fortifikační a dispoziční strukturu původních hradišť (především systém valů) v kombinaci se zděnými stavebními prvky. Skupina těchto hradů bývá souhrnně nazývána hrady přechodného typu (*Durdík 2000, 19; Durdík 2007, 234n*). Do této skupiny, která v podstatě vývojově představuje typ hradu stojícího na rozhraní mezi starším hradištěm a středověkým hradem, můžeme zařadit Angerbach u Kožlan, Hlavačov u Rakovníka, Tachov aj. (*Durdík 2009, 17*). Další skupinu hradů,

kteřá začala vznikat současně s předchozí a přetřvala do dalších století, představují hrady s obvodovou zástavbou. Tyto poměrně komplikované stavby s množstvím objektů, u nichž vnější strana budov vymezuje zpravidla obvod hradu a představuje tak pasivní fortifikaci, představovali základní stavební typ královské rezidence, která se stavebně rozvíjela i v pozdějším období (*Durdík 2000, 20*). Mezi nejstarší královské hrady tohoto typu řadíme např. Křivoklát, Zvíkov, Jivno aj. (*Durdík 1984, 47n; 2007, 234n; 2009, 17*).

Ve šlechtickém prostředí se tento typ hradu vyskytuje pouze ojediněle u nejvýznamnějších šlechtických rodů. V jihočeském prostředí se jedná např. o Vítkovský hrad Příběnice, Litice u Plzně spojené s rodem Drslaviců nebo hrad Vizmburk v severních Čechách. Mezi šlechtické stavby s obvodovou zástavbou můžeme zařadit i východočeský hrad ve Staré Dubé (*Durdík – Bolina 2001, 159*).

Samostatnou kapitolu v královské hradní produkci představuje francouzský kastel, který byl jako typ na naše území importován z francouzského prostředí. Oproti hradům přechodného typu a hradům s obvodovou zástavbou, představuje francouzský kastel typ hradu umožňující aktivní obranu díky použití flankovacích věží (*více k této problematice např. Petrůň a kol. 1985, 442; Durdík 1984, 50n*). Vznik tohoto typu hradu je všeobecně spojován s francouzským prostředím a s obdobím vlády Filipa Augusta (1180 – 1223), který se poměrně rychle začal šířit mezi francouzskou šlechtu (*Chatelain 1983, 333 – 364*) a posléze do některých zemí Evropy (*Durdík 1998a, 10n*). Nejstarším představitelem tohoto typu hradu na území tehdejšího Českého království je Týřov, jehož stavební vývoj je sledovatelný od první čtvrtiny 13. století do první poloviny 16. století. Týřov představuje hrad dvoudílné dispozice, který je v tomto případě doplněn obytnou věží (*Menclová 1972/I, 194n; více Durdík 1998a, 21 – 62*). Do skupiny hradů typu francouzského kastelu můžeme dále zařadit Konopiště, postavené v druhé polovině 13. století (*Durdík 2009, 271n*), hrad v Táboře (*Menclová 1972/I, 317; Durdík 1998a, 88 – 102; 2009, 194n*) nebo moravský hrad Úsov (*podrobněji Durdík 1998a, 102 - 113*). Zajímavou kombinaci hradu s obvodovou zástavbou a francouzského kastelu představuje Džbán, který vznikem spadá do stejného období jako Týřov (*Durdík 1998a, 62 – 76; 2009, 128n*).

V rámci městského prostředí se uplatnil středoevropský kastel. Je to typ hradu, který je vázán na městskou parcelaci a zástavbu a který svojí fortifikací je

začleněn do systému obrany celého města. Příkladem hradů tohoto typu je například Písek, Kadaň nebo Domažlice (*Durdík 2009, 523n*).

Ve spektru pozemkové šlechty, jejíž počátky můžeme na našem území sledovat od 12. století je postupným vývojem opouštěno od tehdejšího typu sídla, opevněného dvorce. V odborné literatuře je takto označována kvalitativně nižší forma středověkého feudálního sídla, často s přilehlým románským tribunovým kostelem (*Hejna 1976, 280*). Od druhé poloviny 13. století se v rámci šlechtického prostředí začíná prosazovat hrad bergfritového typu, tj. hrad který je vybaven útočištnou věží (bergfritem). Hrad tohoto typu zaujímají především ostrožní polohy a mají poměrně jednoduché dispoziční členění věž – hradba – palác (*Durdík 2000, 36; Durdík 2009, 57*). Bergfrit je ve většině případů okrouhlý (Volfštejn, Náchod, Šelmberk, Hasištejn, aj.). V rámci snížení destruktivního činitele při obléhání hradu bývá bergfrit v některých případech opatřen břitem, směřujícím proti prostoru případného útoku. Typickými představiteli jsou Zvíkov, Strakonice, Svojanov, Stráž nad Nežárkou aj. (*Durdík 2009, 18*). Bergfrit může mít i čtverhranný půdorys (Choustník, Gutštejn, Rokštejn) nebo polygonální (Příběnice, Znojmo, Roštejn). Na Moravě se vedle hradů bergfritových prosadily i hrady s plášťovou zdí, jejichž výstavba je iniciována nejen ze šlechtického, ale i z biskupského prostředí, kam můžeme zařadit hrad olomouckého biskupa Bruna, Blansko (*Durdík – Bolina 2001, 159*).

Mezi hradními stavbami, zpravidla méně movitějších stavebníků, se ve druhé polovině 13. století vyčleňuje samostatná skupina hradů s palácem, jako hlavní obrannou a obytnou stavbou, kam můžeme zařadit např. Najštejn, Vlčtejn či Řebřík (*Durdík – Bolina 2001, 167n*).

Zajímavou skupinu představují skalní hrady, které vytvářejí v České hradní produkci specifický styl středověké hradní architektury. V dílech některých autorů, (*Durdík 2009, 501-502*) je vztažen tento termín k objektu, který je ve většině případů vystavěn na výrazném skalním útvaru s upřednostněním fortifikačního účelu, s částečně zahloubenými místnostmi obytné či hospodářské funkce. Areál tohoto typu hradu je zpravidla doplněn na koruně skalního útvaru dřevěnou, případně zděnou zástavbou. Terminologicky vymezují skalní hrad i někteří další autoři a ve výkladu F. Gabriela a J. Smetany (*Gabriel – Smetana 1986, 280*) je skalní hrad objektem, který je situován na vhodném skalním suku a u něhož se vstupní část nachází ve výšce 3-

6 m od základny skalního bloku. Převýšení skalního suku představuje hlavní obranný prvek hradu a vlastní hradní jádro se rozkládá vždy na horní ploše skály s přístupem skrze vylámanou či upravenou skalní spáru. Výše uvedené definice se snaží o vymezení skalního hradu v rámci české hradní architektury, ale vzhledem k variabilitě této skupiny staveb zůstává otázka typologie stále otevřená. Mezi nejstarší hrady tohoto typu v Čechách řadíme např. hrad Hřídělík (*Gabriel 1979, 57*) či Drábské světničky (*Chotěbor 1981, 71*), u nichž lze předpokládat založení již ve druhé polovině 13. století.

V období 14. století doznívá výstavba hradů bergfritového typu, která se projevuje rozvinutější zástavbou hradního jádra. Od poloviny 14. století se začíná objevovat postupně se uplatňující nový architektonický prvek, obytná věž (donjon), který vytváří u nově budovaných hradů samostatný typ (Netřeb, Pajrek, Kunžvart), nebo je zakomponován do hradního jádra staršího hradu (Kokořín, Pušperk, Hasištejn).

Další skupinu hradů představují stavby, kdy dochází ke srůstání paláce, či jiné stavby, s obytnou věží a v rámci hradního jádra se vytváří tzv. bloková dispozice. Mezi hrady tohoto typu patří např. Zlenice nebo Kámen u Pacova. V některých případech, kdy je k dispozici dostatečná plocha staveniště, dochází k rozvolnění bloku mezi budovami, čímž se zvětšuje plocha nádvoří. Tento aspekt je viditelný např. na hradu Kost nebo na Okoři. V ojedinělých případech dochází ke spojení do bloku s věží, jejíž funkce mohla být v důsledku miniaturizace zcela degradována. Takovým příkladem je Orlík u Humpolce (Brzoň 2010).

Stoupající nároky šlechty na obytné a reprezentační prostory daly vzniknout hradům dvoupalácové dispozice (*Petráň a kol. 1985, 432*). Tyto hrady disponují dvěma rovnocennými palácovými objekty postavenými v rámci hradního jádra proti sobě, přičemž prostor mezi nimi je uzavřen hradbou a vytváří malé nádvoří, které doplňuje schodišťová věž (*Durdík 2009, 127*). První hrady tohoto typu, Maidštejn a Helfenburk u Bavorova, vznikly ve druhé polovině 14. století na území Vítkovců. Dále do této skupiny hradů můžeme zařadit Vysoký Chlumeck nebo Kožlí (*Petráň a kol. 1985, 432*). Palác může být rovněž zakomponován do prostoru mezi věžemi, se kterými může být komunikačně propojen. V tomto případě hovoříme o hradech

dvouvěžové dispozice a můžeme do této kategorie zařadit např. Hamrštejn, Libštejn či Trosky (*Durdík 2009, 20*), nebo Házmburk (*Durdík – Bolina 2001, 155*).

Do skupiny lucemburských staveb můžeme zařadit některé hrady bezvěžové dispozice. Jedná se především o první stavební počiny Karla IV. Na Moravě, kam řadíme hrady Tepenec u Olomouce, Telč nebo v Čechách hrad Vargač, který je dnes součástí Dobříše (*Durdík – Bolina 2001, 173*). V Následujícím klidném období Karla IV. dochází v hradní architektuře k potlačení obranyschopnosti budovaných hradů a k vyzdvížení funkce rezidenční a obytné. Tyto faktory se odrazily ve stavebních počinech Karla IV. a byly transformovány do několika hradních typů. Do hradů bezvěžové dispozice řadíme Karlův hrad u Purkarce (Karlshaus). Do hradů blokové dispozice můžeme zařadit Kašperk a Radyni (*Durdík 2009, 20*).

Tato vývojově nastolená tendence pokračovala i za Václava IV. a je asi nejvíce patrná na Točníku a Novém Hradu u Kunratic. Hrady tohoto typu si zachovávají víceméně bez věžovou podobu (*Durdík 2001, 21*). Někdejší symbolický význam věže pak mohl být v některých případech přenesen na hradním areálům dominující věžovité paláce (*Durdík 1995, 27*). Rovněž, jednotlivé šlechtické stavby tohoto období vycházejí z podobného schématu především přestavbami starších hradů, u kterých jsou patrné některé architektonické detaily používané královskou stavební hutí, jako např. použití bosovaných kvádrů či klenebních polí, která nerespektují půdorys zaklenutých prostor. Mezi významné hradní přestavby tohoto období můžeme zařadit Egerberk, Roupov, Jenštej nebo Vysoký Chlumec (*Durdík – Bolina 2001, 189*).

3.1.1 Hradní jádro.

Pojem jádra hradu, ačkoli je velmi často zmiňován v odborné literatuře, nebyl do současné doby ve spektru kastelologického bádání pevně definován, ačkoli právě výzkum tohoto prostoru posloužil jako podklad pro většinu typologií nejen v Čechách, ale i v Evropě (*Hložek 2010, 15, 20n*). Tento termín se rovněž proměňuje čase a jeho definice je často poplatná době, jazykovému prostředí, účelu a směru bádání (*srov. Ottův slovník naučný 1897, 726n; Piper 1905, 589; Glossaire Burgenfachwörterbuch des mittelalterlichen Wehrbaus 1975, 60n; Wörterbuch der Burgen Schlösser und Festungen 2004, 169*). Pro účely práce bude tento pojem použit pro snazší

pochopení předmětné problematiky vývoje hradní architektury v jednotlivých obdobích. V komplexu hradního celku představuje hradní jádro zpravidla centrální samostatnou uzavřenou část, především šlechtického hradu (*Durdík 2009, 221n*).

Jádro hradu je tvořeno zpravidla vlastní rezidencí majitele, která má podobu paláce nebo obytné věže. Další stavba, která ve většině případů doplňuje hradní jádro, s funkcí převážně obranně - útočnou, je věž, nejčastěji bergfrit. Samostatným objektem v rámci hradního jádra, nebo prostorou vloženou do palácové stavby může být hradní kaple (*Záruba 2014a; 2015*). Jádro hradu, kromě útočného objektu (věže), bývá nejvýstavnější a výtvarně nejnáročnější částí hradu, která v sobě zahrnuje spektrum reprezentačních, obytných a komunikačních prostor. Hrad disponuje v naprosté většině případů jedním jádrem. Ke zdvojení může dojít ve výjimečném, zvláštní funkcí podmíněném případě tzv. Ganerbenburgu např. Choustník nebo Skála u Přeštic (*Durdík 2009, 142*). U hradů menšího prostorového řešení, lze pokládat za jádro hradu často jedinou obytně užitnou stavbu v rámci celého hradního areálu, kterou může být palác, donjon či jiný druh objektu. Objekty hradního jádra se vyvíjely v čase na základě měnících se požadavků na reprezentaci, komfort a užitnou hodnotu. Tyto požadavky se zpravidla otiskly ve stavebním vývoji těchto objektů a v některých případech jsou pozorovatelné dodnes. U většiny objektů v rámci šlechtických hradů se můžeme setkat s více či méně patrným individuálním přístupem, kdy subjektivní a ideologické nároky osoby stavebníka ovlivnily výsledné utváření formální a prostorové struktury celého hradního jádra (*Durdík – Klápště – Sommer 1986, 11*). Zpravidla se tyto formální a prostorové změny dotýkaly reprezentativních objektů. Tímto, prostorově nejrozsáhlejším, stavebním objektem hradního jádra je bezesporu palác, který je na českých hradech doložen již od 12. století (*Durdík 2009, 416*).

Palác je jednou z hradních staveb, na kterou se vztahují ve větší míře ideová a estetická kritéria, jako měřítko úlohy a smyslu tohoto hradního objektu která jsou provázána s měřítky dalšími, zejména provozními a ekonomickými (*k této problematice např. Menclová 1972/I; Hložek 2010, 10*). Palác může v rámci jádra představovat samostatnou oddělenou stavbu (Angerbach u Kožlan) nebo vytváří samostatný palácový komplex složený z více budov, jak je patrné na Zvíkovu nebo Křivoklátu (*Durdík 2009, 416*). Přízemí paláce slouží zpravidla k hospodářským nebo

skladovacím účelům a nebývá komunikačně propojeno s prvním patrem, kde se nacházel sál, který byl hlavním reprezentačním prostorem celého paláce a prostorově zpravidla zaujímal většinu jeho půdorysu. Palácové stavby datované do 12. století jsou ve většině případů součástí knížecího okrsku v rámci hradiště. Takovéto stavby nacházíme na Pražském hradě, Mělníku nebo Olomouci (*Durdík – Bolina 2001, 139n*). Sály na nejstarších královských hradech jsou zpravidla plochostropé, jak je doloženo na nejstarším sále na pražském hradě (palác Soběslava II. 1135) s rozměry 9 x 32 m (*Menclová 1972/I, 73*). Výjimku představuje o něco mladší sál na biskupském hradu v Roudnici nad Labem, který byl opatřen deseti poli křížové klenby (*Durdík 1984, 22*).

U hradů přechodného typu nejsme za současného stavu poznání a vzhledem k absenci plně dochované palácové stavby schopni rekonstruovat strukturu a podobu těchto staveb. Na základě archeologických výzkumů víme, že některé z těchto palácových objektů byly zděné na maltu (Tachov, Týnec nad Sázavou) nebo hrázděné (Angerbach u Kožlan) (*Durdík, 2007, 230*). Poměrně dobře jsou do současnosti dochovány palácové objekty u hradů s obvodovou zástavbou. Tyto stavby mohou v rámci hradního jádra vytvářet vzájemně plně, nebo jen částečně propojenou strukturu, která může v některých případech vytvářet samostatný okrsek (*Durdík – Bolina 2001, 21*). Příkladem hradu s palácem, nebo paláci, s plně propojenou strukturou je například Křivoklát, budovaný již za vlády Přemysla Otakara I. a dostavovaný v následujícím období Václavem I. a Přemyslem Otakarem II. (*Durdík 2009, 299*). V případě Křivoklátu má jádro hradu půdorys nepravidelného trojúhelníku, jehož východnímu cípu vévodí mohutná obytná věž kruhového půdorysu. Nejstarší palácová stavba se nacházela na západní straně hradního jádra napravo od vstupu (*Durdík 2009, 300*). U některých hradů se v pozdějším období, v rámci prvního patra paláce, přestává uplatňovat jedno prostorová dispozice místnosti (sálu) a dochází k jejímu rozdělení (*Durdík 2000, 22*). Střední část tvoří sál, na který navazuje po jedné straně klenutá vytápěná komnata a po straně druhé roubená komora. Příkladem může být hrad Bezděz, kde je toto řešení použito u všech paláců (*Durdík 2009, 59, 416*). Součástí paláců na královských hradech jsou kaple, budované většinou v prvním patře (*Durdík 2000, 25*).

V některých formách získávají paláce věžovitou formu. Příkladem můžou být paláce na Kokoříně, Cornštejně nebo Hasištejně (*Durdík – Bolina 2001, 22*). V rámci hradního jádra může v některých případech dojít ke spojení věže s budovou paláce, přičemž dochází ke komunikačnímu propojení obou objektů v interiéru a vytváří se tzv. bloková dispozice (*Durdík 2009, 124*). Ve spektru hlediska komfortu a užitného prostoru dosahují palácové stavby vrcholu za vlády Václava IV., kdy je využito dvou základních prostorových řešení.

V rámci prvního řešení je hradní jádro v podstatě obestavěno palácovými objekty, které obklopují plochu nádvoří. Příkladem takového řešení je hrad Jíry z Roztok, Krakovec. Druhé řešení je vázáno postaveno na několika podlažní budovu věžovitého paláce, který svojí výškou ve většině případů převyšuje ostatní zástavbu hradního jádra. Typickým příkladem tohoto řešení je hrad Točnick (*Durdík – Bolina, 2001, 25*). U menších staveb, především šlechtické provenience, byl palác umístěn zpravidla na nejchráněnějším místě hradního jádra a nedosahoval takových rozměrů jako paláce královské. Horizontální uspořádání však bylo většinou stejné jako u královských paláců. Hospodářské přízemí a obytné či reprezentační první patro, případně obytné druhé patro.

Komunikační propojení palácových prostor bylo v horizontální rovině řešeno buď propojením jednotlivých prostor dveřmi v interiéru, nebo vně budovy umístěným systémem zpravidla dřevěných pavlačí (Bezděz, Houska, Kamýk) či zděným arkádovým ochozem, který je dodnes patrný na Zvíkově či Písku (*Durdík 2000, 22*). Ve vertikálním propojení jednotlivých pater byli využívány schodiště různé konstrukce, od jednodušších žebříkových po složitější zděné, které mohly být umístěné v síle obvodové zdi, jak je patrné například v Písku (*Menclová 1972/I, 208*) na nebo byly situovány v interiéru podlaží jednotlivých objektů, což je dodnes viditelné na hradu Lipnice u Havlíčkova Brodu. V rámci paláce mohlo schodiště vytvářet samostatnou schodišťovou místnost, například na hradu Houska, kde toto dvouramenné schodiště propojuje přízemí s prvním patrem (*Menclová 1972/I, 245*). V pozdějších obdobích byla schodiště umísťována do samostatných objektů, tzv. schodišťových věží. Toto řešení bylo uplatňováno například u hradů dvoupalácové dispozice (*Durdík 2009, 127*). Na příkladu hradu Točnicku můžeme pozorovat vložení

schodišťového objektu do síly obvodové zdi paláce, ze které schodiště svojí hmotou částečně vystupuje.

Do spektra obytných budov vstupuje v první polovině 14. století staronový stavební prvek, obytná věž – donjon. Od prvních obytných věží zaznamenaných na našem území v období 12. – 13. století se liší v některých dílčích detailech. Především vstup, který je téměř vždy v úrovni prvního patra, přístupný po snadno odstranitelné konstrukci dřevěného schodiště nebo použitím padací mostku, představuje útočištný potenciál stejný jako u bergfritu. Ze stejného hlediska nejsou v přízemí prolomené žádné otvory v obvodových zdech a přístup je zajištěn z prvního patra po žebříku nebo po úzkém žebříkovém schodišti. U těchto prostor převládá především skladovací funkce. Dalším detailem je zastropení mezi jednotlivými patry. Zatím co u obytných věží 12. – 13. století jsou běžně používány klenby, tak u donjonů jsou v tomto období všechna patra plochostropá (*Durdík 1998b, 31*). Rovněž komunikační schéma mezi jednotlivými patry se změnilo. U prvních obytných věží bylo komunikační schéma řešeno např. schodištěm v síle zdi (např. Přimda) nebo vestavěním šnekového schodiště do obvodové zdi (např. Zvíkov). Oproti tomu donjony měly komunikační propojení v interiéru, nebo bylo řešeno pomocí schodišťového přístavku. Takovéto řešení bylo uplatněno např. na Pušperku u Poleně (*Durdík 1998b, 35*).

Součástí jádra, jak už bylo řečeno v úvodu této kapitoly, mohl být rovněž bergfrit, tj. útočištná věž. Jednalo se zpravidla o samostatně stojící objekt, který mohl být propojen s obvodovou hradbou (např. Strakonice, Pořešín aj.) a byl přístupný zpravidla v úrovni prvního patra (*Durdík 2009, 57*).

Dalším objektem umístěným v hradním jádru mohla být kuchyně. U starších hradů mohla být součástí přízemí paláce (Cheb) nebo mohla vytvářet samostatný, často zahloubený objekt v jeho blízkosti (např. Týřov). V průběhu dalšího vývoje vznikaly samostatné zděné objekty, které mohly být stavebně provázány s jinými objekty hradního jádra (např. Kozí Hrádek, Vizmburk) nebo byly umístěny samostatně (Nový hrádek nad Dyjí, Jindřichův Hradec) (*Durdík – Bolina 2001, 65n*).

3.1.2 Předhradí

Předhradí středověkých hradů představují, podobně jako hradní jádra, v artefaktuálním prostředí významného nositele nejazykové informace o minulé skutečnosti, která v dnešní době důsledkem archeologizace a působením archeologických transformací ztratila původní dynamiku živého světa (*více k problematice archeologických transformací Neustupný 2007*). Ve světle archeologických pramenů zasazených do rámce hradního komplexu, představuje předhradí samostatně vymezený prostor plnící funkci hospodářskou, provozní, skladovací, obytnou a obrannou (*Durdík 2009, 457*). Vazba hradu k předhradí není pravidlem. Jsou hrady, které nemají předhradí žádné a hrady které mají předhradí několik. Klíčovým parametrem pro předhradí, s výše uvedenou formální strukturou, je existence fortifikace, která může být různé kvalitativní úrovně. S předhradím se zpravidla setkáváme v prostředí šlechtických hradů. U hradů královských a městských jsou obytné a reprezentativní funkce upřednostněny nad funkcemi hospodářsko – výrobními a v podstatě již nehovoříme o předhradí, ale o tzv. dolním hradu (*více k problematice předhradí např. Hložek 2010*) byť se na úrovni formální struktury mohlo jednat o víceméně funkčně totožné areály aktivit. Předhradí šlechtických hradů mělo vlastní organizační strukturu, která vycházela nejen z pokrytí funkčních potřeb hradu, ale i z potřeby zajištění chodu celého panství po stránce správní a ekonomické. K pokrytí výše uvedených potřeb hradního organismu, bylo na předhradí situováno spektrum objektů s funkcí skladovací, výrobní, obytnou a správní. Skladovací objekty, např. seníky, sýpky, byly konstrukčně uzpůsobeny této funkci a v případě seníků se mohlo jednat o stavby lehčí dřevěné konstrukce. Mezi další objekty hospodářské provenience můžeme zařadit stáje, chlévy, stodoly aj. (*Durdík 2009, 36n*). Do skladovacích prostor předhradí můžeme zahrnout i podsklepení budov. Samostatnou skupinu představovaly objekty, které měly přímou vazbu na šlechtické volnočasové aktivity, mezi které můžeme zahrnout lov zvěře. Mezi tyto objekty patřily různé psince a prostory pro odchov a výcvik sokolů (*více k této problematice např. Verdon 2003, 49 – 70*).

Z výrobních objektů byla součástí předhradí především kovárna (*Durdík – Bolina 2001, 66*). Mohlo se jednat o zděné objekty jako např. na Vízmburku (*Hejna*

1980, 306; *Razím 2012, 95-97*) či na Lelekovicích, kde byla kovárna situována u východní zdi (*Unger – Mihok – Pribulová 1998, 392*). Pokud byl součástí předhradí samostatný objekt kuchyně, byl umístěn co nejbližší k hradnímu jádru. Tato situace je sledovatelná např. na Křivoklátu nebo Moravské Třebové (*Durdík – Bolina 2001, 65*). Dalšími objekty v prostoru předhradí byly obytné prostory pro služebnictvo, chlévy, různé kolny na dříví nebo např. psince (*Durdík – Bolina 2001, 67n*).

Nedílnou součástí většiny hradů byly mlynářské provozy. Zpravidla se jednalo o menší prostory, které mohly být součástí jinak funkčně zaměřeného objektu (např. skladovacího), kde se mouka vyráběla buď na ručních, nebo samotížných mlýncích. Případně tam, kde to dovozovaly přírodní a terénní podmínky, se jednalo o samostatné objekty. Takto byl archeologicky zjištěn objekt mlýna na předhradí hradu Krašova (*Durdík – Bolina 2001, 67*).

Dalším objektem, který mohl být součástí předhradí či hradního jádra, je studna nebo cisterna na dešťovou vodu. V případě výšinných hradů se jednalo v podstatě o jediný zdroj vody v hradním areálu. Tyto objekty mohly být rozličného stavebního provedení. V případě cisterny se mohlo jednat o jímku vysekanou ve skalním bloku opatřenou v případě nutnosti jednoduchým soklem, kam byla sváděna dešťová voda. Doklady těchto objektů jsou patrné např. na hradu Zbirohy (okr. Jablonec nad Nisou) či hrádku Lacembok u Staňkova. V některých případech mohla být tato cisterna opatřena věžovitou stavbou, tzv. studniční věží, která je doložena např. na Kumburku. Skutečných studní, které měly vazbu na pramen, je ve skupině výšinných hradů poměrně málo, protože náklady na vyhloubení často přesahovaly možnosti stavebníka. Takovéto studně dosahují značné hloubky, jako např. na Zbirohu (163) nebo na Roupově, kde studna dosahuje hloubky 76 m (ústní sdělení majitele p. Raise). Další možností jak zásobovat hrad vodou, bylo vyhloubení šachty pod úroveň vodního toku a její propojení s vodním tokem boční štolou. Toto řešení bylo použito na Karlštejně nebo na hradu Hukvaldy. Ke konci 14. století se již setkáváme s prvními vodovodními rozvody, které zajišťovaly dodávku vody k provozům s její velkou spotřebou. Takovéto rozvody jsou archeologicky doložené např. na Křivoklátě nebo Českém Krumlově, zmiňují se o nich dokonce i písemné prameny jako např. na Nových Hradech (*Šusta ed. 1909*).

3.1.3 Fortifikace

Základní fortifikační jednotkou hradů předhusitského období, byla bezesporu hradba, která vytváří spolu s dalšími prvky základní obrannou linii většiny hradů (*Durdík – Bolina 2001, 13; Durdík 2009, 184*). Na kvalitu jejího stavebního provedení je kladen velký důraz. Zpravidla byla postavena z lomového kamene spojovaného vápennou maltou. Šířka i výška takovéto hradby byla poměrně variabilní, přičemž šířka se pohybovala v průměru okolo 2 m a výška byla v průměru okolo 5 m (*Durdík 2009, 184*). V předhusitském období se však setkáváme zejména v případě uzavíracích zdí příkopů či dalších méně exponovaných partií hradních areálů i s hradbami jejichž síla dosahovala pouze 80-100 cm. Hradba byla ve většině případů opatřena ochozem, který v této (pochozí) výšce částečně ubral ze síly hradby. Takto zeslabená horní část hradby byla ve vrcholové partii zakončena cimbuřím. V průběhu 13. století byl poměr mezi šířkou stínky a šířkou proluky téměř shodný. V průběhu 14. století jsou v některých případech stínky opatřeny štěrbinovou střílnou, jak je patrné na Helfenburku u Úštěka. Stínky se postupem času rozšiřovaly a dosahovaly délky i několika metrů. Proluky mezi stínkami mohly být opatřeny zvedacími dřevěnými záklopkami, jejichž úchyty se dochovaly na hradu Kost. V případě slabších hradeb mohla pochozí plochu suplovat dřevěná lávka, umístěná na vysunutých a podepřených dřevěných konzolách. Počátkem 15. století dochází k zastřešování hradebních ochozů jednoduchou pultovou střechou a zazdívání proluk mezi stínkami, kde je ponechána jen štěrbinová střílna (*Durdík – Bolina 2001, 16*).

Běžnou součástí fortifikační architektury byly věže, věžice a bašty. Tyto objekty, jejichž tvarová variabilita byla poměrně široká, našly uplatnění v širokém spektru tehdejšího stavitelství. Podle jejich umístění v hradbě a možnosti postřelování kurtiny vyčleňujeme skupinu flankovacích věží. Jejich zlatý věk spadá do 13. století, renesanci využití získaly až za husitských válek. Z nich se pak vyvinuly věže bateriové (*Durdík 1999, 52*). Téměř všechny hradní stavby středověku disponovaly základním pasivním obranným prvkem, příkopem, který mohl být v případě nížinných hradů naplněn vodou (např. Švihov, Pardubice). V návaznosti na morfologii terénu nemusel být příkop využit okolo celého hradu a hrady na extrémních výšinných polohách nemusely disponovat příkopem vůbec. V některých

případech může být uplatněno vyzdění stěn příkopu nebo jejich zajištění nasucho kladenou kamennou plentou.

Na příkop zpravidla navazovalo těleso valu zhotovené většinou z materiálu vytěženého při hloubení příkopu (*Varhaník 2014*). Valové těleso mohlo být na koruně opatřeno hradbou různé kvalitativní úrovně (*Durdík 2000, 37*). Hrad mohl disponovat několika liniemi příkopů a valů, jak je dodnes viditelné na hradu Příkopy okr. Domažlice (*Visinger 2015, 28*).

3.2 OBDOBÍ HUSITSKÉ A POHUSITSKÉ

Husitské války značnou mírou přerušily vývojovou etapu hradů nastolenou klidným obdobím vlády posledních Lucemburků, především Karla IV. a Václava IV., kdy byl v hradní architektuře kladen důraz především na užitný faktor hradních staveb, komfort bydlení a jejich okázalost na úkor obranyschopnosti hradního celku (např. *Durdík 2001; Durdík – Bolina, 2001, 181; Durdík 2009, 21; Záruba 2014b; Němec 2015*). Bojová taktika husitských vojsk a především využití potenciálu palných zbraní znamenala pro většinu hradů křest ohněm. Snad nejvíce dotčenými se staly právě hrady postavené nebo upravené koncem 14. a začátkem 15. století (např. Nový hrad u Kunratic). Daleko lépe odolávaly hrady starší, situované na nepřístupných místech kde nebylo možné použít palné zbraně k obléhání hradu (Střekov), nebo ty hrady, jejichž fortifikace umožňovala aktivní obranu (např. Týřov, Konopiště). Zároveň zde hrálo nespornou úlohu umístění hradu v návaznosti na morfologii terénu, kdy hrady na ostrožnách (např. Švamberk, Most) byly v určité nevýhodě oproti hradům umístěným na vrcholových partiích kopců (např. *Menclová 1976/II, 223; Durdík 1984, 217n*).

Vývojově se dispozice hradů budovaných od 20 let 15. století výrazně mění a to především v návaznosti na rozvoj palných zbraní a ničující účinky obléhacího dělostřelectva za husitských válek. V podstatě veškeré změny pozorovatelné v tomto období na dispozičním uspořádání hradů probíhají na pozadí měnících se prioritních funkcí hradu jako celku. Zcela zřetelně se prosazuje zvýšený zájem o militární funkci hradu, nicméně se i v období válečných let klade důraz na obytnou kvalitu a pohodlí, a to i v řadách husitských hejtmanů, kterým záleželo na reprezentačním rozměru jejich sídel, z čehož lze vyvodit nárůst movitosti této skupiny tehdejší společnosti

(Sýkora 2014, 234). Do tohoto období ale zahrnujeme i vznik husitských hradů, které byly postaveny především jako vojenské opěrné body (např. Himlštejn, Panna) a neměly v některých případech přímou správní vazbu k feudálnímu majetku (Durdík 1984, 238n). V návaznosti na vojenské využití některých částí hradů zde nacházíme řadu objektů, u kterých dochází k prolínání více funkcí. V některých, spíše výjimečných případech, je vojenská funkce vázána na existenci jiného objektu v sousedství rezidenčního sídla. Užitá funkce dominovala i u řady dalších hradů, sloužících jako doplňkové objekty k rezidenčním sídlům jejich majitelů. Do této kategorie můžeme zařadit např. Himlštejn, Ralsko či Ronov. U těchto staveb se pravděpodobně nejednalo o klasické garnizonní hrady, ale o hrady u kterých je kladen důraz na symbolickou roli. Tato skupina hradů má v návaznosti vojenskou funkci přizpůsobené prostorové uspořádání jednotlivých objektů hradního areálu, přičemž je záměrně potlačena rezidenční funkce a mezi prioritní funkce je vyzdvížena symbolická rovina militární dominance v rámci krajiny (Sýkora 2014, 231).

Ve vztahu k morfologii krajiny jsou hrady v tomto období budovány většinou na dominantních výšinných polohách (Himlštejn, Kalich, Kunětická hora, Nevděk, Neznámý hrad na Blešenském vrchu, Oltářík, Ostrý, Panna, Starý Berštejn), které nebylo možné ohrozit přímou střelbou (Durdík 2009, 22n). Většina takto extrémně umístěných nových hradních staveb, vzhledem k problematickému zajištění základních funkčních potřeb hradního organismu (např. obtížné zásobování vodou, doprava surovin, apod.), které tyto polohy přinášely, po celkovém uklidnění válečných poměrů zanikla. Mezi hrady, které výše uvedený zánikový horizont postihl, patří např. Starý Berštejn, Ronov u České Lípy (Gabriel – Panáček 1998, 72; 89) či Stohánek (Gabriel – Panáček 1993, 145 - 150).

Určité množství hradů je však budováno i v méně výrazných polohách (Mazanec, Ostromeč, Pravda, Sion), nebo dokonce v rovinatém prostředí (kolínský hrad Lapis refugii). Umístění hradů na nepříliš vhodných polohách mohlo v určitých případech odrážet možnosti jeho stavitele i cíle, s nimiž byl hrad zakládán. V jeho stavební podobě i ve volbě staveniště se pak mohly odrážet nejen kladené nároky vojenské, ale také provozní a hospodářské. Takovým příkladem je například hrad Jana Roháče z Dubé, Sion (Sýkora 2014, 230). Ačkoli je v období husitských válek

doložena výstavba nových hradů, tak se celkové množství hradů v Čechách a ostatních zemích Koruny české snížilo. Před vypuknutím husitských válek stálo na území Koruny české zhruba 400 hradů, zatímco v období po husitských válkách jich bylo o 100 méně (*Macek 2001, 469*).

V období jagellonském dospěl vývoj pozdně gotických hradů k pomyslnému vrcholu. V podstatě se dá hovořit o navázání na období před husitskými válkami. U královských i šlechtických hradů, které nepostihl zánikový horizont, dochází k více či méně radikálním přestavbám (*Macek 2001, 471*). Mezi královské přestavby můžeme zařadit např. jagellonskou přestavbu Křivoklátu. Do spektra šlechtických hradů patří např. přestavba Roupova, Blatné, Českého Krumlova nebo Frýdlantu. Veškeré tyto aktivity odrážejí soudobý postoj aristokratické společnosti vázaný na pohodlí, individualitu prostoru a soukromí (*Macek 2001, 472n*). Všeobecně toto období reprezentují stavby Benedikta Rieda a okruhu jeho stavební hutě spolu s vlivem saské architektury Arnolda Vestfálského (*Kalina 2009*). Samostatné stavební hutě provozovaly i nejvlivnější šlechtické rody, o jejichž individuálním architektonickém projevu svědčí stavby Rožmberků a Pernštejnů.

Pro architektonický projev okruhu saského dvorního stavitele Arnolda Vestfálského, je charakteristické především použitím sklípkových kleneb, lineární profilace architektonických článků, záclonových oblouků a jiných prvků (*Durdík 2009, 51*). Tento vliv je dobře patrný na Doubravské hoře u Teplic (*Menclová 1976/II, 437-440*), na Střekově (*Menclová 1976/II, 445*), Hrubém Rohozci (*Peřina 2007, 291*) nebo v Budyni nad Ohří (*Durdík 2000, 91*).

Do poslední fáze vývoje české středověké hradní architektury se nesmazatelně zapsala stavební produkce pánů z Pernštejna, která je zastoupena přestavbami starších hradů, jako je např. Kunětická Hora, Hluboká nad Vltavou, Pardubice nebo Potštejn u Rychnova nad Kněžnou (*Menclová 1976/II, 496*), který Pernštejnové po roce 1495 značně rozšířili a přestavěli (*Vorel 1999, 100, 114*). Tímto obdobím v podstatě končí vývoj středověké hradní architektury na našem území (*Durdík 2009, 24*).

3.2.1 Jádru hradu

Hrady stavěné v husitském období můžeme rozdělit do dvou základních skupin. První skupinu hradů tvoří objekty, u nichž se předpokládají vyšší nároky na obytnou a rezidenční funkci. Tyto hrady disponovaly v hradním jádru jedním, nebo v některých případech vícerými zděnými objekty (Sýkora 2014, 233). V ojedinělých případech doznívá ještě využití obytné věže (Oltářík, Starý Berštejn) a stále více se prosazují hrady s palácovou zástavbou, u nichž někdy palácové stavby připomínají svým provedením spíše obytné věže šlechtických tvrzí. Toto stavební provedení je pozorovatelné např. na hradu Kunětická Hora (Durdík – Bolina, 2001, 26).

Druhou skupinu představují hrady vojenského charakteru, kde je kladen důraz na militární funkci. U těchto hradů se v rámci hradního jádra nacházejí rozměrné budovy, které jsou zpravidla vnitřně nedělené, nebo jsou k rozdělení použity hrázděné příčky. U těchto garnizonních objektů je předpoklad vazby na další objekty podpůrné kasárenské funkce v komplexu hradního celku (Sýkora 2014, 233).

Období vlády Jiříka z Poděbrad a následné jagellonské období se architektonicky projevuje v rámci hradního jádra především přestavbami obytných prostor. Dříve plochostropé prostory jsou nově zaklenuty. Zvětšují se okenní otvory a okna jsou opatřována skleněnými výplněmi. V některých případech dochází k navyšování palácových staveb o nová patra (např. Hukvaldy či Rabí). Standardem se stává vytápění kachlovými kamny a objevují se i výstavby prvních vodovodů, jak je doloženo na Křivoklátu nebo Českém Krumlovu (Macek 2001, 471nn). Charakteristickým prvkem tohoto období, který se stavebně dotýkal většiny obytných prostor v hradním jádru, je potřeba vyššího počtu místností, což je řešeno buď výstavbou nových budov, které mohou být osazeny vně obvodové hradby (např. nový palác na Cornštejně nebo Ludvíkovo křídlo na Pražském hradu) nebo zaplňují volné prostory vnitřních nádvoří. Vznikají tak vícetraktové palácové okrsky v rámci hradního jádra. Toto dispoziční řešení je velmi dobře vidět na Českém Šternberku nebo na Pernštejně. Paláce ve většině případů zakončovala polohrázděná patra opatřená arkádovými vížkami (Durdík – Bolina 2001, 26n). Nové využití získávají i přízemní prostory palácových staveb, které byly v předchozích obdobích z obranného hlediska prosté větších okenních otvorů. Do těchto prostor jsou dodatečně vkládány různě propracované klenby, vylamují se okna a interiéry bývají

často náročně výtvarně vyzdobeny, jak můžeme vidět např. na Bechyni, Kunětické hoře či Křivoklátu (*Durdík – Bolina 2001, 28n*).

Architektonické prvky se projeví i na členitosti fasád hradních objektů, ve formě různých, vně obvodovou zeď vystupujících arkýřů, které mimo zlepšení světlostních poměrů, zvětšovaly i užitnou plochu interiéru místností. Určitých změn doznalo i vertikální komunikační řešení, kde se uplatňují samostatné schodišťové objekty, mnohdy architektonicky náročně doplněné o propracované klenby. V horizontální komunikační úrovni vznikají různé druhy arkádových ochozů, které mají vazbu na schodišťové objekty (*Durdík – Bolina 2001, 28*).

Určitou renesanci prožívá i centrální rezidenční prostora hradu, velký sál, který v architektonickém projevu pozdní gotiky nabývá mnohdy impozantních rozměrů a nově je komunikačně provázán s ostatními částmi hradního jádra. Klenební provedení nad rytířským sálem a jeho architektonické zpracování patří k nejnáročnějším výtvarným počínům celého hradu. Největší sály nalézáme na Pražském hradě (Vladislavský sál), Křivoklátě nebo Buchlově (*Durdík – Bolina 2001, 28*).

3.2.2 Předhradí

V období husitských válek a v navazujícím období poděbradském, dochází ke změně fortifikačního potenciálu předhradí jako celku (podrobně o této problematice bude pojednáno v kapitole 3.2.3). Ve spektru hospodářských a provozních funkcí již tak radikální proměnu nepozorujeme.

Významně se začíná prostor předhradí proměňovat po stránce stavební v souvislosti s podnikáním šlechty. Koncem 15. století máme doloženy v prostoru předhradí zděné objekty sýpek (např. Bechyně či Švihov), jejichž výstavba má přímou spojitost s výše uvedenými podnikatelskými aktivitami šlechty (*Durdík – Bolina 2001, 67*), a to především s vařením piva pro prodej v rámci panství či dominia. K tomuto účelu vznikají samostatné objekty pivovarů, které jsou budovány jako novostavby. Pivovarský provoz se předpokládá např. na Kozím hrádku, kde byl do skály vylámaný rozsáhlý pivovarský sklep (*Hložek 2010, 86*). Dalšími lokalitami

kde se pivovarské provozy nacházely, jsou např. Okoř nebo Krašov (*Hložek 2010, 180*).

3.2.3 Fortifikace

Zapojení palných zbraní při dobývání hradů můžeme vysledovat již od poloviny 14. století, a to ve Francii, Anglii a Itálii. V Čechách se tento nový fenomén objevil zhruba o padesát let později. První doklad o použití palné zbraně při obléhání na našem území je z roku 1383, kdy je použito královské vojsko proti biskupskému dvorci v Kejích u Prahy. V návaznosti na ničivý dopad dělostřelby dochází k úpravě hradeb, kdy se do jejich spodních částí vylamují štěrbinové střílny, které poskytují obránci větší ochranu, než dělostřelbou poškoditelné stínky cimbuří (*Menclová 1976/II, 201nn*).

Struktura fortifikací hradů v období husitských válek se nijak dramaticky neměnila oproti období předchozímu. Koncepce byla postavena na stejném základu – val, příkop, parkánová hradba a hlavní hradba (*Menclová 1976/II, 226*).

U hradních staveb husitského a pohusitského období není hradní příkop často součástí obranné sestavy hradu. Důvodem je změna strategie obrany hradu, kdy je hlavní tíha obrany postavena na využití potenciálu palných zbraní a hradní příkop by v těchto případech mohl být pro obléhatele potencionálním krytem. Tento koncept byl použit např. na hradu Mazanec (*Sýkora 2013, 240*).

Val mohl být na koruně osazen dřevěným plotem, příkop mohl být vyzděný a parkánová hradba nebyla vždy používána (*Bochenek 1972, 54n*). Nicméně se v tomto období přesouvá hlavní tíha obrany dále od hradu a prioritní fortifikační linií se stává valové těleso (násep), které nabývá různých velikostí a tvarů. Mohutné valy byly tvořeny velkým množstvím upěchované zeminy a jejich čelo bylo opatřeno kamenným armováním, které odolávalo daleko lépe dělostřelbě než na vápennou maltu postavená kamenná zeď (*Brice 1999, 70*). Setkáváme se s valovými tělesy, které jsou opatřeny nasucho kladenou kamennou plentou (např. Kalich) nebo zděnou eskarpou (např. Klenová). Tyto fortifikační prvky sloužili jak k pasivní obraně, tak k obraně aktivní. Široká koruna valových těles, která byla často opatřena lehčí, např. srubovou či kůlovou fortifikací, byla často využita jako palebné postavení (*Sýkora*

2013, 238n). Valové těleso, jako předsunuté, často liniové opevnění, přestavovalo směr, kterým se v následujících letech začalo orientovat pevnostní stavitelství.

Koruna hlavní hradby, která byla zpravidla opatřena cimbuřím, doznala v souvislosti s použitím palných zbraní určitých změn. Prostor mezi stínkami byl zazděn a zazdívka byla opatřena střílnou. U nově budovaných hradeb již nebylo cimbuří uplatňováno a součástí poprsní zdi byly v pravidelných rozestupech umístěné střílny. V rámci využití palných zbraní při obraně hradu, byly hradební ochozy opatřeny zastřešením (*Petráň a kol. 1985, 443*).

V návaznosti na použití palných zbraní při obléhání hradů, se obrana ubírá dvěma základními směry. První směr představuje pasivní obrana a takovými prvky je štítová zeď, nebo mohutný val. Štítová zeď bývá poměrně vysoká a její šířka dosahuje často úctyhodných rozměrů (*Bochenek 1972, 59; Durdík 2009, 23*). Jejím úkolem bylo zabránit přímému ostřelování hradu. Štítovou zdí byl zajištěn např. hrad v Bechyni nebo Tolštejn. Samostatnou část představují hrady se štítovou zdí, u nichž se prolíná pasivní obrana s aktivní. Takovým příkladem může být Orlík nad Vltavou nebo Templštejn (*Sýkora 2013, 241*). Na základě průzkumů českokrumlovského zámku je doložena mohutná štítová zeď na západní straně areálu za mohutným, ve skále vylámaným příkopem (*Razím 1997*).

Druhým směrem bylo využití obrany aktivní. U většiny českých hradů chyběla možnost využití aktivní obrany, což bylo zapříčiněno absencí bašt a věží vystupujících vně obvodové hradby. Jejich výstavba zažila určitou renesanci během husitských válek, a to ve všech doposud známých formách, kdy tyto objekty vystupovaly z hradební linie a dosahovaly často až dna příkopu. Mezi nejstarší věže, které byly vybaveny střílnami pro palné zbraně, patří čelní válcová věž hradu Orlíka nad Vltavou. V několika z nich jsou dodnes dochované střílny, ze kterých bylo možné postřelovat těžšími palnými zbraněmi i poměrně vzdálené cíle (*Varhaník 1998, 13-32; Varhaník 2002, 132-133*).

System aktivní dělostřelecké obrany byl poprvé využit na Zvíkově (*Durdík – Sušický 2002, 151*), kde se nedostatky v aktivní obraně projevíly při obléhání hradu v roce 1429. Na základě této zkušenosti nechali Rožmberkové vystavět nový parkán, jehož součástí bylo šest dovnitř otevřených čtverhranných bašt, které byly opatřeny

štěrbinovými střílnami. Stavební úpravy se dotkly i hlavní hradby, na kterou byly osazeny nové kryté střelecké ochozy. V další fázi došlo k prohloubení příkopu a ke zpevnění valů (Čechura – Ryantová 1989, 39-41; Durdík 2009, 635-636; Varhaník 2002, 130). Úpravy v podobném schématu proběhly i na dalším rožmberském hradě, Choustníku (Durdík – Sušický 2002, 42).

Ke konci husitských válek je již standardem využití předsunutých sypaných zemních bašt. Základní půdorysný tvar těchto objektů byl po celou dobu 15. století polokruhový, tři čtvrtě kruhový nebo podkovovitý. Stavebně se jednalo o rozličně provedené objekty, od nasypných ze zeminy přes skládané z kamene až po ty, které byly vybaveny dřevěnými či kamennými plentami. Podle jejich konstrukčního provedení můžeme odvozovat i druh zde použitých zbraní. Lafetové zbraně se zpravidla umísťovaly v baštách s rovnou vnitřní pochozí plochou, která vystupuje až k vrcholu bašty jak je doloženo např. na hradu Chlum.

Jestliže byla bašta vybavena okopy či střílnami, indikuje toto řešení používání ručních palných zbraní. Takováto bašta se nachází na Rýzmburku. Je skládaná z kamenů a má polookrouhlý tvar. Na vnější straně je obezděný násep a uprostřed bašty se nachází okop pro střelce. Podobně uspořádaná zemní podkovovitá bašta byla součástí fortifikace hradu Dolní Bělá (Kypta – Richterová 2002, 54-55). Bašty severní parkánové hradby na Zvíkově byly opatřeny štěrbinovými střílnami s trámky pro hákovnice, stejně tak jako kurtiny mezi nimi. V případě Zvíkova nacházíme i příklad použití kalhotové střílny (Durdík 1999, 636; Varhaník 2002, 130-132). Okopy v prostoru bašt nemusely výhradně sloužit pro střelbu z ručních zbraní, ale byly často upraveny pro střelbu z děl. Takovým příkladem může být východní bašta hradu Frumštejna, kde je umístěn okop pro dělo.

V neposlední řadě dochází k budování předsunutých liniových či samostatných opevnění. Tento přístup byl založen na filosofii udržení obláhatelů co nejdále od hradu, což zpravidla představovalo výstavbu dalšího pásu opevnění, který mohl mít charakter parkánové hradby s dovnitř otevřenými dělostřeleckými baštami, nebo byla do parkánu vložena dělostřelecká věž, jak tomu bylo například na Choustníku, která byla patrně předchůdcem pozdějších předsunutých dělostřeleckých bašt, uplatňovaných v hradním stavitelství od 70. let 15. století (Menclová 1976/II, 257; Durdík 2009, 23, 215).

Další vývoj fortifikací na českých hradech ovlivnily války krále Jiřího z Poděbrad s opozicí, během nichž se projevil technický pokrok v palných zbraních a všeobecné zdokonalení dělostřelby. Výkonnější děla začala ohrožovat i hrady, které byly v předchozím období relativně mimo dostřel soudobých zbraní. Tuto situaci pomohlo částečně vyřešit použití stanovišť předsunuté dělostřelecké obrany, která nebezpečný prostor zablokovala (*Durdík 2009, 457n*). Výstavba těchto samostatných předsunutých fortifikačních prvků, které byly situovány na místa předpokládaného napadení (*Menclová 1976/II, 259*), dokládají např. předsunuté opevnění hradů Libštejna či Kašperku (Pustý hrádek) nebo se setkáváme s kombinací předsunutého dělostřeleckého opevnění s liniovou fortifikací (např. Kumburk, Český Krumlov). První použití předsunutých dělostřeleckých bašt v Čechách můžeme klást do průběhu 15. století. Mezi hrady, kde byl použit tento fortifikační prvek, patří např. Mazanec nebo Štědrý hrádek (*více k této problematice Durdík 1973, 433-471; 1999, 457-458; 2000, 43-54*). Jejich stavební provedení a použití stavebního materiálu bylo velice pestré. Jednalo se buď o jednoduché dřevěné stavby, nebo o náročné zděné budovy, které v některých případech představovaly unikátně promyšlené a propracované stavby. Takovým příkladem je předsunutá bašta hradu Hluboká, která byla s vlastním hradem spojena podzemní chodbou a obsahovala ve svém nitru samostatnou kuchyni (*Durdík 1999, 163*).

V případě hradů na ostrožnách, bylo toto předsunuté opevnění umístěno do linie možné střelby, jak dokládají stavby dělostřeleckých věží na Českém Šternberku, které jsou považovány za jedny z nejprogresivnějších fortifikačních prvků u nás (*Varhaník 2002, 134*).

V případě dělostřeleckých bašt, umístěných ve směru k místu potenciálního ohrožení, se tento fortifikační prvek k tomuto místu obracel obloukovitě vypnutým čelem, ze kterého bylo možné nebezpečný prostor postřelovat (*Durdík 2009, 458*). Příkladem využití potenciálu předsunuté dělostřelecké bašty je např. opevnění Hasištejna (*Menclová 1976/II, 323n; Kypta – Sýkora 2014, 75-88*) nebo Vimperka (*Durdík 2009, 596*). Vrcholem využití kombinace aktivní a pasivní obrany je pozdně gotická fortifikace hradu Helfenburku u Bavorova, jehož poslední stavební stádium je kladeno do let 1477 – 1483 (*Varhaník 2002, 134*).

Další progresivní prvek aktivní obrany představuje bateriová věž, která umožňovala větší koncentraci děl na relativně malé ploše. Bateriové věže jsou zpravidla kruhového nebo polokruhového půdorysu ačkoli se setkáváme i s případy polygonálních bateriových věží. Tento fortifikační prvek převyšuje přilehlé hradby a je po stavební stránce kvalitativně vyšší úrovně, což je viditelné například na síle zdí. Bateriová věž bývá zpravidla použita v kombinaci s jinými fortifikačními prvky a může při vhodném rozložení v rámci obranné linie vytvářet hlavní fortifikační systém hradu (*Durdík 2009, 52*). Příkladem může být opevnění hradu Doubravská Hora (*Menclová 1976/II, 437-440*) či dělostřelecký systém použitý Hartenštejně (*Durdík 1994b, 24*), který představuje jednu z nejpromyšlenějších kombinací prvků aktivní obrany.

V rámci jagellonské přestavby Křivoklátu byla vybudována mohutná sypaná polygonální zemní bašta tzv. *bollwerk*, který posílil křivoklátský systém aktivní dělostřelecké obrany (*Durdík 2000, 301n*). Dokonale propracovaný opevňovací systém nechali vystavět Pernštejnové na svém hradu v Pardubicích. Vlastní hrad se nacházel uprostřed mohutné fortifikace, která byla tvořena pravidelným zemním opevněním se čtyřmi protáhle okrouhlými nárožními rondely, a celé opevnění navíc obklopoval vodní příkop. Obranný systém aplikovaný na hrad v Pardubicích spolu s dalšími analogickými Pernštejnskými fortifikačními stavbami, představuje vrchol vývoje středoevropských hradních fortifikací, který byl dále rozvinut v pevnostním stavitelství (*Menclová 1976/II, 509-511; Vorel 1999, 116*).

4. ŠLECHTICKÁ SÍDLA NA POZADÍ ČESKO – BAVORSKÉHO KONFLIKTU

Jak již bylo zmíněno výše, česko – bavorský konflikt měl na obou stranách hranice především kořistnický charakter, který měl zásadní vliv na ekonomiku této oblasti v období konce 15. a začátku 16. století. Nemalou měrou lze spojovat účast české strany i v rovině politické, především ve vztahu poskytnutí vojenské pomoci odbojné jednotě *bocklerů* na německé straně. Čelními představiteli tohoto konfliktu byli na české straně Herštejnští z Velhartic, jejichž sídlem byl Nový Herštejn u Kdyně, páni z Janovic, kteří v tomto období vlastnili hrad Rýzmbek a Janovští z Pajreku, jejichž základnou byl hrad Pajrek u Nýrska. Dalšími aktéry byli zástupci z řad nižší šlechty, především Vyrkové z Rýzmbeka sídlící na tvrzi v Úsilově a páni z Veselí u Janovic.

Celý konflikt je možné sledovat na pozadí více či méně zdokumentovaných historických událostí (*Jánský 2004*), nicméně je důležité vzít v potaz i informace historicko – geografického charakteru, hospodářsko – správního členění a celistvosti či roztržitosti majetkové držby v tomto regionu. Právě výše uvedené okolnosti mohou pomoci pochopit, klíčové okamžiky celého konfliktu, které buď přímo, nebo nepřímo ovlivnily vývoj hradní architektury v této oblasti. Dopady tohoto konfliktu na hradní architekturu budou představeny v dalších kapitolách této práce, a to na příkladech hradů Nového Herštejnu, Pajreku a Pušperku.

5 HRAD NOVÝ HERŠTEJN

Zřícenina hradu se nachází v Plzeňském kraji v okrese Domažlice na k. ú. Němčice u Kdyně (702960), na pozemku č. parc. 1484/2 (www.cuzk.cz [18. 1. 2016]). Zřícenina byla prohlášena za nemovitou kulturní památku 3. 5. 1958 a je evidována v ÚSKP pod rejstříkovým číslem 38356/4-2160 (www.monumnet.npu.cz [21.1.2016]). Hrad byl postaven na jednom z výrazných výběžků Korábské vrchoviny 681 m. n. m. (obr. 1), jehož podloží tvoří magmatické horniny (granodiorit, tonalit a křemenný diorit) karbonského geologického útvaru (www.geology.cz [21. 1. 2016]).

5.1 Dějiny hradu

Ve starší odborné literatuře je výstavba hradu spojována například s Břeňkem z Herštejnu (*Sedláček 1996, 37*) či s pány z Velhartic (*Bělohlávek 1985, 235*). Na základě stavebního průzkumu D. Menclové (*Menclová 1972/I, 402*) a provedenými archeologickými průzkumy (*Kausek 2009, 32nn*) můžeme klást založení hradu do třetí čtvrtiny 13. století a spojovat jej se jménem Protivce z Herštejnu (*Jánský 2001, 42; Durdík 2009, 386*). První písemná zmínka v souvislosti s predikací Nového Herštejnu je až v listině z roku 1348 (*Profous 1947, 550*), takže je poměrně složité určit posloupnost majitelů v prvopočátcích hradu, především v souvislosti s existencí Starého Herštejnu (*více k této problematice Jánský 2001*). V polovině 14. století získávají hrad páni z Velhartic, kteří zde zakládají samostatnou větev rodu, Herštejnských z Velhartic (*Hebber 2002, 259; Sedláček 1996, 38; Bělohlávek 1985, 235*). Tento rod vlastnil hrad Nový Herštejn až do konce 15. století, kdy jej získává Půta Švihovský z Rýzmburka (*Sedláček 1996, 38; Bělohlávek 1985, 236*). Na základě novějších studií (*Jánský 2001, 63; Durdík 2009, 386*) je držení Nového Herštejnu

Půtou Švihovským kladeno od roku 1496. Za Švihovských z Rýzmburka došlo na hradě ke stavebním aktivitám. Byly provedeny nejnnutnější opravy a došlo k výstavbě velkokapacitních stájí pro koně (*Jánský 2001, 70; Durdík 2009, 386*). V roce 1524 kupuje celý herštejnský statek královské město Domažlice. Město se o hrad již nestaralo a tak pustnul. Pro účast domažlických na odboji proti Ferdinandovi I. jim bylo herštejnské panství zabaveno a v roce 1549 prodáno za 900 kop grošů českých Šebestiánovi Markvartovi z Hrádku (*Sedláček 1996, 39; Bělohlávek 1985, 236; Jánský 2001, 81*). Markvartové z Hrádku drželi herštejnské panství ještě v roce 1577. Další posloupnost majitelů je poněkud problematická. Je pravděpodobné, že celé panství následně drželi Černínové z Chudenic spolu s Únějovicemi. Nový Herštejn je vysloveně zmiňován při prodeji únějovického panství roku 1626 Divišovi Kocovi z Dobrše. Okolo roku 1670 se opět dostalo herštejnské panství Černínům z Chudenic (*Sedláček 1996, 39*), v jejichž majetku zůstalo až do roku 1945.

5.2 Ikonografické prameny

Nejstarší vyobrazení Nového Herštejnu (obr. 2) se nachází na bavorském hraničním vizíru z roku 1514 (*Procházka 1998/I, 215*). Ačkoli se jedná o schematizované vyobrazení, je velmi dobře rozpoznatelný stav hradu k tomuto datu a především vizualizace donjonu včetně jeho zastřešení.

Nedávno objeveným ikonografickým pramenem je kolorovaný plán hradu z roku 1823 (obr. 3) uložený ve státním archivu v Jindřichově Hradci (*Procházka 1998/I, 212*). Tento plánek je přístupný na internetových stránkách <http://ryzmburk.jan-jansky.cz/?q=node/976>.

Další vyobrazení vyhotovil F. A. Heber v roce 1842 spolu s plánem hradu (1845), které publikoval ve svém díle *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*. Na prvním vyobrazení, které bylo nakresleno z prostoru přístupové cesty, je patrná zalomená obvodová hradba a objekt s tzv. Panenskou věží (obr. 4). Na druhé kresbě, která zachycuje hrad od východu, je viditelná část obvodové hradby s reliktem pravoúhlé věže (obr. 5). Na půdorysném plánu (obr. 6) již není zachycena zeď, která je patrná ještě na plánu z roku 1823 (*Heber 2002, 255n, 261*). Je otázkou, zda tato zeď v průběhu 22 let zanikla natolik, že nebyla v terénu již rozpoznatelná, nebo zda neposloužila jako zdroj stavebního materiálu.

V roce 1892 vychází *Hrady, zámky a tvrže Království českého*, díl devátý – Domažlicko a Klatovsko od Augusta Sedláčka s ilustracemi Karla Liebschera. V této publikaci se nacházejí dvě vyobrazení hradu a plán. Vyobrazení na straně 37 zachycuje část hradby se dvěma otvory (patrně okenní a dveřní). Za současného stavu hradu již nejsme schopni určit, o kterou část hradu se jedná a ani sám autor neuvádí k vyobrazení bližší popis (obr. 7). Nelze s jistotou říci, zda tento motiv vůbec pochází z Nového Herštejnu. Druhá kresba (obr. 8), otištěná v této publikaci je kopií vyobrazení od F. A. Hebera (*srovnej Heber 2002, 256; Sedláček 1996, 45*). Půdorysný plán (obr. 9) je rovněž téměř totožný s plánkem od F. A. Hebera (*srovnej Heber 2002, 261; Sedláček 1996, 36*). Další, poněkud romantizované vyobrazení, je rovněž od K. Liebschera a zachycuje vnější pohled na východní část obvodové hradby s objektem tzv. Panenské bašty, z prostoru přístupové cesty (obr. 10). Otištěný půdorysný plán vykazuje drobné nuance, které nekorespondují s uvedeným textem (*srovnej plán a popis Sedláček 1996, 36*).

Fotografie z období kolem roku 1900, která byla součástí turistického průvodce (obr. 11), zachytila vnější západní úsek obvodové hradby s pozůstatky čtverhranné věže, na které je ještě dochováno její severozápadní nároží (*Procházka 1998/I, 208*).

5.3 Dosavadní stav bádání

Prvním autorem, který se širěji věnoval historii hradu s popisem dochovaných částí, byl F. A. Heber (*Heber 2002, 253 – 263*). Následně je Nový Herštejn uveden v *Sedláčkových hradech, zámcích a tvrzích Království českého*, díl devátý (*Sedláček 1996, 35 – 39*).

Hrad je rovněž zmíněn v díle *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém č. 17 - politický okres Domažlický* (*Vaněk – Hostaš 1902, 73-74*).

V souvislosti s vývojem české hradní architektury je hrad uveden v díle Dobroslavy Menclové *České hrady* (*Menclová 1972/I, 402*).

Historie a popis hradu jsou shrnuty v kolektivním díle autorů pod vedením Miloslava Bělohlávka *Hrady, zámky a tvrže v Čechách na Moravě a ve Slezsku, západní Čechy* (*Bělohlávek a kol. 1985, 234 – 236*).

Nové výsledky z průzkumu hradu byly publikovány ve sborníku *Castellologica Bohemica* Z. Procházkou (*Procházka 1998/I, 205 – 228*).

Přehledně byla zpracována historie tohoto hradu v roce 2001 od J. Jánského (*Jánský 2001, 40 – 85*). Nový Herštejn se objevuje i v encyklopedické publikaci od T. Durdíka a V. Sušického - *Zříceniny hradů, zámků a tvrzí, západní Čechy* (Durdík – Sušický, 2005, 133 – 136) a v *Ilustrované encyklopedii českých hradů* od T. Durdíka (*Durdík 2009, 386n*).

První archeologický výzkum hradu byl realizován v roce 1973 – 1976 (*Procházka 1998/I, 220*). Revize tohoto výzkumu s provedením dokumentace nálezů a zaměření donjonu, byla provedena 19. 11. 1977 (*Durdík 1981, 90n*). Další výzkum následoval v letech 2001 – 2003. Rozsah výzkumu, počet a rozmístění sond v rámci hradního areálu je patrný na plánu (obr. 12) otištěném v roce 2006 v (*Durdík 2006, 180*).

V roce 2001 byla provedena zjišťovací sondáž, ve které se pokračovalo i v následujícím roce, při níž byla zachycena severní obvodová zeď jádra a zkoumán prostor mezi ní a severní vnější obvodovou hradbou. Touto sondou byla potvrzena hypotéza o rozebrání většiny objektů hradního jádra koncem 15. či na počátku 16. století. V sondě byly zachyceny vrstvy s materiálem datovatelným na konec 13. století, které dokládají počátky hradu před výstavbou velké čtverhranné obytné věže. V roce 2003 byly položeny další dvě sondy. Jedna v interiéru donjonu, kde byla odkryta spálená vrstva se zlomky kachlů a druhá při jihozápadní hradbě vnějšího ohrazení (*Durdík – Kausek – Procházka 2004*).

V letech 2002 – 2003 byly odebrány vzorky z lešeňových kúlů, které se dochovaly ve zdivu některých částí hradu dodnes. Byl odebrán vzorek ze zdiva donjonu, Panenské bašty a obvodové hradby. Vzorek z Panenské bašty však neobsahoval potřebný počet letokruhů a z tohoto důvodu nebylo možné datování dendrochronologickou metodou, která je jednou z primárních datovacích metod v archeologii. Pro získání objektivního datování je nutná taková část dřevěného vzorku, z jehož výřezu můžeme získat minimálně 40 letokruhů včetně podkorního (*Kuna – Černý – Dreslerová – Vařeka 2007, 105*). Dendrologické datování nebylo možné provést ani na vzorku z donjonu, protože se jednalo o dřevo olše (*Alnus*

Glutinosa), pro níž zatím není sestavena odpovídající dendrochronologická křivka. Jediným vzorkem, který bylo možné dendrochronologicky datovat, byl zbytek lešeňového kůlu pocházejícího ze severního úseku obvodové hradby. Dřevo použité na tento lešeňový kůl bylo pokáceno v létě roku 1358 (*Procházka 2004, 158n*). Výstavbu obvodové hradby můžeme datovat do tohoto roku nebo do následujícího období a spojovat ji s osobou Ješka z Velhartic (*Kausek 2009, 34*).

5.4 Popis dochovaných stavebních částí

Dispoziční řešení hradu je dvoudílné a skládá se z jádra hradu situovaného na vrcholové partii vystupujícího skalního hřebenu a z níže položeného prostoru zajištěného obvodovým ohrazením, které jádro obklopuje, jak je patrné na plánu hradu (obr. 13) vyhotoveném Z. Procházkou (*Procházka 1998/I, 206*). Z celého hradního komplexu se z původních zděných staveb dochovala podstatná část mohutného donjonu (obr. 14), část objektu na východní straně jádra hradu, který předstupuje před obvodovou hradbu (obr. 15) a mohutná obvodová hradba s relikty objektů v nárožích. V terénních depresích jsou rozpoznatelné dílčí úseky obvodových zdí, tzv. velkokapacitních stájí. Poslední stavební úpravy hradní zříceniny, dnes již těžko rozpoznatelné, byly provedeny v 19. století za Černínů z Chudenic, kdy se stal Nový Herštejn vyhledávaným výletním místem (*Heber 2002, 253n*). Dochované stavební části hradu jsou obsahem následujících podkapitol, které jsou rozděleny prostorově na jádro hradu a ostatní části hradu.

5.4.1 Jádro hradu

Jádro hradu, s rozměry cca 48 x 20 m, zaujímal protáhlý a relativně úzký vrchol kopce a představovalo patrně nejstarší stavební fázi hradu. Jelikož objekty z této fáze nejsou dochovány, je poměrně složité určit původní podobu hradního jádra v období vzniku hradu.

Do další stavební etapy můžeme zařadit jedinou doposud stojící stavbu hradního jádra, byť dochovanou v neúplném stavu do současnosti, kterou je mohutný donjon. Používané tvrzení, že tento donjon, prozatím datovaný do poloviny 14. století (*Procházka 2004, 158*), byl vestavěn do již existující stavby jádra (např. *Durdík – Sušický 2005, 134; Kausek 2009, 33*), která se dochovala pouze v části napojení

zalomené zdi na donjon, se jeví ve světle provedeného povrchového a stavebního průzkumu jako nepravděpodobné. Relikt zdi, který od donjonu vystupuje směrem k severoseverovýchodu a po 3 metrech se lomí v pravém úhlu k západu, je pravděpodobně z mladšího období. Ze způsobu provedení zdiva donjonu a hlavně ve viditelném napojení zalomené zdi, tzv. obvodové hradby jádra (*Procházka 1998/I, 213*) s tělem donjonu, je patrné, že tyto části vznikaly ve dvou stavebních etapách. V místě napojení této zdi na tělo donjonu, je v úrovni druhého patra dobře viditelný průběh vnějšího líce severní zdi donjonu (obr. 16). Toto stavební provedení poukazuje na skutečnost, že tato zeď byla k tělu donjonu přistavěna (na spáru s použitím šmorců) později. Otázkou je zda se jednalo o obvodovou hradbu jádra, nebo o další budovu (*Menclová 1972/I, 403*).

Další místo, kde je pozorovatelné napojení zdi na tělo donjonu, je jihozápadní nároží (obr. 17), kde jsou v pravidelných rozestupech vysazeny šmorce (obr. 18) pro připojení zdi, která se do současnosti nedochovala ani v reliktech. Na žádné jiné části donjonu nejsou pozorovatelné známky napojení dalších zdí (otisk, vysazení šmorců, aj.).

Trochu jiná situace je na západní straně vrcholového bradla, kde byl lokalizován pozůstatek zděného objektu, zakresleného na plánu hradu z roku 1821 (obr. 3), dnes uloženém v archivu v Jindřichově Hradci (*Procházka 1998/I, 212*). Mohlo by se jednat o další věžovitou stavbu, která je patrná na bavorském hraničním vizíru z roku 1514 (obr. 2). O vztahu této budovy k ostatním částem hradu se dá pouze polemizovat, protože prostor kde se nacházela, je dnes prostý všech detailů a bez provedení archeologického průzkumu nelze ověřit případné hypotézy.

Jak už bylo řečeno, tak jediným objektem, který se v prostoru hradního jádra do současnosti dochoval, je donjon, jehož obvodové zdi dosahují místy výšky úrovně druhého patra. Donjon má půdorys nepravidelného lichoběžníku a dosahuje rozměrů 16.5 x 15.6 m a síla obvodových zdí dosahuje 2.3 m (*Procházka 1998/I, 212; Durdík – Sušický 2005, 134; Durdík 2009, 236*). V následující části bude proveden popis exteriérových stavebních částí donjonu. Interiér bude popsán souhrnně v samostatné části.

Severní stěna donjonu

Na patě vnějšího líce je vidět do zdiva vystupující skalní výchoz, který zeď respektuje. Tato stěna (obr. 19) nebyla osazena do výše prvního podlaží žádnými osvětlovacími otvory. Druhé podlaží je ve středové části osazeno štěrbinovým otvorem. Jedná se o kompaktní zeď z lomového kamene spojovaného vápennou maltou, jejíž délka je 15.6 m a výška dosahuje v průměru 7.5 m. Na její západní straně, resp. k jejímu severozápadnímu nároží je přizděna výše uvedená zalomená zeď. Protější, severovýchodní nároží vykazuje ve spodních partiích dozdění v pozdějším období (obr. 19), přičemž k opravě armování nároží byly použity pískovcové kvádry. Tyto pískovcové prvky se v rámci staveb na Novém Herštejně vyskytují ojediněle a to jen ve spektru stavebních oprav nebo byly ojediněle použity u staveb spojených s druhou polovinou 15. století. Původ těchto pískovcových bloků je možné spatřovat v druhotně použitých a upravených kamenických prvcích (ostění oken či dveří), které pocházely z již neexistujících objektů hradního jádra. Horní partie tohoto nároží je silně destruovaná. Tato stěna je horizontálně rozdělena pěti vyrovnávacími spárami, které jsou od sebe vzdáleny (při měření od úrovně současného terénu) zhruba po 1.2 metrech a ve kterých jsou patrné otvory po lešeňových trámech (obr. 19).

Východní stěna donjonu

Tato stěna (obr. 20) má délku 16.5 m a v nejvyšší části dosahuje výšky 9 m. Ostatní části mají výšku okolo 7 m. Dva osvětlovací otvory byly prolomeny v úrovni druhého patra, jinak je tato část donjonu bez dalších otvorů. Ve spodní části jihovýchodního nároží se nachází kaverna vzniklá po vylámaní nárožních kamenů. Spodní část severozápadního nároží vykazuje dozdění chybějícího nároží zmíněné při popisu severní stěny. Od čtvrté vyrovnávací spáry až ke koruně zdi je patrná destrukce celého severovýchodního nároží. V menším rozsahu je rovněž pozorovatelná destrukce vrcholové partie jihovýchodního nároží. Koruna zdi se pozvolna rozpadá vlivem abiotických činitelů.

Jižní stěna donjonu

Ačkoli se jedná o sluncem nejvíce osvětlovanou plochu, tak do úrovně třetího podlaží není součástí této stěny žádný osvětlovací otvor. Tato zeď (obr. 21), jejíž

rozměry jsou 13.2 m na šířku a 6.7 m na výšku, představuje kompaktní hmotu s patrnými denními úseky zakončenými vyrovnávacími spárami. Na jejím západním nároží jsou vysazeny v pravidelných rozestupech šmorce pro připojení další zdi, která byla již zmíněna na str. 39. V horní polovině západního sektoru je viditelná destrukce vnějšího líce této zdi. U paty vnějšího líce je viditelný relikt původní omítky (obr. 22).

Západní stěna donjonu

Délka této zdi je 15.2 m a výška dosahuje v průměru 6.3 m. V úrovni přízemí, je ve vertikální středové ose zdi (obr. 23) prolomen vstupní otvor o šířce 1.6 m, jehož horní část byla tvořena dřevěným povalem (*Procházka 1998/I, 212*). Dle dochovaných trámových kapes mezi přízemím a prvním patrem, je patrné že tento vstup nerespektuje původní úroveň stropu přízemí (obr. 24). Je pravděpodobné, že se nejedná o plnohodnotný dveřní otvor. Možným ukazatelem pro toto tvrzení, může být právě jeho stavební provedení a použití povalu a ne klasického záklenku. V případě, že by se jednalo o plnohodnotný vstupní otvor, byl by patrně opatřen v horní části segmentovým záklenkem, stejně jako všechny další okenní a dveřní otvory v donjonu. Navíc u tohoto otvoru postrádáme doklady jakéhokoli zajištění dveří, tj. chybí zde osazení pro dveřní závoru, což je z obranného hlediska přinejmenším nezvyklé, už při skutečnosti, že se v interiéru nacházely pouze dřevěné stropy. Vzhledem k úctyhodným rozměrům trámů oddělujících jednotlivá podlaží, lze tento přízemní vstup interpretovat jako stavební otvor, který byl pravděpodobně po dokončení donjonu zazděn. Z tohoto důvodu mohl být tento vstupní otvor opatřen pouze povalem, který provizorně po dobu stavby zajišťoval zeď nad tímto vstupem. Kdy byl tento vstup obnoven, je poměrně složité zjistit. Lze však předpokládat souvislost se stavebními aktivitami na počátku 16. století za Švihovských z Rýzemberka nebo se mohlo jednat i o pozdější úpravu v období romantismu za Černínů z Chudenic

Ve druhém patře, se v severním sektoru západní zdi nachází dveřní otvor (obr. 25) o současných rozměrech 1.6 x 2.9 m, opatřený v horní části mírně hrotitým záklenkem. Vzhledem k úrovni podlahy prvního patra, mohl mít původní vstup rozměry 1.6 x 2.4 m. Vnější líc zdi v okolí tohoto otvoru je značně destruovaná a nevykazuje žádné otisky po osazení ostění ani po použití padacího můstku, což

může ukazovat na použití jiného vstupního řešení. V síle zdi u tohoto vstupního otvoru jsou patrné pozůstatky trámových kapes pro osazení dvou zajišťovacích trámů dveří (obr. 26), k jejichž vyložení bylo použito cihel. Tyto trámové kapsy jsou zasazeny do síly zdi 20 cm od vnějšího líce, vertikálně nad sebou, s rozestupem 48 cm s vedením k jihu. Protější strana vstupního otvoru nevykazuje, díky pokročilé destrukci, žádné známky po otvorech pro uložení zajišťovacích trámů dveří. Lze souhlasit s názorem, že tento otvor představuje původní vstup do donjonu (*Menclová 1972/I, 403; Procházka 1998/I, 212*). Pro hypotézu, že tento vstupní otvor byl propojen s další budovou (*Menclová 1972/I, 403*), jejíž součástí mohla být výše zmíněná zalomená zeď navazující na severozápadního nároží donjonu (obr. 27), nejsou v současné době konkrétní důkazy.

Přístup do donjonu mohl být řešen samonosným dřevěným schodištěm, opřeným do kouta v místě napojení mladší zalomené zdi na tělo donjonu (obr. 28). Hypotézu samonosného schodiště podpírá neexistence otvoru po dřevěné konstrukci v zalomené zdi, kam je kladen přístupový aparát některými autory (např. *Procházka 1998/I, 212*). V úrovni druhého podlaží jsou jižně od vstupního otvoru prolomeny dva osvětlovací otvory o rozměrech 0.3 x 0.8 m. Nad těmito otvory je úsek zdi o výšce zhruba 0.8 m, který je zakončen rozvolněnou korunou.

Popis interiéru donjonu

Interiér donjonu má půdorysné rozměry zhruba 10.6 x 11.2 m a byl opatřen trámovými stropy, osazenými v souběhu s kratší stranou donjonu (ve směru východ – západ). Výška stropu v přízemí je dnes díky nahromaděné destrukci v interiéru v podstatě nezměřitelná, lze ji odvodit jen na základě archeologickým průzkumem zjištěné pochozí úrovně, kterou odhalila sonda, jež byla v prostoru interiéru donjonu v místě vstupu do přízemí vykopána v roce 2003 (*Durdík – Kausek – Procházka 2004*). Z tohoto můžeme výšku přízemí odvodit na cca. 2.2 m. Světlá výška prvního patra byla 2.8 metru a výška druhého patra činila 3.2 m. Nosné trámy mohly mít průřez 40 x 40 cm, jak je vidět na dochovaných, v pravidelných rozestupech (v přízemí 0.5 m, v prvním patře 0.6 m) uspořádaných otvorech ve východní a západní obvodové zdi, ve kterých byly tyto trámy uloženy (obr. 29). Délka těchto trámů byla v průměru 11.8 m a je otázkou, zda byly instalovány v celých délkách, nebo zda byly osazeny v polovičních délkách a v místě křížení s průvlakem k sobě

spojeny, buď rovnočelným plátováním nebo na šikmý sraz, což by usnadňovalo jejich instalaci i případnou výměnu. Pro hypotézu instalace trámů v polovičních délkách mezi přízemím a prvním patrem, hovoří způsob stavebního provedení otvorů pro uložení trámů ve východní (obr. 29) a západní obvodové zdi (obr. 30). Otvory pro trámy prvního patra (obr. 29, 30) byly vytvořeny pro osazení trámů v pozdějším období, pravděpodobně po dokončení obvodových zdí donjonu včetně výše položených podlaží a podporují hypotézu o spojování nosných trámů nad průvlakem, který byl díky velkým rozměrům interiéru donjonu instalován mezi přízemím a prvním patrem, a mezi prvním a druhým patrem (*Durdík – Sušický, 2005, 134*) s orientací sever – jih. Dokladem o instalaci průvlaku mezi druhým a třetím patrem je, i přes pokročilou destrukci zdiva v této úrovni, částečně dochovaný otvor pro jeho uložení v jižní obvodové zdi donjonu, z čehož se dá odvodit stejné konstrukční řešení podlahy jako mezi níže položenými patry. Na základě dochovaných otvorů po osazení průvlaků (obr. 31), je viditelné, že byly osazeny již při výstavbě obvodové zdi stejně tak jako trámy stropu mezi prvním a druhým i mezi druhým a třetím patrem.

Interiér nebyl v prostoru přízemí opatřen žádnými prosvětlovacími otvory, pokud pomineme pravděpodobně zazděný pracovní otvor. V prvním patře byl interiér osvětlován pouze štěrbinovými otvory v západní zdi (obr. 32). V prostoru druhého patra jsou v západní zdi vedle vstupu dva větší pravděpodobně okenní otvory (obr. 33) a podobné otvory se nacházejí v protilehlé východní zdi (obr. 34). Jeden štěrbinový otvor byl v této úrovni osazen i v severní zdi (obr. 35). U všech osvětlovacích otvorů donjonu je velmi dobře vidět způsob stavebního provedení jejich horní části. Záklenky všech osvětlovacích otvorů se směrem do interiéru trychtýřovitě rozšiřují a jejich část ve směru k vnějšímu líci zdi je tvořena kamenným překladem z plochého neopracovaného kamene.

Přízemí i první patro mělo především skladovací funkci. V prostoru přízemí byla v roce 2003 položena zjišťovací sonda, která potvrdila zánik donjonu požárem. V rámci propálené vrstvy byly nalezeny zlomky kachlů, svědčící o využívání donjonu až do jeho zániku (*Durdík – Kausek – Procházka 2006, 179*). Zda mělo druhé patro funkci obytnou (např. *Durdík – Sušický 2005, 134*) nebo bylo využíváno k jiným, např. skladovacím či provozním, účelům lze těžko určit. Vzhledem k tomu, že se

v prostoru druhého patra nenalézá žádný doklad o použití otopného zařízení (chybí jakákoli známka komínového tělesa), je pravděpodobná jiná funkce než obytná.

Rovněž vnitřní komunikační schéma mezi jednotlivými podlažími donjonu je těžko odvoditelné. Vzhledem k rozměrům donjonu se dá předpokládat propojení jednotlivých podlaží jednoramenným schodištěm, které bylo mezi přízemím a prvním patrem široké 50 cm, což je prostor mezi stropními trámy. Stejně rozměry mohlo mít i schodiště, které propojovalo první patro s druhým.

To, že se v prostoru hradního jádra nacházely i další objekty, je patrné z již zmíněného plánu hradu pořízeného v roce 1823 (obr. 3), uloženého v archivu v Jindřichově Hradci (*Procházka 1998/I, 212*). Na tomto plánu je zakreslen na západ od donjonu pozůstatek objektu, ze kterého se dochovala jižní stěna, jejíž délka mohla být cca 16m, se dvěma nárožními, ze kterých vybíhají krátké výběžky zdí směrem k severu. Mohlo se jednat o další obytnou stavbu, která dle kresby z roku 1514 (obr. 2) dosahovala minimálně úrovně prvního patra a byla zastřešena sedlovou střechou. Nepříliš kvalitní popis o hradním jádru pochází z pera slavíkovického faráře F. Wildmanna, ze kterého neúplně vyplývá, že celý prostor hradního jádra byl obehnan vysokou hradbou (*Procházka 1998/I, 213n*). Více informací o existenci dalších staveb v prostoru hradního jádra se nedochovalo. Vypovídající hodnota současného stavu jádra, ve vazbě na případné reliktu je žalostná (*Durdík – Sušický 2005, 134*). Jak dokládá archeologický výzkum, byly zde stojící budovy rozebrány až do základové spáry, takže sondy zachytily jejich základ pouze v negativu (*Kausek 2009, 33*). V roce 2011 byla zachycena sondou severní obvodová zeď jádra, která v podstatě potvrzuje hypotézu o uzavřeném hradním jádru a argumentačně podporuje popis F. Wildmanna. Další sonda, která byla položena v prostoru hradního jádra, potvrdila informaci o rozebrání této části hradu (*Durdík – Procházka 2003, 152n*) včetně odstranění některých vrstev historického nadloží (*Durdík – Kausek – Procházka 2004, 153n*).

5.4.2 Ostatní části hradu

Okolo hradního jádra se nachází prostor, který je po obvodu vymezen obvodovou hradbou, která místy dosahuje výšky 8 metrů a jejíž popis je součástí kapitoly 5.5.2.1. V odborné literatuře bývá tento prostor nazýván dolním hradem

(*Procházka 2004, 158*), nebo předhradím (*Durdík – Sušický 2005, 134*). Vzhledem k současnému stavu celého areálu je poměrně složité určit přesnou funkci této části hradu a jeho vztah k hradnímu jádru.

V severovýchodním nároží se nacházel prostor hradní brány (obr. 36). Pravděpodobně se jednalo o věžovou bránu (*Bělohlávek a kol. 1985, 234; Kausek 2009, 30*), jejíž rozměry jsou odvoditelné pouze v průchozí šířce, která mohla činit cca 2.5 m. V prostoru, který navazoval na hradní bránu a byl vymezen na východě obvodovou hradbou a na severu zdí hradní brány, můžeme předpokládat existenci dalšího objektu, který se dnes projevuje terénní propadlinou (obr. 37). Tento objekt mohl být na základě dochovaných terénních reliktnů obdélníkového půdorysu o rozměrech cca. 5 x 7 m a mohl představovat zázemí pro obsluhu a provoz hradní brány či jiný objekt provozního charakteru. Archeologický průzkum v tomto prostoru byl zaměřen pouze na zjištění vnějšího líce jižní zdi brány (obr. 38), který v případě objektu při hradní bráně, mohl představovat jeho severní interiérovou zeď. Provedená sondáž však nepřinesla bližší informace o funkci tohoto objektu.

Podél celé délky severní obvodové hradby nejsou patrné žádné náznaky po existenci dalších objektů. Zhruba 23 m od prostoru nedochované věžové brány, klade A. Sedláček další bránu, která byla umístěna v hradbě spojující obvodovou hradbou s hradním jádrem (*Sedláček 1996, 35*). Dnes je situace v tomto prostoru natolik nečitelná, že tuto informaci nelze ani potvrdit ani vyvrátit.

Na západní straně se přístupová cesta stáčela okolo vystupujícího skalního bradla směrem k jihovýchodu. Za tímto ohybem jsme schopni rozpoznat relikty dlouhé budovy (obr. 39), která byla přiložena k vnitřnímu líci jihozápadní obvodové hradby, jejíž vnitřní plocha mohla dosahovat rozměrů 6 x 40 m. Relikty této přízemní budovy vykazují několik stavebních etap. Nejstarší etapu představuje část objektu, která je provázána s výstavbou obvodové hradby. Její výstavba spadá na základě dendrochronologického datování do druhé poloviny 14. století (*Procházka 2004, 158*). Nádvoří obvodové zdi této budovy mohli být vystavěné z lomového kamene spojovaného vápennou maltou, ale nelze vyloučit i použití jiné konstrukce. To, že budova byla postavena v horizontu 14. století, dokládají stavebně pečlivě předpřipravené otvory pro osazení stropních trámů, s rozměry cca 0.35 x 0.35 m (obr. 40). Ze způsobu stavebního provedení těchto otvorů je patrné, že se s pozdější

instalací trámů počítalo již při výstavbě hradby. Těchto trámových otvorů v obvodové hradbě, se do současnosti dochovalo 24. Hloubka zapaštění trámů do obvodové hradby činila 0.7 m a vzdálenost mezi trámy byla 0.9 m. Vzhledem k tvaru tohoto objektu a jeho umístění v rámci hradního areálu, se dá předpokládat hospodářsko – provozní funkce této stavby. Ostatní stavby, které se nacházely v tomto prostoru, budou předmětem další kapitoly.

5.5 Stavby spojené s česko – bavorským konfliktem

V této části práce budou podrobněji popsány stavební počiny, u kterých lze na základě provedených archeologických a stavebně historických průzkumů, datovat jejich vznik do období česko – bavorského konfliktu. Jedná se o skupinu objektů s funkcí obytnou, hospodářsko – provozní a fortifikační, které byly v tomto období vystavěné, nebo starší objekty, které byly zásadním způsobem stavebně ovlivněné.

5.5.1 Budovy

Stavební aktivity v tomto období zahrnují spektrum oprav již stojících budov a výstavbu budov nových. Opravy jsou pozorovatelné v prostoru hradní brány (obr. 41) a na severovýchodním nároží donjonu (obr. 42), kde došlo k znovu vyzdění vzniklých kaveren. Podle struktury zdiva a použitému materiálu, lze klást tyto opravy na přelom 15. a 16. století. Do období česko – bavorského konfliktu spadá výstavba budovy s tzv. Panenskou věží (*Durdík – Sušický 2005, 135; Kausek 2009, 30n*). Zda tato budova, která svým půdorysem přesáhla východní hradbu (obr. 43), nahrazovala nevyhovující obytné prostory donjonu, je složité určit, i když o její obytné funkci nelze polemizovat. Na základě archeologického výzkumu provedeného v této části hradu v letech 1973 – 1976 víme, že tato budova byla vytápěna kachlovými kamny, což dokládají nálezy reliéfních komorových kachlů (*Kausek 2009, 33*) a interiér byl opatřen hladkou štukovou omítkou (*Procházka 1998/I, 214*). Z datovatelných nálezů stojí za zmínku jednostranná zlatá mince ražená ve Znojmě v polovině 15. století (*Kausek 2009, 33*). Umístění budovy s tzv. Panenskou věží v této části hradu vyvolává otázky o jejím dalším účelu. Její výstavbou byla překryta původní podkovovitá bašta (obr. 44), která byla do vnitřního hradu otevřená a posléze koncem 15. století opatřená zazdívkou (obr. 45) (*Durdík – Sušický 2005, 135*).

Rovněž je u této budovy rozporuplné její dispoziční členění. V některých pracích je uváděn její stavební vývoj ve dvou fázích (*Durdík – Sušický 2005, 135*). Jihovýchodní nároží této budovy bylo opatřeno půlkruhovou věžicí (obr. 46), která nahrazovala fortifikační potenciál půdní bašty. Vysunutí této budovy vně obvodové hradby mohlo rovněž souviset se statickým zajištěním východní hradby nad místem přístupové cesty. Tato budova svojí jižní stěnou neporušila východní obvodovou zeď, ale byla k ní, aspoň z vnější strany, připojena na spáru (obr. 47).

Další budovy z tohoto období se nacházely při obvodové hradbě na jižní a jihozápadní straně hradního areálu. Jihozápadní budova, která respektovala z větší části půdorys původní hospodářské budovy ze 14. století, byla protažena ve stejné šířce směrem k západu o cca. 15 m. Na základě sondy, která zde byla položena při výzkumu v roce 2003 (obr. 12 obj. A), lze klást výstavbu tohoto velmi mělce založeného prodloužení původní budovy, do období přelomu 15. – 16. století (*Durdík – Kausek – Procházka 2006, 179*). Přestavba této budovy dle některých badatelů představovala pravděpodobně stáje pro 200 koní, které jsou zmiňovány k roku 1514 (*Jánský 2001, 70; Durdík – Sušický, 2005, 135*). V případě, že byly stáje skutečně umístěné na tomto místě, měla by tato budova, podle dochovaných terénních reliktnů, vnitřní rozměry cca 50 x 5 m. To znamená, že koně museli být ustájeni v jedné řadě. Pokud budeme vycházet z předpokladu, že koně byli ustájeni ve vazných stáních, je požadavek prostoru na jednoho koně 2,7 až 3 m na délku a 1,5 až 1,8 m na šířku. Stání s těmito rozměry byla využívána již od středověku (*Vasilenková 2012, 198*) a do dnešních dnů se příliš nezměnila. Na podkladě těchto rozměrových požadavků na jednoho koně tj. 1,5 m na šířku, tak se při ustájení v řadě vejde do budovy s výše uvedenými rozměry, 36 koní. V případě, že by se přímo na Herštejně nacházely stáje pro 200 koní (*Jánský 2001, 70; Durdík – Sušický, 2005, 135; Kausek 2009, 33*), jak tvrdí blíže neurčený zdroj. J. Jánského, musela by činit plocha stájí cca. 900m². Vzhledem k morfologii terénu uvnitř hradu je využitelný prostor pouze při obvodové hradbě na jižní a jihozápadní straně. Tento prostor byl sice využit téměř bezzbytku, ale i tak se jeví informace o ustájení výše uvedeného počtu koní jako nevěrohodná, a to i z hlediska dalšího prostoru, který by byl potřebný pro nezbytné zázemí stájí (sýpky, seníky, čeledníky, aj.), tj. budovy hospodářsko-provozního charakteru, pro které již nebylo na hradě místo. Z výše uvedeného rozboru vyplývá, že se buď jedná o zkreslenou historickou informaci, nebo byly budovy stájí částečně situovány na

hradě a částečně v podhradí, kde je archeologicky doložen objekt hospodářského dvora (*Kausek 2009, 32*).

Na základě viditelných terénních reliktnů měla budova tzv. stájí, která je datačně řazena na přelom 15. a 16. století (*Durdík – Sušický, 2005, 135*), obdélníkový půdorys rozdělený do tří oddělení a celková zastavěná plocha činila cca 250 m². Tato budova byla opatřena pravděpodobně jednoduchou pultovou střechou, krytou prejzy. Dokladem stavebního vývoje původního menšího objektu z 14. století, je jeho pravděpodobné přestropení, což dokládá horizontální linie vylámaných otvorů do obvodové hradby, která se nachází zhruba 0.8 m nad linií strašících otvorů po stropních trámech původního objektu. Tyto vylámané otvory pokračují i v prostoru prodloužení budovy směrem k západu. K navýšení stavby mohlo dojít z důvodu přestavby tohoto objektu na zmíněné velkokapacitní stáje pro koně, kdy ustájení koní vyžaduje jisté nároky na rozměry stájí. Výška stájí se ve středověku pohybovala od 2.7 – 3.3 m. Byly kladeny i specifické požadavky na osvětlení a výměnu vzduchu (*Vasilenková 2012, 198*).

Další budova stála při jižní části obvodové hradby (obr. 48). Na západní straně přiléhala ke zdi věžovitého objektu umístěném v jižním nároží obvodové hradby (obr. 49). V obvodové hradbě jsou v horizontální rovině vylámané nad sebou dvě řady čtvercových otvorů (obr. 50) o rozměrech 0.4 x 0.5 m a hloubky uložení 0.4 m, které jsou v dolní řadě od sebe vzdáleny 0.9 m a v horní řadě 1.3 m. Vzdálenost mezi dolní a horní řadou otvorů je 2m. Celkový počet dnes viditelných otvorů na tomto úseku je 5 otvorů ve spodní linii a 8 otvorů v horní linii. Z tohoto hlediska je pravděpodobně, že se zde nacházela minimálně dvou podlažní budova obdélníkového půdorysu, o rozměrech cca 7 x 16 m, a o jejímž vnitřním členění, na základě dochovaných reliktnů, mnoho nevíme. Jestli spodní část tohoto objektu představovala plochostropý sklep (*Procházka 1998/I, 211*) nebo jen částečně do svahu zapuštěný či do skály vylámaný suterén, nejsme bez archeologického výzkumu schopni rozpoznat. Mohlo se jednat rovněž o budovu s hospodářsko - provozní funkcí, nebo se mohlo jednat, v případě horního podlaží, o obytné prostory garnizonního charakteru. Na základě způsobu provedení otvorů pro nosné trámy, můžeme předpokládat vznik této budovy v období poslední přestavby hradu, tj. koncem 15. století.

Otázka existence další budovy, která by mohla být přiložena k východní hradbě, je sporná. V této hradbě se nachází v horizontální rovině tři vylámané otvory s rozměry cca 0.4 x 0.4 m a hloubkou uložení 0.4 m (obr. 51). Vzdálenost mezi nimi je 2.8 m. Třetí otvor, který se nachází nejdále od východního zalomení obvodové hradby, je nedokončen (obr. 52). Stavebník měl s tímto úsekem hradby určité záměry, které nebyly pravděpodobně realizovány.

5.5.2 Fortifikační stavby

Ve spektru současného poznání jsme schopni identifikovat na Novém Herštejně fortifikace liniového a bodového charakteru. Mezi liniové patří obvodová hradba s jednou věží, systém příkopů a valů. Mezi bodové fortifikace můžeme zařadit sérii zemních dělostřeleckých postavení na západní straně a nad přístupovou cestou.

5.5.2.1 Zděné stavby

V rámci fortifikačního řešení Nového Herštejnu, především jeho zděných částí, je nutné vzít v potaz provedené archeologické výzkumy a umístit první zděný fortifikační prvek na přístupovou komunikaci do prostoru pod Panenskou věž (obr. 53). V této části se nacházela první hradní brána, která byla pravděpodobně kulisová a byla vybudována nejspíše v souvislosti s česko – bavorským konfliktem (*Procházka 1998/I, 205*). Zda od této první brány vedla směrem k druhé hradní bráně hradba (mohla zajišťovat přístupovou komunikaci proti sesutí po svahu) je zatím předmětem dalšího průzkumu.

Jedinou, do současnosti dochovanou zděnou liniovou fortifikační stavbou, je vysoká obvodová hradba, která vymezuje zhruba trojúhelníkový prostor vnitřního hradu a jejíž délka činí cca 260m. Jedná se zděnou stavbu, která je zhotovena z lomového kamene spojovaného vápennou maltou. Na základě dendrochronologického datování lešeňových kůlů použitých při výstavbě, klademe vznik této hradby do období okolo roku 1358 (*Procházka 2004, 158*). Tato původní obvodová hradba byla koncem 15. století v některých úsecích zvýšena o cca 2 m nadezdívkou, čímž došlo k zániku pochozí úrovně a cimbuří původní hradby (*Procházka 1998/I, 207n; Durdík – Sušický 2005, 136*). Na několika úsecích západní hradby, kde došlo k destrukci této nadezdívky, se odhalila původní část cimbuří (obr.

54). Z těchto obnažených částí bylo možné zjistit původní rozměry stínek a mezer mezi nimi. Síla zdi stínky se pohybovala v rozmezí 0.5 – 0.6 m, její výška od spodní hrany proluky byla cca 1m a šířka prostoru mezi stínkami činila 0.9 m. Mezery mezi stínkami byly od sebe nepravidelně vzdálené v rozpětí 4 - 5 m. (*Procházka 1998/I, 207*). Úroveň pochozí plochy původní hradby kolísala od cca 2.5 do 6 m nad původním terénem vnitřní části hradu a šířka pochozí plochy činila cca 1 m. Tato obvodová hradba se dochovala v celistvosti, kromě jihozápadní části kde došlo k jejímu zřícení. Hradba dosahuje místy 8 metrů výšky a její šířka se pohybuje v rozpětí 1.4 – 1.6 m. V rámci této stavby jsou dobře viditelné denní úseky oddělené vyrovnávací spárou, které mají výšku v průměru v rozpětí 1 – 1.4 m. Ve vazbě na vyrovnávací spáru denních úseků jsou v nepravidelných vzdálenostech rozmístěny otvory po kuláčích samonosného lešení.

Popis této hradby je proveden od místa původní druhé vstupní brány a je rozdělen na popis vnějšího a vnitřního líce. Hradba byla postavena z lomového kamene spojovaného vápennou maltou a dochovala se v nadzemní podobě téměř ve své původní délce. Koruna zdiva obvodové hradby je narušena destrukcí, vývraty okolních stromů a vlivem biotických i abiotických činitelů.

Popis vnitřní části

Prostor původní brány je v současnosti prostý veškerých detailů, na jejichž základě by se dal rekonstruovat její původní vzhled. Na základě výpovědi F. A. Hebera se mohlo jednat o jednoduchou kulisovou bránu, jejíž severní nároží zesilovala z hradby vystupující okrouhlá věžice (*Heber 2002, 253*). Archeologický výzkum však ukázal, že se jednalo o věžovitý branský objekt, který prodělal minimálně dvě stavební fáze (*Kausek 2009, 30*).

Severní hradba má od prostoru druhé hradní brány k jižnímu cípu délku cca. 90 m (obr. 55). Zhruba 8 metrů od prostoru hradní brány se nachází silně destruovaná část, která dosahuje úrovně současného terénu na vnitřní straně. Po 25 metrech je v úrovni horní části hradby patrná destrukce části zdiva, která obnažila část původní stínky (obr. 56). Zhruba 7m před zalomením obvodové hradby na západní straně, se nachází další obnažená část původní hradby. Délka obnažené části poprsní zdi je 6.2 m a na západní straně je zakončena viditelnou hranou

původní stínky (obr. 54). Jak vyplývá z předchozího textu, tak ve směru od prostoru brány vede obvodová hradba téměř západním směrem, kde se láme pod úhlem 85° směrem k jihu.

V prostoru zalomení hradby byla k vnitřnímu líci přistavěna koncem 15. století čtverhranná věž (*Procházka 1998/I, 207*) nepravidelného obdélného půdorysu s vnějšími rozměry cca 7.5 x 6.5 m (obr. 57). Na základě vyobrazení od F. A. Hebera (obr. 5), lze říci, že ještě tehdy tato věž dosahovala úrovně minimálně třetího patra. Z popisu výše uvedeného autora dále vyplývá, že tato věž byla průchozí v úrovni hradebního ochozu a v posledním poschodí byly ještě znatelné reliktů tří okenních otvorů. Dále z popisu vyplývá, že interiér věže byl opatřen schodištěm, po kterém se dalo vystoupat do horní části věže (*Heber 2002, 254*). Lze litovat, že z popisu není jasné, zda se jednalo o schodiště kamenné či dřevěné. Dá se totiž předpokládat, že tehdejší majitelé (Černínové z Chudenic) mohli nechat tuto věžovitou stavbu upravit na vyhlídku. Je pravděpodobné, že s Herštejnem měli určité záměry, jak dokládá vyhotovení stavební dokumentace, jejíž součástí bylo půdorysné zaměření z roku 1823 (obr. 3), uložené dnes ve Státním oblastním archivu v Jindřichově Hradci (*Procházka 1998/I, 212*). V interiéru této věžovité stavby jsou dodnes patrné dva rohy, jihozápadní (obr. 58) a jihovýchodní (obr. 59). V jihozápadním rohu je poměrně dobře viditelné odsazení zdi, které mohlo představovat úroveň podlahy druhého patra. Tato věžovitá stavba měla armovaná nároží z opracovaných kamenných kvádrů, z nichž některé byly z pískovce. Toto armování je do současnosti nejlépe dochované na jihozápadním nároží.

Z pozice této věžovité stavby je velmi dobře kontrolovatelný mírně svažité prostor západního předpolí hradu (obr. 60), který mohl sloužit jako stanoviště nepřátel k možnému ostřelování hradu. Při uplatnění tohoto hlediska, je možné interpretovat využití této věže jako dělostřeleckého postu pro lehčí lafetovou zbraň a v tom případě můžeme hovořit o dělostřelecké věži. Ačkoli je čtvercový půdorys u tohoto typu věží zvláštností, můžeme pozorovat určité analogické objekty vystavěné ve druhé polovině 15. století v souvislosti s dělostřelbou a to na Nových Hradech (Urban – Muk 1988, 90).

Od hranolové věže se obvodová hradba stáčí v mírném oblouku k jihovýchodu. Do současnosti se v této části dochoval cca patnácti metrový úsek

(obr. 61), dosahující výšky cca 6 m, s částečně destruovanou korunou hradby. Tohoto úseku se pravděpodobně nedotklo nadezdění provedené na jiných částech hradby koncem 15. století. Tato část hradby disponuje původní pochozí úrovní, která je na vnějším líci ohraničena poprsní zdí s reliktem původní stínky (obr. 62).

Za tímto úsekem se nachází část obvodové hradby, která je zřícena v délce cca 12 m (obr. 63). V příkopu se dodnes nacházejí bloky kompaktního zdiva (obr. 64), které poukazují na násilnou destrukci této části obvodové hradby. Tato destrukce je spojována s dobýváním hradu Bavory v roce 1475 (*Procházka 1998/I, 211*). Ve vztahu k vojenskému využití hradu za Švihovských z Rýzmburka je málo pravděpodobné, že by nedošlo k zajištění této proluky. Na základě rozboru destruované hradby v tomto úseku, nacházející se v blocích v prostoru příkopu, je pozorovatelná odlišná struktura zdiva. Lze tedy konstatovat, že se může jednat o vyzdívku vzniklé proluky v obvodové hradbě, která se zřítla později (*Procházka 1998/I, 220*). Je možné, že se zde jednalo o demilitarizační opatření na základě výnosu Ferdinanda III. o boření hradů. Od zřícené části vede rovný úsek hradby v délce cca 4 m a poté se mírně zalamuje více k jihovýchodu, kde končí reliktem další věžovité stavby. Zhruba v polovině délky tohoto úseku obvodové hradby se nachází segmentově zaklenutý otvor (obr. 65) o šířce cca 1.5 m a výšce 2.3 m, který je interpretován jako výpadová branka (*Sedláček 1996, 36; Procházka 1998/I, 211*) nebo jako stavební otvor, který byl využíván v období výstavby obvodové hradby (*Procházka 1998/I, 211*). V úvahu také připadá jeho využití související s provozem velkokapacitních stájí, např. místo kudy se vynášel odpad ze stájí. Je zde také možnost využití tohoto otvoru jako komunikačního koridoru při obsluze dělostřeleckých postavení na zemních baštách nacházejících se před valovým tělesem. Podobné řešení bylo uplatněno např. na hradu Himlštejn (*Durdík – Bolina 2001, 200*).

Vnitřní líc jižní obvodové hradby obsahuje v horizontální úrovni tři řady pravidelně uspořádaných otvorů (obr. 66), táhnoucích se téměř od jižního nároží až k destruované části obvodové hradby. Spodní řada otvorů, které mají mezi sebou rozestupy 0.9 m, časově koresponduje s výstavbou obvodové hradby a podle způsobu provedení těchto otvorů, s rozměry 0.35 x 0.4 m, byly před připraveny pro pozdější využití. Po dokončení obvodové hradby zde byla pravděpodobně vystavěna

dlouhá budova, jejíž stropní trámy byly osazeny do připravených otvorů. Tuto hypotézu lze podložit stavebním řešením otvorů, které byly na horní straně opatřeny kamenným překladem. Rovněž vnitřní část otvorů je prosta otisků trámů do malty, které by se zde nacházely v případě, že by trámy byly instalovány již při stavbě obvodové hradby. Na základě existence těchto trámových kapes, můžeme v této části hradby předpokládat existenci budovy, pravděpodobně hospodářského charakteru, již v období druhé poloviny 14. století.

Druhá řada otvorů s rozestupy okolo 1.2 m se nachází 0.8 m nad první řadou a podle způsobu provedení je patrné, že tyto otvory byly vylámany do již hotové obvodové hradby, stejně tak jako třetí, nevýše položená řada otvorů, a lze je spojovat s výstavbou již zmíněných velkokapacitních stájí. Interpretace těchto objektů je součástí kapitoly 5.5.1.

V jižním cípu hradního areálu se obvodová hradba obloukovitě stáčí k severovýchodu. Součástí této dispozice byl věžovitý objekt, který měl půdorys nepravidelného lichoběžníku a jehož jižní nároží, které směřovalo do hradního příkopu, respektovalo zaoblení obvodové hradby a protilehlé severní nároží vystupovalo do prostoru nádvoří. Dodnes je zde patrný relikv vnějšího severozápadního líce nádvorní zdi této budovy (obr. 67).

Součástí starších popisů tohoto věžovitého objektu, je v prostoru přízemí vstupní otvor do interiéru, dnes již nedochovaný (*Procházka 1998/I, 211*). Samotný objekt nese známky složitějšího stavebního vývoje. Podle sledovatelných stop ve stavebním provedení, je pravděpodobné přiložení této věže k již stojící obvodové hradbě do úrovně ochozu. V následné fázi došlo k vystavění dalšího patra, které převyšovalo obvodovou hradbu a které bylo přístupné z ochozu obvodové hradby, jak je vidět na reliktu dveřní špalety (obr. 68). V rámci této výstavby bylo pravděpodobně ubouráno poprsí obvodové hradby, které bylo po dokončení věžovitého objektu zpětně dozděno a přiloženo na spáru k tomuto objektu, jak je dodnes pozorovatelné v prostoru jihozápadního nároží (obr. 69). Vzhledem k tomu, že se tento úsek fortifikace nachází naproti mírně sklonitému terénu nad přístupovou cestou a valové těleso je pod touto věží přerušeno vstupem do příkopu (obr. 70), dá se předpokládat využití tohoto objektu jako dělostřelecké bašty, na níž mohlo být díky rozměrům umístěno několik palných zbraní (např. lafetové palné zbraně). Z tohoto

stanoviště bylo možné palebně kontrolovat poměrně dlouhý úsek přístupové cesty, která se nachází v jihovýchodním svahu cca 125 m od této pozice.

Od této věžovité stavby vede rovný úsek hradby směrem k severovýchodu (obr. 71) kde je zakončen dalším zalomením. Na vnitřním líci tohoto úseku jsou patrné dvě vodorovné linie otvorů pro osazení trámů (obr. 50). Rozměry těchto otvorů se pohybují cca 0.4 x 0.4 m a jejich hloubka je rovněž 0.4 m. Horní linie otvorů je od spodní vzdálena 2 m. K této části byla pravděpodobně přiložena patrová budova, která je popsána v kapitole 5.5.1. Směrem k severovýchodnímu zalomení obvodové hradby terén stoupá až na úroveň jádra hradu. Od tohoto zalomení pokračuje obvodová hradba severním směrem, kde je přerušena po 17 m budovou s tzv. Panenskou věží. Na severní straně je patrný zalděný prostor původní půlkruhové bašty (obr. 45). Od této budovy pokračuje hradba cca 15 m směrem k původní druhé bráně, kde končí její zděná část (obr. 72). Zbytek úseku je dnes viditelný pouze jako terénní relikt. Fortifikační prvky, které jsou součástí tohoto úseku obvodové hradby (původní bašta z pol. 14 století a tzv. Panenská věž), byly popsány v kapitole 5.5.1.

Popis vnější části obvodové hradby

Popis bude proveden ve stejné struktuře a směru jako popis vnitřní části. Vnější část obvodové hradby vykazuje po celé délce kvalitativně lepší stavební provedení líce, než část vnitřní.

Severní úsek obvodové hradby začíná od prostoru druhé hradní brány a vede západním směrem (obr. 73), kde končí zalomením hradby k jihu. Na tomto úseku jsou rozpoznatelné dvě stavební fáze. První stavební fáze je vztažena k výstavbě hradby v polovině 14. století a představuje výstavbu sedmi horizontálních vrstev o mocnosti cca 1 m s pravidelně rozmístěnými otvory ve vyrovnávacích spárách po samonosném lešení. Druhá stavební fáze je spjata s navýšením hradby na této (severní) straně o cca. 2 m koncem 15. století, v souvislosti s česko – bavorským konfliktem. V polovině délky tohoto hradebního úseku je patrné mírné vychýlení směrem do hradního příkopu, v místě přechodu přes vystupující skalní suk. Skalní podloží vystupuje pod základem i v druhé polovině tohoto úseku obvodové hradby. Výška severní hradby se pohybuje od 3.6 m, v místě destrukce do výše 8.4 m. U

paty severní obvodové hradby se nachází několik kaveren, které se vlivem destrukce zdiva stále zvětšují, které jsou interpretovány jako stopy pokusů o podkopání (obr. 74) při dobývání hradu Bavory v roce 1475 (*Procházka 1998/I, 211*). Je zde však i předpoklad, že se Nového Herštejnu mohlo částečně dotýkat nařízení císaře Ferdinanda III. z roku 1655 o boření hradů (*Kausek 2009, 29*). Severní hradba je zakončena západním nárožím a dále pokračuje krátkým úsekem směrem k jihu.

Hradba se v prostoru západního cípu lámala směrem k jihu. Toto zalomení hradby není v současnosti z důvodu jeho zřícení již viditelné. Jeho část je ukryta pod suťovým kuželem, který vznikl destrukcí severozápadního nároží hranolové věže v první čtvrtině 20. století (*Procházka 1998/I, 209*). V úseku hradby před jejím zalomením se nachází relikt zaklenutého otvoru (obr. 75), který byl některými badateli interpretován jako dělostřelecká střílna, nebo jako stavební otvor (*Procházka 1998/I, 209*). K tomuto prostoru (obr. 76) byla na přelomu 15. a 16. století přistavěna z nádvoří strany hranolová věž popsaná na str. 55. Do současnosti se z této věže dochovalo nejlépe její jihozápadní nároží (obr. 77), které přesahuje současnou korunu hradby o cca. 5 m. Od západního zalomení pokračuje v průměru 7 m vysoká hradba v mírném oblouku k jihu, kde je přerušena destruovaným úsekem v délce cca. 12 m. V této části je hradba vystavěna na vystupujícím skalním bloku a vykazuje sedm stavebních úseků oddělených vyrovnávacími spárami, z nichž první dva od paty hradby mají výšku cca. 1.3 m a následující úseky mají výšku v průměru 0.8 m (obr. 78).

Za destruovanou částí pokračuje jihozápadní úsek obvodové hradby v délce cca. 60 m (obr. 79). Hradba v tomto úseku dosahuje průměrné výšky 7 m. Lokálně se vyskytují u paty hradby viditelné destrukce líce zdiva. Koruna zdi vykazuje v celém úseku ucelenou horizontalitu bez větších výkyvů a současná úroveň koresponduje s původní pochozí plochou bez dochované předprsně. Tento úsek představuje původní stavbu z poloviny 14. století, které se nedotklo nadezdění realizované na severním úseku koncem 15. století. Zhruba v polovině úseku se nachází segmentově zaklenutý otvor, tzv. výpadová branka, která je detailně popsána na str. 56. Z pozice umístění této branky, je vidět, že je vložena mezi třetí a pátou stavební spáru, čímž přerušuje dvě stavební vrstvy (obr. 80). Jihozápadní úsek obvodové hradby končí zaobleným jižním nárožím.

Jižní obloukovité nároží (obr. 81) a jeho napojení na jihozápadní a jihovýchodní úsek obvodové hradby vykazuje minimálně dvě stavební fáze, u nichž je interpretace poněkud komplikovaná. Směrem k východu je viditelné zesílení hradby, které předstupuje o 0.7 m před líc jihovýchodního úseku obvodové hrady (obr. 82). Toto zesílení je po cca 4 m zakončeno zaoblením, které se připojuje na spáru k původní obvodové hradbě (obr. 83). Na základě vyrovnávacích spár zesíleného nároží v místě napojení k jihovýchodnímu úseku obvodové hradby, je dobře rozpoznatelná pozdější stavební fáze výstavby tohoto nároží (obr. 84).

V prostoru napojení k jihozápadnímu úseku obvodové hradby, sice líc zdi nároží nevystupuje před linii obvodové hradby, ale je zde rozpoznatelné jiná stavební fáze nároží, a to především ve spektru rozdílné výškové úrovně vyrovnávacích spár prvního až třetího úseku zdiva. V této rovině vyrovnávací spáry oblého nároží nekorespondují se spárami navazující jihozápadní části obvodové hradby (obr. 85). Od čtvrtého úseku směrem ke koruně hradby již vyrovnávací spáry navazují, což je dokladem, že od tohoto horizontu probíhala výstavba hradby v jedné stavební fázi. Ze struktury provedení zdiva oblého nároží je vidět, že je stejného provedení a tudíž pochází zhruba ze stejného časového období jako zdivo navazujících rovných úseků obvodové hradby na jihovýchodní a jihozápadní straně, akorát některé jeho části vznikali v jiné stavební etapě. K tomuto stavebnímu řešení mohlo dojít z důvodů závažných statických poruch krátce po výstavbě tohoto úseku obvodové hradby, který se mohl částečně zřítit a po té byl znovu obnoven a staticky zajištěn zesílením přízdívkou na jihovýchodní straně. Nad úroveň současné úrovně obvodové hradby vystupují tři torza zdiva původního věžovitého objektu (obr. 86). Výstavba tohoto objektu představuje samostatnou stavební fázi, kterou lze podle stavebního provedení zařadit na přelom 15. a 16. století.

Od místa ukončení zesílené hradby pokračuje obvodová hradba po mírně stoupajícím terénu směrem k severovýchodu, kde se po cca. 18 m zalamuje k severu (obr. 87). Na líci tohoto úseku hradby jsou rozpoznatelné v horizontální úrovni 4 vyrovnávací spáry s navazujícími nepravidelně rozmístěnými otvory po samonosném lešení, jejichž vzdálenost se pohybuje od 1.2 do 1.3 m. V místě napojení na zesílenou část jižního nároží, je výška zdi cca. 6 m a směrem k severovýchodu se postupně snižuje a v místě zalomení severovýchodního nároží dosahuje výšky cca.

4.5 m. Zpevnění severovýchodního nároží je provedeno většími, částečně přitesanými lomovými kameny.

Od severovýchodního nároží se stáčí obvodová hradba směrem k severu (obr. 88), kde ji po cca. 15 m přerušuje objekt s tzv. Panenskou věží. Hradba v tomto úseku dosahuje v průměru 5 m výšky a jsou na ní patrné čtyři vyrovnávací spáry (tzv. denní úseky zdiva). V místě křížení obvodové hradby s objektem Panenské věže je viditelná cca dvou metrová destrukce vnějšího líce hradby (obr. 88) a zároveň je v tomto prostoru dobře viditelné přízdění objektu s panenskou věží k hradbě na spáru (obr. 89). V prostoru destrukce vnějšího líce východní hradby, je ve zdivu viditelný oválný kámen (obr. 90), který má na sobě, dvě vedle sebe umístěné, lineární drážky, které vznikly pravděpodobně po opakovaném doostřování hrotů kamenických nástrojů (ústní sdělení J. Hložka).

Za objektem s panenskou věží vystupuje do prostoru svahu nad přístupovou cestou původní obloukovitě zakončená bašta, která byla postavena ve stejné stavební fázi, jako obvodová hradba. Čelo této bašty předstupuje před hradební linii 5 m směrem k východu. Její vnější šířka byla před výstavbou objektu s tzv. Panenskou věží, který ji částečně stavebně pohltil, cca. 4 m. Čelo této bašty je značně destruované a neporušený líc dosahuje výšky 1 m nad okolní úroveň terénu. Směrem k severní stěně bašty destrukce líce ustupuje až do současné výšky severní stěny, která činí cca. 4 m (obr. 91).

Od objektu původní bašty pokračuje obvodová hradba ve směru k severoseverovýchodu (obr. 92), kde je po cca. 3 m zřícený zhruba metrový úsek jejího vnějšího líce. Dále hradba pokračuje cca. 8 m ve své zděné podobě, přičemž v její konečné části je již jen torzo bez vnějšího líce. Zbýlý úsek o délce cca. 4 m, který se napojoval na objekt zaniklé druhé hradní brány, je dnes viditelný pouze v terénním reliktu. Šířka zdi v tomto úseku činila 1.4 m (obr. 93).

5.5.2.2 Zemní opevnění

Jak již bylo uvedeno v předchozích kapitolách, tak kromě východní a jihovýchodní strany, obíhal okolo hradby příkop s navazujícím valovým tělesem. Na východní straně, směrem k přístupové cestě, je příkop ukončen vystupujícím skalním

sukem. Příkop v této části nebyl pravděpodobně dokončen a zbytek vystupujícího skalního suku byl ponechán z obranných důvodů jako přirozený závěr, který odděloval prostor příkopu od přístupové cesty (obr. 94). D. Menclová do tohoto prostoru klade existenci zděného přepažení příkopu (*Menclová 1972/I, 402*), které bylo umístěné na vrcholku skalního suku (obr. 95). Po bližším prozkoumání tohoto skalního suku na východní straně, je nutné podotknout, že jeho jihovýchodní část nese možné známky uměle vysekané drážky (obr. 96), do které mohla být tato zeď zasazena.

Příkop má variabilní šířku, která se pohybuje od 10 do 15 m. Hloubka se pohybuje od 3 do 8 m. V prostoru pod západním zalomením obvodové hradby je dodnes dobře viditelný úsek zasekaný do skalního podloží (obr. 97).

Písemnými zprávami doložené úpravy hradního areálu v období česko – bavorského konfliktu se však nedotkly jen samotného hradu, ale nově byly zajištěny také snáze přístupné svahy hřebenu, který byl zvolen před polovinou 14. století za staveniště hradu. Samotná poloha hradu poskytovala až do masivního nástupu palných zbraní a jejich rozšíření ve vojenských kontingentech různého charakteru v průběhu husitských válek a v době pohusitské nemalou míru bezpečí. Nová situace, s níž se museli vyrovnávat také další majitelé hradů, tak vedla v případě Nového Herštejnu k výstavbě v zásadě dvou, velmi účelně koncipovaných fortifikačních linií. Vnitřní fortifikační linie byla tvořena starším valovým tělesem navršeným před vnější hranou obvodového příkopu (obr. 98 - 1). Toto valové těleso obíhá kontinuálně na severní, jižní a východní straně hradní areál. Na severovýchodní a jihovýchodní straně navazuje val na vnitřní hranu do skály vylámaného šijového příkopu, kterým bylo zajištěno na přístupové straně čelo hradu a před nímž byl navršen také původně mohutný val. Obvodové valové těleso, jehož současná rovná koruna dosahuje šířky 2-4m, byl na severozápadní, západní a jihozápadní straně rozšířen minimálně o 3 sypané bašty přiložené k jeho vnější hraně. Severozápadní bašta dnes představuje plošinu o rozměrech cca 10 x 10m (obr. 98 - 2) situovanou 1-1,5m níže oproti koruně valu. Plošina je zakončena poměrně ostrou hranou. Za současného stavu poznání nelze s určitostí říci, jakou měl objekt stavební podobu nad úrovní současného terénu. Na tuto otázku by mohl odpovědět pouze archeologický, byť plošně nevelký odkryv, nebo alespoň začištění

vnější hrany bašty a povrchu jejího tělesa. Na úrovni současného terénu však nebyla zjištěna žádná kumulace kamenné destrukce, která by mohla být indikátorem zaniklých kamenných konstrukcí. S ohledem na další soudobé fortifikace však lze předpokládat, že bašta mohla představovat plně funkční fortifikační prvek schopný vedení aktivní obrany i za použití dřevohlinitých konstrukcí. Obdobný charakter má pak také západní bašta o rozměrech cca. 5 x 7 m (obr. 98 - 3) a jihozápadní bašta o rozměrech 5 x 10m (obr. 98 - 4). Současná pochozí úroveň obou objektů se nachází cca 1m pod vnější hranou valového tělesa. Povrch všech tří bašt je tvořen zahliněnou lesní hrabankou. Z hlediska půdorysné podoby se z těchto tří bašt vymyká pouze bašta jihovýchodní, která je koncipována spíše jako podélné rozšíření koruny staršího valového tělesa. V případě této bašty by se pak jako více pravděpodobné jevílo použití lehčích palných zbraní. V případě bašty západní a severozápadní by bylo možné uvažovat i o jejím osazení těžšími kusy. Jisté rozpaky pak budí nevýrazná rozšíření koruny jižního úseku valového tělesa (obr. 98 - 5 a 6), které rozšiřují korunu valu přibližně na dvojnásobek jeho šíře. Za současného stavu poznání lokality není jednoznačná interpretace těchto terénních reliktnů možná. Pokud by se však nejednalo o pozůstatky po vývratech či lesním hospodářství, nelze vyloučit ani jejich souvislost s nově budovaným obranným koridorem hradu. Z hlediska umístění bašt je možné konstatovat jejich vazbu především na západní, mírněji klesající a tedy snáze přístupné partie hradního hřebene.

Vnější obranná linie se pak skládala ze dvou víceméně samostatných skupin obranných postavení. S ohledem na terénní konfiguraci hradního staveniště vyžadoval další zajištění západní svah, kde ve vzdálenosti 10 - 25m před baštami zesíleným obvodovým valem vznikla dvě samostatná palebná postavení tvořená izolovanými objekty obdélného půdorysu o rozměrech cca 4 x 6 – 5 x 8m (obr. 98 - 7 a 8). V současné době jsou tyto konkávní obdélné objekty pokryty lesní hrabankou a řídkým travním porostem. V případě severněji situovaného objektu (obr. 98 - 7) je po jeho bočních stranách patrné nízké rozplavené valové těleso. V případě objektu jižního je patrný val pouze na jeho jižní straně (obr. 98 - 8). Týlové partie obou palebných postavení se otevíraly do mírného svahu hradního hřebene směrem k patě obvodového valu. Boční násypy tak chránily vlastní palebná postavení před možným bočním ostřelováním. Palebné sektory obou postavení byly schopny palbou pokrýt celou, nejsnáze přístupnou západní partii hradního předpolí.

Časně novověké úpravy se dotkly také čela hradu, kde došlo k výstavbě sypaného palebného postavení v jižním vyústění šijového příkopu. Vzniklo zde sypané postavení v podobě kuželu s víceméně rovnou plošinou o rozměrech 4 x 5 m (obr. 98 - 9). Toto palebné postavení nejenže bránilo vstupu do prostoru příkopu a suplovalo tak funkci uzavírací hradby, ale umožňovalo pokrytí palbou jižního svahu pod hradem nad terénními relikty, které je možné spojovat se zaniklým podhradním hospodářským dvorem či jeho příslušenstvím. Na severní straně za příkopem byl nasypán další objekt baštovitěho charakteru o rozměrech cca 6 x 8 m (obr. 98 - 10). Svou podobou plně zapadá do konceptu sypaných bašt přiložených k vnější hraně staršího obvodového valového tělesa.

Nemalý fortifikační význam získala nepochybně také skalka, resp. zbytek skalního hřebene přepažený šijovým příkopem v době stavby hradu. Tato skalka vysunutá do prostoru před vnější hranu šijového příkopu kopírovala také poslední úsek přístupové komunikace před předpokládanou první bránou. Na její koruně o rozměrech cca 10 x 20 m mohla stát jakákoliv obranná stavba (obr. 98 - 11). Dnes není tato poloha v důsledku hustého křovinatého porostu zcela přehledná. Bližší hodnocení její možné úlohy v obraně hradního areálu by však umožnil pouze nevelký archeologický výzkum, který by zahrnoval především očištění povrchu skály. V případě, že by zde vznikla stavba vystavěná zejména za použití dřevěných konstrukcí, nemusela by na povrchu skály, a to i s ohledem na její předpokládané kratší trvání, zanechat výraznější stopy, kerné mohou být v současnosti již sneseny erozí. Na jižní straně tohoto skalního útvaru se k jeho hraně přikládá méně mohutné valové těleso (obr. 98 - 12), za jehož vnitřní hranou vznikl úzký prostor o šířce 3 - 5 m, který mohl plnit funkci obdobnou funkčnímu zaměření parkánu. Směrem k východu je toto valové těleso zakončeno méně výrazným oblým útvarem, který by mohl představovat další menší palebné postavení orientované směrem k přístupové komunikaci (obr. 98 - 13).

Současná přístupová komunikace, vedená v trase původní přístupové cesty, má charakter mělkého úvozu porušeného patrně mladší cestou, resp. svážnicí či cestou vzniklou v souvislosti s rabováním stavebního materiálu. Tato cesta, resp. prostor z pohledu příchozího nalevo od ní, byl přepažen úzkým příkopem vybudovaným ve svahu o délce 40 m. Před vnější hranou příkopu bylo navrženo méně výrazné valové těleso. Za příkopem vznikla nevýrazná úzká plošina kopírující

průběh příkopu, jejíž hrana nad příkopem je dnes tvořena nízkým rovem (obr. 98 - 14). Tento rov by mohl být, s jistou mírou opatrnost, pozůstatkem sypaného základu lehčího dřevěného opevnění, za které by poskytovalo chráněný, k palbě využitelný prostor, pokrývající nejen samotnou přístupovou cestu, ale také celou, mírně se svažující východní partii hradního hřebenu. S tímto opevněním pak souvisí také palebné postavení situované v ohybu přístupové cesty kryjící níže položenou, příkopem a lehčí konstrukcí tvořenou fortifikací (obr. 98 - 15). Toto postavení je tvořeno vyvýšenou plošinou o rozměrech cca 3 x 4 m, vymezenou po svém obvodu dnes již z větší části rozplaveným příkopem, před jehož vnější hranou bylo původně nasypáno menší valové těleso. Je velmi pravděpodobné, že i v případě konstrukce tohoto postavení se ve větší míře uplatnilo dřevo. S ohledem na výsledky povrchového průzkumu lokality je možné považovat obě vnější fortifikační linie hradu za významný počín v oblasti fortifikační architektury, vycházející z aktuálních potřeb hradu a aktuální situace, která si vynutila dodatečné zajištění přírodními podmínkami nejhůře chráněných partií hradního areálu. Celá situace zemních opevňovacích prací si pak zaslouží samostatné zhodnocení v kontextu soudobého fortifikačního stavitelství v podobě samostatné studie.

5.6 Vyhodnocení LIDARových snímků

Lidarové snímky transektu Kdyňské vrchoviny, použité pro tuto práci, byly vyhotoveny v březnu roku 2010 německou společností Milan Geoservice GmbH a skenování probíhalo z výšky 600 m nad zemským povrchem, výšková přesnost by měla být asi 10 cm a polohová přesnost přibližně 30 cm. Výška letu odpovídala hustotě měření asi 4 body na 1 metr čtvereční. Tato data jsou majetkem KAR ZČU a pro účely této práce byla zpracovávána v GIS aplikaci ArcMap v programu ESRI, verze 10.2 interpolační metodou Natural Neighbor. Na základě získaných dat byl vyhotoven digitální model reliéfu terénu (obr. 97) zájmové oblasti (DMR), který byl využit jako podklad pro identifikaci potencionálních archeologických objektů, u kterých byla následně provedena verifikace a jejich dokumentace v terénu.

5.7 Vyhodnocení získaných dat

Provedený povrchový průzkum Nového Herštejnu přinesl několik zásadních zjištění. Byli potvrzeny tři stavební etapy hradu, přičemž poslední dvě poslední měly přímou souvislost s česko – bavorským konfliktem a stavebně se projevily výstavbou objektů fortifikačního charakteru. Do tohoto spektra můžeme zahrnout nedávno objevené zemní fortifikace na severozápadním předpolí hradu, které je možné interpretovat jako dělostřelecká postavení, stejně tak jako zemní dělostřeleckou baštu na jižní straně hradu (*Visinger 2015, 47n*). Poslední stavební aktivity se vztahují ke Švihovským z Rýzmburka a lze je klást na počátek 16. století. Na základě provedeného povrchového průzkumu se podařilo prokázat, že záměr opevnit poměrně rovinný prostor na jižním předpolí hradu nebyl nikdy úplně realizován, což je nejvíce markantní na nedokončeném příkopu u přístupové cesty (obr. 99).

6 HRAD PAJREK

Zřícenina hradu se nachází v Plzeňském kraji v okrese Klatovy na k.ú. Stará Lhota (708461), na pozemcích č. parc. 435/1 a 29. Hrad byl postaven na konci táhlého pošumavského hřebene (obr. 100) 617 m. n. m., který se na východní a jižní straně strmě sklání do údolí Úhlavy (www.cuzk.cz [18. 1. 2016]). Zřícenina byla prohlášena za nemovitou kulturní památku 3. 5. 1958 a je evidována v ÚSKP pod rejstříkovým číslem 26934/4-3191 (www.monumnet.npu.cz [21. 1. 2016]). Geologické podloží hradního vrchu tvoří metamorfovaná hornina (svor). Samotný hrad se nachází na protáhlém geologickém útvaru, který zde vystupuje na povrch a je tvořen metamorfovanými horninami (erlan, stromatit) paleozoika až proterozoika (www.geology.cz [21. 1. 2016]).

6.1 Dějiny hradu

Hrad, umístěný na strategické poloze (obr. 101) nad starou zemskou stezkou procházející údolím Úhlavy, založili pravděpodobně páni z Janovic před rokem 1342, kdy je Pajrek zmiňován jako majetek Bohuslava z Janovic (*Vyhnařová 2005, 21*). První predikační zmínka je vázána k roku 1356, kdy je jako držitel hradu uváděn Něpr z Pajreku. V držení tohoto rodu zůstal hrad, s krátkými přestávkami, až do roku 1512 (*Durdík – Sušický 2005, 141*). V roce 1467 došlo nedaleko Pajreku k několika střetům bavorských a českých oddílů, přičemž poraženými byli vždy Bavoři. Poprvé

došlo k ozbrojenému střetu 12. ledna, po druhé 2. července. Na české straně bojoval i majitel Pajreku, Racek z Janovic (*Jánský 2004, 73n*). K největšímu střetu však došlo na podzim 1468. Bavorské vojsko při tomto tažení dobylo a vypálilo několik vesnic a městečko Nýrsko. Po krátkém zaváhání české strany došlo k odvetě a 15. října byly bavorské oddíly poraženy nedaleko vypáleného Nýrska. Právě zapojení hradu do česko – bavorského pohraničního konfliktu se mu stalo osudným a byl v červnu 1472 dobyt bavorským vojskem (*Jánský 2004, 158*). V roce 1512 kupuje pustý hrad Pajrek, s celým panstvím Jindřich Kostomlatský z Vřesovic, který nechává hrad opravit a dále jej využívá (*Bělohlávek a kol. 1985, 252*). Jindřich Kostomlatský byl ale roku 1519 prohlášen za zemského škůdce a po ročním věznění ve věži Daliborce byl roku 1520 v Praze popraven. V roce 1554 kupuje od potomků Jindřicha Kostomlatského hrad s celým panstvím Jan Koc z Dobrše a připojuje Pajrek ke svému bystřickému panství (*Vyhnalová 2005, 36*). Koncem 18. století získává bystřicko – pajrecké panství knížecí rod Palm – Gundelfingen, který zříceninu hradu spolu s dvorem pod hradem prodává roce 1796 Antonínovi Feldmannovi. Dalšími majiteli zříceniny byli Jan Rauscher, Antonín Jäckel a Josef Kordík. Za Josefa Kordíka došlo na severním rovinatém prostoru pod hradem k vytvoření polí, přičemž byly rozebrány zbytky zde stojících staveb a vápenná směs byla roznesena po těchto polích ke snížení kyselosti půdy (*Heber 2002, 278nn*). Posledním soukromým majitelem Pajreku byl knížecí rod Hohenzollern – Sigmaringen. V tomto období byly provedeny některé zabezpečovací práce na zdech zříceniny. Roku 1930 kupuje zříceninu hradu město Nýrsko, v jehož majetku je dodnes (*Vyhnalová 2005, 38*).

6.2 Ikonografické prameny

Nejstarší vyobrazení Pajreku (obr. 102) je na Müllerově mapě Čech z roku 1720. Dále se objevuje Pajrek na prvním vojenském mapování Čech (Josefském) z let 1764-1768 (www.staremapy.cz [21. 1. 2016]). Na tomto lehce schematizovaném vyobrazení je lokalita nazývána „*Schlos Beyrek*„ i když byl hrad v tomto období již ruinou. V rámci druhého vojenského mapování (Františkovo), které probíhalo v letech 1836-1852, je u hradu již nápis „*Ruine*„ (obr. 104) Na třetím vojenském mapování z let 1877-1880 (Františkovo – Josefském) je na mapě 1 : 25000 již jen schematicky zakreslen půdorys hradu bez jakéhokoliv popisu (obr. 105). Z mapových podkladů

stabilního katastru je v současnosti přístupná pouze indikační skica (www.staremapy.cz [21. 1. 2016]).

Další známé vyobrazení (obr. 106) pochází od F. A. Hebera z období okolo roku 1846 (*Heber 2002, 279*). Pajrek je zde zachycen od jihovýchodu, z prostoru původní přístupové cesty. Centrální část kresby zachycuje donjon a pozůstatky menší věžovité stavby před východní stěnou donjonu. V levé části kresby je viditelná, poměrně vysoká zeď, která může být pozůstatkem obvodové hradby na jižní straně svahu. V pravé části obrázku je vidět altánek vybudovaný koncem 19. století Josefem Kordíkem. Je škoda, že tento autor nenechal pořídít půdorysný plán hradu.

Dalším dílem kde bylo pořízeno soudobé vyobrazení hradu (obr. 107), včetně celkového pohledu (obr. 108), jsou Sedláčkovy Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl devátý (*Sedláček 1996, 132nn*). Autorem těchto kreseb byl K. Liebscher. Pravděpodobně z ruky K. Liebschera pochází i další kresba (obr. 109), publikovaná v knize F. Bernaua: *Der Böhmerwald*, z roku 1887, která zachycuje celkový pohled na Pajrek od severovýchodu. V popředí je vidět Nýrsko (<http://www.kohoutikriz.org/priloha/berna.php> [21. 2. 2016]).

Zajímavou kresbu hradu vytvořil Max Kleiber kolem roku 1900. Jedná se o pohled na donjon od jihozápadu (obr. 110).

Z roku 1912 pochází vyobrazení a půdorysný plán od J. Blaua (obr. 111). Dalším vyobrazením je poměrně dobře provedená stavební dokumentace hradního jádra, vyhotovená A. Haidem v roce 1924, která obsahuje pohled od západu (obr. 112), od jihu (obr. 113) a východu (obr. 114) včetně půdorysného plánu donjonu (Procházka 1985, 42).

Z konce 19. století pochází romantizované vyobrazení hradní zříceniny (obr. 115), které je součástí soudobé pohlednice (www.sumavanet.cz. [21. 2. 2016]).

Celkový pohled na Pajrek je zachycen na fotografii (obr. 116) Josefa Seidela z první čtvrtiny 20. století (www.kohoutikriz.org/priloha/fritz.php [21. 2. 2016]), kde je vidět, že donjon značně převyšuje okolní porost.

Stav hradu a jeho okolí je velmi dobře vidět na leteckém snímku z roku 1949 (obr. 117). Jsou zde poměrně rozsáhlé nezalesněné plochy, které se rozprostírají

v širokém pásu okolo hradu, od západu k východu (www.kontaminace.cenia.cz [20. 2. 2016]).

6.3 Dosavadní stav bádání

Nejstarší dochovaný popis hradu, který má vypovídající hodnotu, je od F. A. Hebera (*Heber 2002, 277 – 281*). Následně je Pajrek uveden v Sedláčkových hradech, zámcích a tvrzích Království českého, díl devátý (*Sedláček 1996, 35 – 39*). V počátku 20. století vznikla ještě práce F. Bernaua (*Bernau 1903, 152 – 156*) a J. Blaua, který se podrobně věnoval historii Pajreku (*Blau 1931*).

V souvislosti s vývojem české hradní architektury je hrad uveden v díle Dobroslavy Menclové, České hrady, díl první (*Menclová 1972/I, 402*). Historie a popis hradu jsou shrnuty v kolektivním díle autorů pod vedením Miloslava Bělohlávka, Hrady, zámky a tvrze v Čechách na Moravě a ve Slezsku, západní Čechy (*Bělohlávek a kol. 1985, 234 – 236*).

Zběžný povrchový průzkum byl proveden na lokalitě 3. 9. 1976. Jeho součástí je popis stavu dochovaných zděných konstrukcí, reliktních některých původních objektů a jejich interpretace (*Durdík 1981, 94*).

Zatím nejkomplexnějším dílem o této lokalitě je studie Z. Procházky uveřejněná v ročence Klub Augusta Sedláčka z roku 1985 (*Procházka 1985, 39 – 55*).

Stručný popis hradu s úvahou o vnitřním členění donjonu, napsal Z. Procházka v návaznosti na neúspěšný pokus o dendrologické datování hradu, ve sborníku Dějiny staveb (*Procházka 2004, 159*).

Shrnutí nejdůležitějších faktů nalezneme též v publikaci J. Úlovce, Hrady, zámky a tvrze Klatovska (*Úlovec 2004, 182 – 185*).

Nová zjištění a revize některých starších průzkumů, jsou zveřejněny v encyklopedické publikaci od T. Durdíka a V. Sušického - Zříceniny hradů, zámků a tvrzí, Západní Čechy (*Durdík – Sušický, 2005, 141 – 143*) a v Ilustrované encyklopedii českých hradů od T. Durdíka (*Durdík 2009, 415n*). Poslední dosud

publikované pojednání, populárně vědeckého charakteru o zřícenině hradu je od I. Vyhnalové (*Vyhnalová 2005*).

6.4 Popis dochovaných stavebních částí

Pajrek je relativně nevelkým hradem, kde větší plochu areálu zabírá hradní jádro s mohutným donjonem. Typologicky ho lze zařadit mezi hrady s obytnou věží, jako hlavní obrannou a obytnou stavbou. Současný stav donjonu je výsledkem zajišťovacích stavebních úprav provedených koncem 19. století (*Durdík – Sušický 2005, 141*). U tohoto hradu je možné definovat několik stavebních fází, které je však velmi problematické chronologicky zařadit do konkrétního období. Pravděpodobně byl v první fázi postaven mohutný donjon, zatím s absencí zděné fortifikace. Určitou analogii v této fázi můžeme spatřovat u hradu Kunžvartu nedaleko Strážného (*Procházka 1985, 46*). V druhé fázi pravděpodobně následovala výstavba obvodové hradby, která obehnala hradní jádro. Další stavební aktivity jsou viditelné na jižním svahu nad původní přístupovou komunikací.

6.4.1 Jádro hradu

Jádro hradu je situováno na skalním výběžku nepravidelného obdélníkového půdorysu, který byl obehnán obvodovou hradbou dochovanou v reliktech na východní, jižní a západní straně. Největší část jádra hradu zaujímá částečně zřícený objekt mohutného plochostropého donjonu (obr. 118) nepravidelného čtvercového půdorysu o vnějších rozměrech cca 16 x 16 metrů. Relikty obvodových zdí dodnes dosahují, kromě jižní strany, úrovně čtvrtého patra. Na dochovaném zdivu donjonu jsou stále patrné horizontální vyrovnávací spáry (obr. 119), jejichž rozestupy se pohybují od 1.2 m do 1.4 m (*Procházka 2004, 159*).

Přízemí donjonu v podstatě pouze vyrovnává terénní převýšení vystupujícího skalního bradla a dle stavebního provedení bylo zhotoveno jako základové zdivo. Na tento základ byla později postavena zbývající část donjonu, jejíž půdorys v úplnosti nerespektoval původní půdorys základu. Tento faktor se projevuje především na severní a východní straně donjonu, kde je patrné vystupující odsazení které se zvětšuje u obou zdí směrem k severovýchodnímu nároží (obr. 120), kde na východní straně dosahuje 0.1 m a na severní straně 0.25 m.

Síla obvodové zdi donjonu je v pravidelných výškových úrovních v interiéru zeslabena odsazením, které sloužilo pro instalaci podlaží (obr. 121). První odsazení odděluje přízemí a první patro a snižuje sílu zdi o 0.5 m. Druhé odsazení odděluje druhé a třetí patro a snižuje sílu zdi o 0.4 m. Z tohoto stavebního provedení se odvíjela i síla obvodové zdi donjonu, která v přízemí dosahuje v průměru 2.4 m. Po prvním odsazení je síla zdi 1.9 m (měřeno v místě původního vstupu) a po dalším odsazení dosahuje zeď síly 1.5 m. V další části práce bude proveden popis exteriéru a interiéru donjonu.

Severní stěna donjonu

Severní stěna (obr. 122) donjonu má délku 16.1 m a v severozápadním nároží dosahuje výšky 18 m. Od tohoto nároží se koruna zdi mírně svažuje k východu a po cca. 10 m padá téměř k základu. Severovýchodní nároží se až na několik řádek základového zdiva nedochovalo. Na dochovaných částech této zdi nejsou patrné žádné osvětlovací otvory. Jediným dokladem existence okenního otvoru, který se nacházel ve třetím patře severní zdi, je dodnes viditelný otisk okenní špalety (obr. 123). V úrovni druhého a třetího patra této stěny se dodnes nachází poměrně velká plocha původního omítnutí (obr. 122).

Východní stěna donjonu

Z této stěny, jejíž délka činí 16.5 m, se dochovala část jihovýchodního nároží a torzo původní zdi dosahující v severovýchodní části výšky cca. 11 m (obr. 124). Jak už bylo řečeno výše, tak se severovýchodní nároží nedochovalo, ačkoli ještě koncem 19. dosahovalo stejné úrovně jako relikty ostatních zdí, jak je patrné z kresby F. A. Hebera (*Heber 2002, 279*). Jihovýchodní nároží se dochovalo do výše 5 m nad současnou úroveň terénu a jeho pata je zapřena do vystupujícího skalního výchozu (obr. 125). Koruna zdiva byla ve směru od severovýchodu horizontálně zarovnána při úpravách v 19. století. Od poloviny délky zdi, stoupá koruna zdiva až k vrcholové úrovni a poté ostře spadá k patě zbytku severovýchodního nároží. V prostoru celé plochy zdi jsou pozorovatelné vertikální trhliny různé velikosti, svědčící o statickém narušení zdiva.

Jižní stěna donjonu

Tato část donjonu (obr. 126) byla zasažena destrukcí zdiva nejvíce. Většina badatelů se domnívá, že to bylo zapříčiněno existencí okenních či jiných otvorů. V tomto směru může být toto tvrzení pravdivé jen částečně. U většiny staveb tohoto typu jsou plnohodnotné okenní otvory vázány na obytnou funkci podlaží a bývají situovány v nejnvýše položených částech donjonu. Otvory v níže položených podlažích, u nichž převládá funkce skladovací, mívají střílnovitou podobu. V případě, že by se na Pajreku tato zeď zřítla, bylo by doprovodným jevem suťové pole na vnější straně této části hradu nebo by byl sutí vyplněn prostor přízemí. Vezme-li se k úvahu jižní svažitosti skalního suku, na kterém byl donjon postaven, byla jeho jižní stěna nejvyšší. Vzhledem k tomu, že zde není potvrzen zánik požárem, je možné, že po opuštění hradu v polovině 16. století došlo k přirozenému rozpadu střechy a posléze vlivem počasí a jiných abiotických činitelů, k postupnému rozpadu úrovně pátého a čtvrtého patra do interiéru donjonu, čímž byly obvodové zdi vystaveny určitému tlakovému rozpínání, což se mohlo projevit vyvalením nejvyšší jižní stěny a jejím postupným rozpadem. Je uváděno že, stavební suť byla postupně odvážena k výstavbě hospodářského dvora pod hradem (*Heber 2002, 279*), což je v tomto prostoru díky snadnému přístupu (končila zde přístupová cesta do hradu) více než pravděpodobné. Tím se rovněž vysvětluje absence suťového nánosů v tomto prostoru. Do současnosti je dochovaná, z původní délky 16 m zdi, osmimetrová jihovýchodní část zdiva přízemí, která se pozvolna zdvihá k jihovýchodnímu nároží, jehož základ je uložen ve vybíhajícím skalním suku. Zbývající prostor této části směrem k již neexistujícímu jihozápadnímu nároží, je prostý jakýchkoli reliktní zdiva.

Západní stěna donjonu

Dochovaná část západní zdi donjonu (obr. 127) má délku 15 m a výška dosahuje v průměru 18 m. Ve směru jih – sever kopíruje pata zdi vzestupující skalní podloží. Původní délka zdi, včetně zříceného jihozápadního nároží, byla cca 16 m. V úrovni přízemí jsou na jižní straně patrné zajišťovací stavební úpravy, které představují dozdění části této zdi a zajištění této části proti destrukci. V úrovni prvního patra je v jižní části situován otvor původního vstupu do interiéru, jehož jižní polovina je dnes opatřena zadrživkou, která obsahuje mezi vnějším a vnitřním lícem volný prostor (obr. 128). Dnešní podoba vstupu je výsledkem stavebních úprav

provedených ze statických důvodů někdy koncem 19. století (*Vyhnalová 2005, 14; Durdík – Sušický 2005, 141nn*).

V severní části tohoto vstupního otvoru je v síle zdi, 0.8 m od vnějšího líce, dodnes patrná čtvercová kapsa o rozměrech 0.25 x 0.25 m, pro zasunutí zajišťovacího trámu dveří (obr. 129), která je od vnějšího líce obvodové zdi vzdálena 0.6 m do síly stěny. Původní vstupní otvor, jak je vidět na vyobrazení F. A. Hebera (obr. 106) a jak je vidět i dnes na vnějším líci, měl původní šířku 1.5 m a výšku cca 3 m. V horní části byl vstup opatřen mírně lomeným záklenkem. Je pravděpodobné, že se mohlo jednat o vylehčovací oblouk nade dveřmi. Směrem k vnějšímu líci je na severní straně vstupu dochován v reliktu ústupek zdi (obr. 130), který zmenšuje šířku vstupu o 0.3 m a jeho síla je 0.5 m. Tento ústupek pravděpodobně nahrazoval kamenné ostění vstupu a mohl představovat dveřní zárubeň. Vzhledem k tomu, že se na vnější straně vstupního otvoru nenachází žádný otisk po sedle padací lávky, je pravděpodobné, že vstup byl patrně opatřen masivními dřevěnými jednokřídlými dveřmi osazenými za toto zděné ostění.

V úrovni prvního a druhého patra je v severním sektoru vnějšího líce západní zdi plošně dochovaná omítka. Ve středové části vrcholové partie je viditelná destrukce, která může být pozůstatkem provedených stavebních úprav koncem 19. století.

Interiér donjonu

Úroveň pochozí plochy přízemí donjonu se zvedá od jihu směrem k severu. Jihovýchodní prostor je dnes z větší části vyplněn destrukcí. Ve směru od jihu k severu postupně stoupá skalní blok a tak přízemí v podstatě vyrovnává tento výškový deficit (*Procházka 1985, 45*). Prostor prvního patra začíná odsazením obvodového zdiva o 0.5 m a sloužil pro uložení trámů stropu (podlahy) v této úrovni. V případě jednotlivých podlaží donjonu je situace poněkud nepřehledná. Pokud budeme brát v úvahu, že další strop byl na druhém odsazení obvodové zdi, tak by výška druhého patra činila cca 8 m. Na základě těchto rozměrů můžeme rekonstruovat počet pater původního donjonu. Obtížně zjistitelná je výška stropu v přízemí donjonu, které je částečně zaplněno destrukcí obvodových zdí. Nad prvním odsazením jsou v severní stěně patrné, v pravidelných rozestupech (0.5 m)

rozmístěné otvory s rozměry 0.4 x 0.4 m po stropních trámech prvního podlaží (obr. 131). Světlá výška prostoru mezi odsazenými obvodové zdi (cca 8 m) nemohla být prostorem prvního patra a je pravděpodobné, že tento prostor byl horizontálně rozdělen na dvě patra. Otázkou je konstrukční rozdělení tohoto prostoru. V případě, že by se jednalo o technologii osazení trámů do kapes obvodové zdi donjonu o rozměrech cca. 0.25 x 0.25 m, což by mohla potvrzovat řada otvorů po trámech v západní a východní stěně, byla by světlá výška prvního patra 3 m. Tato varianta se však jeví jako nepravděpodobná, a to hned z několika důvodů. Prvním důvodem jsou půdorysné rozměry donjonu, které v interiéru činí cca 11 x 11 m, což představuje použití o něco delších stropních trámů, které by měly podle výše uvedených otvorů rozměry pouze 0.25 x 0.25 m. Druhým důvodem je rozmístění těchto otvorů, které mají nepravidelné horizontální rozestupy od 1.3 m do 1.7 m. Pokud by se doopravdy jednalo o strop mezi prvním a druhým patrem, bylo by nutné jeho zajištění kolmo usazenými průvlaky ukotvenými v severní a jižní zdi, po kterých by zůstali rovněž trámové kapsy. Vzhledem ke skutečnosti, že se v severní zdi (jižní se nedochovala), tyto otvory nenalézají, nelze do těchto míst klást úroveň podlaží druhého patra. Výše zmíněné otvory v úrovni druhého podlaží lze spojovat s použitím štenýřového lešení při stavbě hradu (*Procházka 1985, 46*). Jako druhé, daleko pravděpodobnější, konstrukční řešení se nabízí použití samonosného podlaží, neseného podpěrnou dřevěnou konstrukcí viz. obr. 132. V případě použití tohoto řešení, by byla světlá výška prvního a druhého patra cca. 3.5 m, což je hodnota, která se blíží světlé výšce pater soudobých donjonů na Novém Herštejně či Kunžvartu.

Kromě vstupního otvoru v západní zdi, se mohly v prvním patře nacházet i další, pravděpodobně šterbinové otvory, a to ve zřícené jižní zdi donjonu.

Po okenních či jiných otvorech nejsou v prostoru druhého patra v dochovaných úsecích obvodových zdí žádné doklady. V případě jejich existence by se daly předpokládat opět na nedochované jižní straně donjonu. Dokladem existence okenních otvorů ve třetím patře je dodnes viditelný otisk okenní špalety v severní zdi (obr. 123).

Na kresbě F. A. Hebera, je v horní partii západní zdi viditelná, poměrně široká klínovitá destrukce zdiva probíhající od koruny zdi až do úrovně třetího patra (obr. 106). Tato trhlina mohla být pozůstatkem okenního otvoru, nebo jiného otvoru (např.

pro prevét), který se vlivem nepříznivých přírodních podmínek klínovitě zvětšoval. Tento otvor byl na začátku 20. století vyzděn a upraven jako spodní část okna, což je vidět na kresebné dokumentaci (obr. 114) z roku 1924 od A. Haideho (*Procházka 1985, 42n*). Západní zeď donjonu je dnes prostá okenních otvorů, stejně tak jako zeď východní. Je pravděpodobné, že většina okenních otvorů byla na jižní, dnes nejvíce destruované straně donjonu.

Ze třetího a částečně čtvrtého patra se dochovala reliktní část na severní a západní straně dosahující výšky cca 4 m nad druhé odsazení v síle obvodové zdi. Vzhledem k absenci kapes pro osazení stropních trámů třetího patra, můžeme předpokládat stejné řešení stropů jako v případě úrovně mezi prvním a druhým patrem. Otázkou zůstává, zda bylo na Pajreku i čtvrté patro (*Procházka 1985, 46*), nebo zda se jednalo o zvýšený půdní prostor, který mohl být využíván k obraně (*Durdík – Sušický 2001, 36*). Existenci čtvrtého (zděného) patra sice parametry stavby umožňují, ale analogii u jiných hradů s donjonem můžeme najít snad jen u Kosti nebo u Rabí.

Druhým nejvyšším objektem hradního jádra, je v reliktu zachovaná část původně čtvercové budovy v severovýchodním nároží hradního jádra (obr. 133). Síla zdi je 0.6 m a výška v současnosti dosahuje necelých 6 m. Na východní straně přiléhá tento objekt k obvodové hradbě jádra a dle mínění některých autorů samotný objekt zřejmě obvodovou hradbu nepřevyšoval (*Durdík – Sušický 2005, 143*). Tento objekt byl přístupný z přízemí a dosahoval úrovně druhého patra, kde se ve středové části nacházel okenní otvor, který je ve své původní velikosti patrný na vyobrazení F. A. Hebera (obr. 106).

Podobná stavba stávala pravděpodobně i v severozápadním nároží, kde se do současnosti dochoval její otisk vylámaný ve skále. Funkce těchto objektů je složitě definovatelná a je možné, že v jejich interiéru bylo umístěné schodiště (*Procházka 1985, 46; Durdík – Sušický, 2001, Vyhnalová 2005, 14*). Způsob napojení obou věží na obvodovou hradbu, je za současného stavu poznání a bez provedení archeologického průzkumu, těžko definovatelný. V případě, že by obě věže byly k obvodové hradbě připojeny na spáru (*Procházka 1985, 53*), jednalo by se o mladší dostavby.

Součástí jádra byl i další objekt (obr. 134), jehož pozůstatky se nachází jižně od zmíněného schodišťového objektu (*Vyhnalová 2005, 14*). Jednalo se o čtvercový objekt o rozměrech cca 4 x 5 m, jehož východní stranu tvořila obvodová hradba a přízemní partie severní a západní strany byly vylámany do skály a nadezděny. Dnes se v těchto částech nacházejí sporé relikty zdiva. V jeho severovýchodním rohu se nachází do skály vylámaný čtvercový otvor o rozměru 1.4 x 1.4 m, interpretovaný jako cisterna na dešťovou vodu (*Procházka 1985, 53*). Další části tohoto objektu se nedochovaly a je jen velmi málo ukazatelů, na jejichž základě by bylo možné určit jeho stavební podobu a funkci. Je pravděpodobné, že se mohlo jednat o provozní objekt, např. kuchyň. Více objektů nelze za současného stavu jádra hradu, v tomto prostoru identifikovat.

6.4.2 Ostatní části hradu

Hradní jádro obíhala kamenná obvodová hradba, která se do současnosti dochovala jen v nepatrných reliktech. Ještě na vyobrazení F. A. Hebera (obr. 106) z poloviny 19. století je na západní straně viditelný reliktní mohutné hradby, vysoké cca 6m, která se zalamuje směrem k východu (*Heber 2002, 279*). Části reliktní obvodové hradby jsou viditelné na východní a severovýchodní straně hradního jádra, kde vnější líc navazuje na hranu východního, ve skále vylámaného příkopu (obr. 135). Další relikty se nacházejí na západní straně hradního jádra (obr. 136) a na jižním svahu (obr. 137), kde vytváří dodnes viditelnou terénní hranu, která vymezovala malý nádvoří prostor. Relikt obvodové hradby je rozpoznatelný i na severní straně hradního jádra ve svahu pod donjonem (obr. 138).

Na severní straně se obvodová hradba údajně napojovala na obě severní nároží donjonu (*Durdík – Sušický 2005, 141; Procházka 1985, 46*), což je dnes bez archeologického výzkumu těžko prokazatelné. Vzhledem k tomu, že se na severozápadním a severovýchodním nároží donjonu nenalézají žádné stopy po napojení obvodové hradby (otisk, vysazení šmorců aj.), dá se předpokládat průběh této hradby ve svahu pod severní stěnou donjonu, kde vymezovala poměrně úzký průchozí prostor mezi donjonem a vnitřním lícem obvodové hradby. Vnější líc reliktní této hradby (obr. 138) je od severní zdi donjonu vzdálen cca. 3.5 m. V rámci provedeného povrchového průzkumu byl zjištěn na severním svahu reliktní

destruované obvodové hradby, který se táhne pod severní zdí donjonu (obr. 139). Nejvíce viditelné relikty jsou v prostoru severovýchodní části, kde se obvodová zeď zalámuje k západu (viz. pláněk 2). V rámci protáhlého skalního hřebene je jádro hradu prostorově vymezeno na východní a západní straně ve skále vylámaným příkopem, který přetíná skalní hřeben po celé šířce. Západní příkop je široký cca 5 m a jeho hloubka v současnosti dosahuje 2.5 m. Tento příkop na západní straně navazuje na valové těleso, které v podstatě představuje upravený původní skalní hřeben, za nímž se nachází další, ve skále vylámaný příkop, jehož šířka činí cca. 10 m a hloubka 3 - 4 m. Šířka příkopu, který přetíná skalní bradlo na východní straně je cca. 12 m a hloubka dosahuje hodnoty 6 m.

V jihovýchodní části jádra hradu se nachází úzký koridor vymezený po obou stranách relikty zdí (obr. 140). Zda se jednalo o předsunutý branský objekt (*Procházka 1985, 53*) nebo jen oboustranně obezděný přístupový koridor, nelze bez archeologického výzkumu prokázat.

Existenci dalšího objektu, který mohl mít přímou spojitost s přístupem do donjonu v úrovni prvního patra, dokládá relikv zdiva (obr. 141) v prostoru mezi západní částí obvodové hradby a západní stěnou donjonu. Dalším indikátorem tohoto objektu je do skalního suku vysekaná základová lavice (obr. 142) pro zeď směřující od jihozápadního nároží směrem k západu. Šířka této lavice je cca 1.4 m. Případné napojení zdi, která zde mohla stát na jihozápadní nároží donjonu je dnes těžko prokazatelné, protože současný stav tohoto nároží je výsledkem stavebních úprav z konce 19. století.

Na jižní straně hradního jádra, v prostoru pod jižní zdí donjonu se nachází obezděný vstup do chodby vylámané ve skále, která směřuje pod donjon (obr. 143). Tato chodba je dnes dlouhá pouhé 4 m a zbytek, pokud pokračovala dále, je zasypán. Interpretace této chodby je bez archeologického průzkumu značně problematičtá. Na základě informací z 19. století se mohlo jednat o únikovou chodbu částečně vylámanou ve skále a částečně opatřenou výdřevou, která měla končit v blíže neurčeném prostoru jižního svahu (*Procházka 1985, 45*). F. A. Heber pokládal tuto chodbu za kanalizační svod (*Heber 2002, 278*) a někteří badatelé, ovlivnění romantismem, za hladomornu (*Vyhnařová 2005, 16*). Další části hradu se nacházely na jižním svahu a jsou předmětem kapitoly 6. 5. 2.

Existence předhradí na Pajreku není doložena psanými ani ikonografickými prameny. Jediný prostor přímo navazující na hradní areál s přístupovou cestou, kam by bylo možné umístit předhradí, je rovinatý prostor (obr. 144), který se táhne od severu k severovýchodu a má rozlohu necelých dvou hektarů. Tento prostor byl bohužel za vlastnictví Josefa Kordíka srovnán a upraven na pole, přičemž byly údajně strženy i některé budovy v blízkosti hradního jádra a pojivo zdí bylo využito k zúrodnění vzniklé plochy (*Heber 2002, 278nn*). V případě, že by se skutečně jednalo o prostor předhradí, jehož funkce a stavební podoba má specifické zákonitosti, dochovaly by se aspoň na některých částech obvodu tohoto prostoru relikty příkopů, valových těles nebo hradeb (*více k této problematice např. Hložek 2010*). V případě Pajreku nenalzáme žádné z těchto objektů. O využití tohoto prostoru k zemědělským účelům hluboko do 20. století dokládá i letecký snímek z roku 1949 (obr. 117).

6.5 Stavby spojené s česko – bavorským konfliktem

Počet objektů, u nichž lze s jistotou určit vazbu k česko-bavorskému konfliktu, je v případě Pajreku obtížně stanovitelný. V popisu níže uvedeném budu vycházet především z indicií, u nichž je vysoká pravděpodobnost jejich vzniku koncem 15. století. V tomto spektru se jedná především o fortifikační objekty, u kterých lze předpokládat vazbu na uplatnění palných zbraní při obraně hradu.

6.5.1 Budovy

V případě budov, u kterých lze jednoznačně definovat vznik v období česko – bavorského konfliktu, jsme bohužel na úrovni hypotéz a předpokladů. Jediným místem, kde takovouto budovu můžeme předpokládat, je již zmíněný prostor, zčásti zalámaný do skály, pod schodišťovou věží (obr. 134), který lze interpretovat jako kuchyni. Pro tuto hypotézu mohou hovořit některé analogie z jiných hradů, kde byla kuchyně vystavěna v tomto období a situována vedle vstupu do hradního jádra. Analogické umístění kuchyně nalezneme například na hradě Roupov u Přeštic (*Menclová 1976/2, 434*) nebo hradě Brumov, kde byl objekt hradní kuchyně zjištěn v jádru hradu archeologickým výzkumem v letech 1980 – 1982.

6.5.2 Fortifikační stavby

V případě fortifikačních staveb, jsme schopni identifikovat, na základě dochovaných terénních relikтів, několik objektů, jejichž účel a konstrukce odpovídají stavbám z tohoto období. Jedná se o liniovou fortifikaci na jižní straně hradního areálu a předsunutě opevnění na západním valovém tělese.

6.5.2.1 Zděné stavby

Do skupiny zděných staveb fortifikačního charakteru můžeme zařadit relikty věžovitého objektu na východní straně hradního jádra (obr. 133), který byl již zmíněn v kapitole 6.4.1. To, že byl tento objekt přiložen na spáru k obvodové hradbě, ukazuje na jeho pozdější výstavbu. Jeho využití jako schodišťové věže, kterou byla přístupná pochozí plocha obvodové hradby (*Procházka 1985, 46*) je nesporné. Síla zdi na dochovaných reliktech se pohybuje okolo 0.6 m a výška dosahuje 6.5 m. Podle dochovaných trámových kapes se zde nacházela minimálně tři podlaží. Vstup byl situován na jižní straně a v úrovni druhého patra bylo v západní straně okno, ve kterém viděl F. A. Heber ohořelý dřevěný parapet (*Heber 2002, 278*). Tento objekt měl nepravidelný čtvercový půdorys o rozměrech cca 5 x 5 m. V případě některých interpretací tento objekt svojí výškou nepřesahoval úroveň obvodové hradby (*Procházka 1985, 46; Durdík – Sušický 2005, 143*). Je ale více než pravděpodobné, že tuto úroveň přesahoval výškou posledního patra, jehož podlaha musela být minimálně ve stejné úrovni jako pochozí plocha obvodové hradby a v případě, že výška stropu byla cca. 2.5 m, byly obvodové zdi nesporně vyšší než cimbuří hradby a rovněž se dá předpokládat zastřešení tohoto objektu, jehož střecha nesporně dosahovala vyšší úrovně¹. Vzhledem k umístění této věžovité stavby v severovýchodním nároží jádra hradu, můžeme zde předpokládat možné využití tohoto objektu k aktivní obraně hradu. Z tohoto místa je velmi dobře viditelný široký prostor severovýchodního rovinatého předpolí hradu (obr. 142), který bylo možné z tohoto místa postřelovat střelnými i palnými zbraněmi. Právě umístění zastřešeného prostoru v této části hradního jádra, může poukazovat na využití tohoto místa jako palebné pozice. S podobným řešením se setkáváme i na Novém Herštejnu, v případě věže v západním rohu (viz. kapitola 5.5.2.1). Podobná věž se

¹ Vzhledem k běžnému využití palných zbraní v tomto období můžeme předpokládat existenci zastřešeného objektu.

stejnou funkcí se mohla nacházet i na severozápadní straně jádra, kde se dnes nachází terénní deprese (*Procházka 1985, 46*).

Zděnou fortifikační linií, jejíž výstavbu lze spojovat s obdobím česko – bavorských válek, představuje hradba (obr. 145), nacházející se v reliktním stavu na jižním svahu cca 12 m od obvodové hradby, která vymezovala hradní jádro. Tato hradba ohraničovala prostor na uměle vytvořené terase, který je některými autory interpretován jako parkán (*Procházka 1985, 53*). S největší pravděpodobností se ale jednalo o další pás opevnění, který se mírným obloukem táhnul od skalnatého výběžku nacházejícího se na jižní straně západního příkopu, směrem k východu, kde se v prostoru pod hradní bránou lámal pod pravým úhlem a napojoval se na hlavní hradbu. Velmi rozsáhlá destrukce tohoto úseku fortifikace je dnes v terénu velmi těžko rozpoznatelná a podle dochovaných úseků je zjevné, že stavební provedení nebylo příliš kvalitní, především ve spektru použitých surovin do maltové směsi.

Zhruba v polovině výše popsané hradby, se nacházejí relikty další fortifikační stavby. Její západní zeď se napojovala kolmo na druhou hradební linii a má délku cca. 6 m. Poté se v pravém úhlu láme směrem k východu (obr. 146), kde pokračuje po hraně další svahové terasy cca 20 m. Tato liniová stavba se na hraně terasy projevuje mírným terénním vyvýšením (obr. 147), ze kterého místy vystupují relikty rozpadajícího se zdiva (obr. 148). Pod touto fortifikační linií cca. 20 m níže po jižním svahu stoupá původní přístupová cesta (obr. 149), která je z tohoto místa velmi dobře hájitelná. Zda tato poslední liniová fortifikace byla parkánem nebo předsunutým opevněním, je otázkou dalšího výzkumu. Podle dochovaných zděných reliktních byla tato hradba postavena z lomového kamene spojeného nepříliš kvalitní vápennou maltou, nebo se mohlo jednat o nepříliš vysokou zídku kladenou na sucho.

6.5.2.2 Zemní opevnění

Jediným prostorem, kde lze identifikovat zemní fortifikaci, je vystupující skalní suk na západní straně za druhým, ve skále vylámaným příkopem (*Procházka 1985, 53*). Tento prostor je upraven z části sypaným valem a částečně přisekaným skalním sukem, takže ve směru k západu vytváří polo okrouhlé valové těleso (obr. 150). Dostatečný prostor a možnost instalace lehčího opevnění na hranu valu, umožňovalo osazení dělostřeleckých postů, které směřovaly směrem k západu, kde se mírně

stoupající partie ostrožny rozšiřuje a představuje tak potenciální místo možného ohrožení hradu v případě obléhání. Pod tímto předsunutým opevněním je v místě napojení na druhý západní příkop do tohoto masivu vylámán obdélníkový prostor o rozměrech 8 x 6 m. Do tohoto prostoru mohla být zasazena budova s blíže nespecifikovaným účelem a funkcí. Nicméně je nutné vzít v úvahu spojitost této budovy s výše popsáním palebným postavením. V tomto případě by budova sloužila jako zázemí předsunutého dělostřeleckého postavení.

6.6 Vyhodnocení LIDARových snímků

Lidarový snímek Pajreku (obr. 151) a jeho okolí byl získán od Českého katastrálního úřadu a představuje digitální model reliéfu ČR páté generace (DMR 5G). Ačkoli je areál hradu a nejbližšího okolí porostlý bujnou vegetací, jsou ze snímku dobře patrné klíčové části hradu a jeho okolí. Na lidarovém snímku jsou dobře patrné části příkopů a valů, hradního jádra a rovinatého prostoru, který se rozprostírá od severu k východu. Z lidarového snímku je velmi dobře viditelné jeho terénní ohraničení.

6.7 Vyhodnocení získaných dat

Provedený povrchový průzkum doplněný o stavebně historické posouzení dochovaných zděných objektů obytného, hospodářsko – provozního a fortifikačního charakteru pomohl vytvořit obraz tohoto hradu po stránce stavebního vývoje. Stavební vývoj hradního areálu, který je sledovatelný na dochovaných částech, započal vyhloubením příkopů na východní a západní straně. Takto získaný materiál byl z větší části použit na výstavbu mohutné obytné věže a v této fázi můžeme Pajrek typologicky zařadit mezi hrady s obytnou věží jako hlavní obrannou a obytnou stavbou (Procházka 1985, 46). V další stavební fázi byla postavena mohutná obvodová hradba, která obepínala hradní jádro a na jižní straně vymezovala nevelký prostor nádvoří. Pravděpodobně s výstavbou obvodové hradby vznikl i branský objekt v jihovýchodní části areálu. Poslední stavební etapu představuje výstavba dvou tzv. schodišťových věží, které byly přizděny k obvodové hradbě v severovýchodním a severozápadním nároží. Do tohoto období můžeme klást i vyhloubení druhého hradního příkopu, jehož materiál byl použit na výstavbu druhé

hradby a navazujícího parkánu v prostoru jižního svahu. Komplexně provedený průzkum přináší nové poznatky o tomto architektonicky zajímavém objektu, zejména pak ve spektru nově identifikovaných fortifikací na jižním svahu.

7 HRAD PUŠPERK

Zřícenina hradu Pušperku je situována na vrcholové partii (obr. 152), dnes hustě zalesněného stejnojmenného vrchu ve výšce 582 m. n. m., 4 km jihozápadně od Chudenic (okr. Klatovy). Současný areál hradní zříceniny leží na lesním pozemku č. parc. 218/1 v k. ú. Pušperk (www.cuzk.cz [18. 1. 2016]). Severní část hradního vrchu je tvořena andezitobazaltickými skalními výchozy (www.geology.cz [21. 1. 2016]). Východní strana vytváří mírně skloněný hřeben, který je na severní straně tvořen lokálními skalními výchozy a na jihu se prudce sklání k úpatí vrchu. Jižní strana vrchu je tvořena příkrým svahem s ojedinělým výskytem vystupujícího skalního podloží. Na západní straně přechází vrcholová partie do rovinatého terénu, který vytváří trojúhelníkový prostor.

7.1 Dějiny hradu

Do psané historie vstupuje hrad poprvé v roce 1264 v predikátu purkrabího pražského hradu Jaroše ze Slivna a Poděhus, kterého můžeme považovat za zakladatele tohoto hradu (*Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Poleň, sign. K 128, inv. č. 2; Profous 1951, 504; Durdík – Sušický, 168*). Tento rod vlastnil Pušperk s panstvím do 30. let 14. století. Posléze přechází Pušperk do rukou jedné z větví Hroznatovců sezením na Krašově. Z příslušníků tohoto rodu se poprvé uvádí roku 1339 Bušek z Pušperku. Posledním držitelem hradu, z tohoto rodu, byl Sezema z Pušperku.

Roku 1378 se stává držitelem Pušperku lovčí královských lesů na Dobříši, Ctibor Tlam, který byl v této době zároveň majitelem nedaleké tvrze v Únějovicích. Ctibor Tlam panství zadlužil natolik, že se někdy před rokem 1390 stává spolujedním Pušperku jeho největší věřitel, pražský žid Jonáš (*SOkA Klatovy, AM Poleň, sign. K 128, inv. č. 2; Sedláček 1996, 43*). Roku 1390 přechází jako odúmrtí zadlužené pušperské panství na krále Václava IV. a ten jej obratem prodává za 900 kop pražských grošů pánům z Ústupenic. Z tohoto období pochází první přesnější

popis pušperského panství, které čítalo 7 vsí, dva dvory a tvrz s příslušenstvím v nedalekých Únějovicích (*Emler 1870, 531*). Poslední majitelkou Pušperku, z tohoto rodu je Ofka, která prodává svůj díl pušperského panství v roce 1447 svému manželovi Jetřichovi z Čiremparka (*Emler 1870, 209n*). Při popisu panství v rámci výše uvedeného prodeje, se hrad Pušperk uvádí jako pobořený (*SOkA Klatovy, AM Poleň, sign. K 128, inv. č. 2*). Tato informace podporuje hypotézu o dobytí hradu v období husitských válek (*Jánský 2004, 168*).

Od roku 1472 je uváděn jako držitel hradu s částí panství Břeněk z Ronšperka, ale je pravděpodobné, že hrad, který byl v tomto období opraven, držel již dříve. Existence Pušperku jako vojenského opěrného bodu Ronšperků, skončila dne 17. června roku 1473, kdy byl hrad dobyt klatovskou městskou hotovostí. Dobytí hradu svědčí o tom, že Pušperk sehrál určitou úlohu v česko – bavorském konfliktu, na což poukazují i vazby Břeňka z Ronšperka směrem k osobě Albrechta Bavorského. Od tohoto data je uváděn Pušperk jako pustý (*Jánský 2004, 168n*). V polovině 16. století krátce drželi hrad, resp. pušperské panství, Švihovští z Rýzemberka, kteří ho roku 1548 prodali Adamovi Nebílovskému z Drahobuze. Nebílovští se již o obnovu starého hradu nesnažili, protože si postavili pohodlnější tvrz v nedaleké Poleni (*Sedláček 1996, 44n*). Roku 1600 nechali Nebílovští do pozůstatků pušperského donjonu (paláce) vestavět kapli sv. Václava. Roku 1686 přechází pušperské panství dědictvím na Janovské z Klenové, kteří jej prodávají roku 1711 Černínům z Chudenic, v jejichž majetku zůstal Pušperk až do roku 1945 (*SOkA Klatovy, AM Poleň, sign. K 128, inv. č. 2*).

7.2 Ikonografické prameny

Nejstarší vyobrazení Pušperku (obr. 153) je datováno k roku 1845 a pochází od F. A. Hebera (*Heber 2002, 311*). Na této kresbě je poměrně věrohodně zachycen stav hradu v poslední čtvrtině 19. století, v pohledu od východu. Na této kresbě jsou viditelné některé části jádra hradu, které již nejsou zachovány. Především se jedná o jihovýchodní nároží, které tehdy dosahovalo do úrovně prvního patra, kde je patrné okno s dochovaným tesaným ostěním. Pod tímto oknem se nachází v prostoru přízemí větší otvor, který lze interpretovat jako hlavní vstup do odděleného prostoru před lodí kaple sv. Václava. V průhledu tohoto otvoru je vidět část vnitřní jižní stěny

se vstupem do hlavní lodě. V pomyslném středu východní stěny je vidět relikt okenního otvoru, již bez záklenku, jehož spodní hrana začíná v polovině výšky stěny. Tento otvor lze interpretovat jako okno osvětlující prostor lodi. Za tímto okenním otvorem je vidět část interiéru západní obvodové zdi s napojenou příčnou zdí, která oddělovala prostor lodi od presbytáře. Na jižní straně je na kresbě patrný suťový nános vzniklý pozvolnou destrukcí vnějšího jižního průčelí tohoto objektu. Na severní straně jsou patrné pozůstatky pětibokého presbytáře. Na kresbě, respektive v její levé části, jsou rovněž patrné pozůstatky obvodové hradby, o níž se zmiňuje i A. Sedláček (*Sedláček 1996, 41*). Lze jen litovat, že se k tomuto hradu nedochoval popis F. A. Hebera, který by mohl více osvětlit stav hradu k roku 1845.

Další vyobrazení Pušperku je dílem Karla Liebschera, které bylo vyhotoveno pro publikaci Augusta Sedláčka Hradu, zámky a tvrze království českého, díl devátý, Domažlicko a Klatovsko (str. 44) z roku 1893 (obr. 154). Pohled na hradní jádro je téměř totožný s kresbou F. A. Hebera, ale je situován více od jihu. Relikty stavby na této kresbě vykazují známky značného poškození a úbytku zdiva oproti stavu, zachyceném na kresbě F. A. Hebera. Je těžko myslitelné, že se objekt, za dobu cca. 40 let, mohl takto zřítit. To, že tato kresba není zcela autentická, dokládá i další ikonografický pramen, kterým je fotografie Maxe Jonáka (obr. 156), zachycující objekt z téže pozice jako F. A. Heber a K. Liebscher, přičemž stupeň zachování vyazuje nápaditou podobnost s kresbou F. A. Hebera. Druhá kresba z výše uvedené knihy (str. 41) A. Sedláčka, (obr. 155) zachytila západní stranu s hlubokým příkopem a valovým tělesem. Nad příkopem se je vidět ještě poměrně vysoké pozůstatky obvodové hradby. Tato hradba pravděpodobně dosahovala, v době pořízení ilustrace, nad úroveň vnitřní plochy a lze ji ztotožnit s hradbou, která je částečně vidět na ilustraci F. A. Hebera.

Nedávno objeveným snímkem je fotografie neznámého autora, která je uložena v depozitu starého zámku v Chudenicích. Bohužel na této fotografii není žádná informace o roku pořízení tohoto snímku. Na základě porovnání s datovanou fotografií Maxe Jonáka (obr. 157), lze datovat vznik této fotografie do doby kolem počátku 20. století.

Ve spektru kartografických pramenů, je Pušperk uveden na poprvé na Vogtově mapě Čech (obr. 158) z roku 1712 (www.staremapy.cz [21. 1. 2016]).

Následně figuruje i na Müllerově mapě Čech z roku 1725 (www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016]), kde je Pušperk označen jako zřícenina (*Alte verödete Schloßser*), což by odpovídalo tehdejšímu popisu stavby (viz. SOkA Klatovy, Archiv města Poleň, sign. K 128, inv. č. 2). Nejzajímavější informaci přináší první vojenské mapování, tzv. Josefské, z let 1764 – 1768 (www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016]), kde je Pušperk zobrazen jako jednoduchá obdélníková budova s obvodovou hradbou na severní a západní straně (obr. 159).

Víceméně schematicky je zachycen Pušperk na mapách druhého a třetího vojenského mapování. Stejnou hodnotu vykazují i povinné císařské otisky stabilního katastru (www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016]).

7.3 Dosavadní stav bádání

Lokalita byla postižena amatérskými výkopy v letech 1967-1969, které se soustředily do prostoru terénní deprese v západní části jádra hradu. Výkopy se podařilo získat velký soubor keramiky, pocházející především z 1. poloviny 15. století, kachlů a železných předmětů, z kterých lze jmenovat šipky do kuše, nože, visací zámky, části kování, lžičku, zlomek nůžek a další. Nejvýznamnějším nálezem se však stalo zřejmě bronzové pečetidlo snad z konce 14. století a patřící farář z jihočeských Trhových Svin (Durdík 1985). Ostatní archeologický materiál získaný na lokalitě již pochází pouze z povrchových sběrů. Ani v jednom ze zmiňovaných souborů však nebyl rozpoznán materiál, který by se vztahoval k první fázi hradu ze 13. století. V roce 2003 byl i na Pušperku odebrán vzorek dřevěného obložení kapsy pro závoru, která byla umístěna ve špaletě okna či vchodu v prvním patře paláce. Přesto, že zde chyběl podkorní letokruh, podařilo se pomocí dendrochronologie datovat tento vzorek do krátkého období po roce 1355 (*Procházka 2004, 147*).

7.4 Popis dochovaných stavebních částí

Nevětší zastoupení zděných objektů se dnes nachází v prostoru hradního jádra. Ve velmi torzovitém stavu evidujeme několik zděných částí blíže neurčitelných objektů v prostoru hradního příkopu na západní a severní straně hradního areálu.

7.4.1 Jádru hradu

Hradní jádro (viz. plán 3) bylo vymezeno obvodovou hradbou, která vytvářela zhruba podkovovitý půdorys (*Durdík – Sušický 2005, 168n*). Dnešní stav hradního jádra je silně pozměněn úpravami provedenými v souvislosti s výstavbou a provozem kaple sv. Václava, kdy pravděpodobně došlo v 17. století ke stržení zbylých částí budov hradního jádra a k parkové úpravě v okolí kaple (*Durdík – Sušický 2005, 168*). Jedinou stavbou, kterou lze v hradním jádru jednoznačně identifikovat, jsou relikty obvodového zdiva původního donjonu či věžovitého (?) paláce, do jehož prostoru byla vestavěna v 17. století výše zmíněná kaple sv. Václava. Objekt donjonu byl situován jihozápadně od pomyslného středu hradního jádra a měl půdorys pravidelného obdélníku o vnějších rozměrech přibližně 21×15 metrů, s orientací delší strany ve směru severozápad – jihovýchod. Vzhledem k půdorysným rozměrům této stavby a stavu zachovalosti jednotlivých částí, nelze s jistotou určit, zda se jedná o donjon či palác. Pro variantu velkého donjonu hovoří časové zařazení vzniku této stavby na základě dendrochronologického datování dřevního vzorku z prkenné výdřevy pouzdra dveřní závory (*Procházka 2004, 147*) do poloviny 14. století, tj. do období, kdy byl donjon častým stavebním prvkem hradních areálů. Rovněž užití donjonu na hradech v tomto regionu (např. Netřeb, Nový Herštejn, Pajrek) podporuje tuto hypotézu. Na straně druhé hovoří pro palácovou stavbu rozměry tohoto objektu. Nejlépe je do dnešních dnů dochována část severovýchodní obvodové zdi, jejíž vnější líc dosahuje výšky 6.5 metru nad okolní terén (obr. 160). Síla zdi tohoto objektu dosahuje na dochovaných torzech 2,5 metru. Na severozápadní straně je tato stavba zakončena torzem mladší zdi o výšce cca 4 metry s dodnes patrným zalomením, která byla závěrem kaple sv. Václava. Na jihovýchodní straně navazuje na hmotu donjonu (paláce) v celé jeho šířce přístavek, jehož vnitřní prostor měl rozměry přibližně 11×2 metry. Síla zdi tohoto přístavku dosahovala hodnoty přibližně 1,6 metru (při dokumentaci lokality nebylo možné, z důvodu špatného dochování úrovně vnitřního a vnějšího líce zdi, provést přesnější měření). V přízemí interiéru tohoto objektu je dodnes patrné jeho rozdělení zděnou příčkou o síle 0,8 metru. Tato příčka byla přiložena na spáru k obvodové zdi a v reliktu se tato situace dochovala pouze na severozápadní straně. Ze způsobu provedení této příčky a jejího napojení na obvodové zdivo můžeme předpokládat její vznik v období výstavby kaple sv. Václava. Zeď, jejíž součástí je výše popsaný relikv, oddělovala prostor lodi od

presbytáře a je ještě dobře viditelná na kresbě F. A. Hebera z druhé poloviny 19. století (obr. 153). V prostoru jihovýchodního a jihozápadního kouta jsou v úrovni přízemí donjonu dosud patrné otvory pro instalaci stropních trámů (obr. 161). Tyto trámy, které byly instalovány na šířku donjonu, mohly mít rozměry 20×20 cm a byly od sebe vzdáleny 0,5 metru. Nad horní hranou těchto trámových otvorů je dodnes patrné odsazení obvodové zdi o 15 cm a lze zde předpokládat podlahu prvního podlaží (obr. 162). Interiér donjonu (paláce) je dnes z větší části vyplněn destrukcí, která dosahuje v některých částech 2,5 metru nad úroveň okolního terénu. Na jihozápad od donjonu je viditelný relikt zdi (obr. 163), který je interpretován jako zeď nádvoří (*Durdík – Sušický 2005, 170*).

Na severozápadní straně hradního jádra je v prostoru podél obvodové hradby výrazná terénní deprese, která může představovat pozůstatky po destrukci sklepních prostor budovy, jejíž severozápadní stěnu mohla tvořit obvodová hradba. V jiném případě by se mohlo jednat o původní pochozí úroveň hradního jádra (*Durdík – Sušický 2005, 170*). K nejasné interpretaci této terénní deprese může přispět i vyobrazení hradu Pušperku na prvním vojenském mapování (obr. 159), kde je v těchto místech zobrazen objekt, který měl zřejmě funkční souvislost s provozem kaple sv. Václava (viz. www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016]).

Vstup do hradního jádra vedl přes příkop od jihozápadu. Za branou se nacházel prostor, který vymezovala směrem k jádru hradu vysoká nádvoří zeď, jež tuto plochu oddělovala od zbývající části hradního jádra. Cesta se zde pravděpodobně stáčela doleva, směrem k severozápadu a vedla mezi výše uvedenou nádvoří zdí a obvodovou hradbou. Zhruba po deseti metrech se tato nádvoří zeď lomila do pravého úhlu a napojovala se na zeď donjonu (paláce), jak je patrné ještě z plánu hradu (obr. 164) v publikaci A. Sedláčka (*Sedláček 1996, 42*). V tomto místě, můžeme předpokládat existenci další (kulisové) brány. Dnes je tento prostor zaplněn destrukcí, která vytváří souvislý suťový kužel dosahující až na dno příkopu (*Kastl 2014b, 27*).

7.4.2 Ostatní části hradu

Hrad byl zajištěn po celém obvodu mohutnou hradbou, jejíž obvodová délka činila cca 260 metrů, postavenou z lomového kamene na vápennou maltu.

Pozůstatky této hradby jsou nejlépe dochovány od jihozápadní po severozápadní stranu hradu (obr. 165). Na západní straně této hradby jsou stále patrné reliktivity odsazení poprsní zdi, o které se zmiňuje K. Hostaš (*Vaněk – Hostaš – Borovský 1899, 145*) i A. Sedláček (*Sedláček 1996, 41*), a to v délce přibližně 8 metrů (obr. 166). U této části obvodové hradby je dnes terén na úrovni výše zmíněného odsazení poprsní zdi. Z tohoto odsazení lze změřit sílu předprsni zdi, která činí 0.9 m. Na základě tohoto zjištění se jeví jako nejpravděpodobnější, že výrazná terénní deprese v severozápadní části jádra hradu, která je dnes cca. 2 m pod současnou úrovní terénu, představuje původní komunikační plochu.

Na severní straně se nachází nepatrné reliktivity dvou zdí (obr. 167), které jsou v odborné literatuře definovány jako výpadová branka (*Durdík – Sušický, 2005, 170*). Šířka této předpokládané niky výpadní branky je 1,4 metru a vede do prostoru severního příkrého svahu. Dle struktury zdiva a umístění této branky je však očividné, že se jedná o situaci mladšího data, která mohla mít určitou, bohužel těžko definovatelnou, souvislost s provozem kaple sv. Václava. Pod touto tzv. výpadovou brankou byla obnažena vývratem z roku 2009 poměrně velká část původní obvodové hradby (obr. 168), která je strukturou zdiva zcela odlišná od zdiva tzv. výpadové branky (*Kastl 2014b, 27*).

Jak již bylo zmíněno, tak vstup do hradu vedl od jihozápadu, kde protínal valové těleso a pokračoval přes hradní příkop k jádru hradu. V místě vstupu vybíhal do poloviny hradního příkopu, ze strany valového tělesa, upravený skalní výstupek. Vzdálenost tohoto skalního výstupku od linie vnějšího líce obvodové hradby mohla činit cca. 10m. Na tento výstupek pravděpodobně navazovala částečně vysutá dřevěná mostní konstrukce, na kterou dopadal padací most. Zda byla v tomto místě k obvodové hradbě přiložena věžová brána, ze které by mohl být padací most obsluhován, nebo se jednalo o jednoduchou kulisovou bránu, nemůžeme bez archeologického průzkumu potvrdit, ale ani vyloučit.

V 17. století byl zřízen nový přístup ke kapli sv. Václava, příkop byl v místě původního mostu opatřen zadržkou, která byla vyplněna zásypem. Zbytky obezdění této přístupové komunikace je možné dodnes rozpoznat (*Kastl 2014b,27*).

Kromě severní strany hradního areálu, která je tvořena skalními výchozy a příkrým svahem, je hrad obehnan příkopem a valem. Na východní straně je dobře patrné vnější a vnitřní zajištění valového tělesa na sucho kladenou kamennou plentou (obr. 169). Na severní straně je tento val ukončen a rovněž obložen kamenem (obr. 170). Na ostatních částech valového tělesa po obvodu hradu jsou taktéž patrné lokální pozůstatky kamenného obložení, ale již jen na straně obrácené do příkopu.

Na východní část valového tělesa navazuje mírně svažité, zhruba trojúhelníkovitý prostor o ploše cca 2800 m², poměrně dobře viditelný na lidarovém snímku (obr. 171). Tento prostor je vymezen na jižní straně dodnes patrným valem, který navazuje na jižní svah hradního vrchu. Na severovýchodní straně je zakončen hranou prudkého svahu a na západní straně výše uvedeným valem s kamennou plentou. Interpretace tohoto prostoru je značně problematická. Mohlo se jednat o předsunuté opevnění lehčího charakteru, chránící hrad od východu. Do dnešních dnů se na této ploše nedochovaly žádné stopy po obytných, hospodářských, či jiných objektech, což může být zapříčiněno existencí pouze lehkých dřevěných staveb nebo krátkým horizontem funkčního využití tohoto místa. Na této ploše, ve vztahu k obraně hradu, mohlo být teoreticky umístěno vrhací zařízení, za jehož pomoci by se mohl ostřelovat protilehlý prostor s přístupovou cestou do hradu, který je relativně rovný a snadno přístupný pro potenciálního protivníka. Na východní straně tohoto prostoru jsou patrné shluky na sobě položených kamenů, které by mohly být pozůstatkem lehčího typu opevnění.

Existence předhradí na Pušperku není doložena v žádných dostupných písemných pramenech. Předhradí, jakožto jeden z areálů aktivit hradního celku, představuje soubor objektů funkčně provázaných s aktivitami, které zajišťovaly nezbytně nutné potřeby pro fungování hradního organismu. V návaznosti na tyto potřeby, představovalo předhradí soubor skladovacích, obytných, komunikačních a výrobních komponent s nezanedbatelným aspektem v rámci obrany hradu (*Hložek 2010, 31n*). Jediné místo v předpolí hradu, kam by bylo možné předhradí situovat, je na západní straně od hradního jádra, kde jsou k tomu vhodné terénní podmínky. Tato plocha, která je opět velmi dobře rozpoznatelná na lidarovém snímku (obr. 219), má tvar protáhlého nepravidelného trojúhelníku o rozloze necelých 2 hektarů. Na

východní straně tato plocha navazovala na hradní fortifikaci s místem vstupu do hradu. Na jižní a severní straně je vymezena svahem a na západní straně se zužuje do protáhlého hřebene, který je ukončen postupně klesajícím terénem.

7.5. Stavby spojené s česko – bavorským konfliktem

Vzhledem k současnému stavu lokality, je v prostoru hradního jádra nemožné identifikovat budovy, u nichž je možné prokázat přímý vztah k výše uvedenému konfliktu. U několika objektů je na základě rozboru stavebního provedení, možné identifikovat objekty s odlišnou stavební fází. Jeden objekt představuje budovu s výrobní funkcí a další objekty jsou fortifikačního charakteru.

7.5.1 Budovy

Stavební aktivity v předmětném období, které se mohly dotýkat hradního jádra, jsou bohužel setřeny stavebními úpravami provedenými v 17. století, kdy bylo jádro hradu upraveno v souvislosti s výstavbou kaple sv. Václava (*Durdík – Sušický 2005, 168*).

Pozůstatky dvouprostorového objektu byly objeveny v jihozápadní části předpolí, nedaleko přístupové komunikace. Tento objekt o rozměrech cca. 17×10 m je rozdělen na dvě části, přičemž maximální výška dochovaných reliktních činí 1,6 metru. Na základě nálezů lomového kamene, u kterých je na jedné straně pozorovatelná sklovitá krusta vzniklá působením vysoké teploty v rámci pyrotechnologického procesu, byl tento objekt identifikován jako vápenická pec (obr. 172). V rámci zpracování této práce bylo provedeno zaměření totální stanicí a naměřená data byla použita k vytvoření 3 - D modelu reliktních tohoto objektu (obr. 173). Vápenické pece s podobnou dispozicí a vztahem k hradnímu areálu, byly objeveny například na předpolí hradu Příběničky (*Baierl – Hložek – Křivánek – Menšík 2013, 236–241*) nebo u hradu Holštejna (*Merta – Merta 2011, 131*). Tento objekt, který byl situován v blízkosti přístupové komunikace, sloužil k výrobě vápna při obnově hradu za Břeňka z Ronšperka. Nepřímým důkazem, že se jedná o vápenickou pec, mohou být bioindikátory ve formě zde rostoucích bylinných společenstev, které jsou zde zastoupeny rostlinami vázanými na prostředí zásaditých půd, jako je např. Jahodník truskavec nebo Strmobýl lysý. Všeobecně se v prostoru

předpolí nacházejí nepříliš zásadité půdy zastoupené převahou eutrofního rankeru, který vzniká z ultrabazických substrátů, takže rostliny vázané na prostředí vápenitých půd, které se v místech ovlivněných výskytem vápna nachází, mohou v tomto případě přímo indikovat objekt vápenické pece (*více k této problematice Kuna a kol. 2004*).

Další objekt, zřejmě provozního charakteru můžeme předpokládat v prostoru příkopu, který se na severní straně rozšiřuje a vytváří rovinatý prostor (obr. 174) o 24 m². Na severovýchodní straně vystupuje ze dna příkopu přitesaná skála vytvářející malý obdélníkový prostor, který je směrem k hradnímu jádru pokryt suťovým kuzelem vzniklým destrukcí obvodové hradby. Objekt, který zde mohl stát, byl pravděpodobně dřevěné srubové konstrukce a mohl mít vazbu k dělostřeleckému postavení na skalním výchozu na severní straně hradního vrchu. V tomto prostoru se nacházejí relikty zdi (obr. 175), u něž je problematické určit, díky značné destrukci zdiva, zda se jednalo o fortifikaci, či jiný zděný objekt blíže nespecifikovatelné funkce.

7.5.2 Fortifikační stavby

V případě hradu Pušperku se setkáváme s typickými fortifikačními stavbami konce 15. století. Všeobecně se dá říci, že stavby pocházející z tohoto období jsou zaměřeny především na spektrum zemních fortifikací, případně fortifikací lehčího charakteru. Na základě dochovaných reliktnů a výpovědní hodnoty historických pramenů, můžeme v případě Pušperku uvažovat o pokusu o co nejrychlejší obnovu hradu, která pravděpodobně nebyla dotažena do finálního stavu.

7.5.2.1 Zděné stavby

Jedinou původní zděnou fortifikací, která byla v souvislosti s česko – bavorským konfliktem upravována, byla obvodová hradba z poloviny 13. století, která je detailně popsána v kapitole 6.4.2. V rámci reaktivace hradu byla k této hradbě přistavěna mělká čtverhranná bašta, na západní straně hradního jádra, jejíž základ byl položen na vystupující skalní suk. Z této bašty se do současnosti dochovalo pouze několik řádek zdiva (obr. 176), ze kterých je patrné, že zdivo bylo spojeno nepříliš kvalitní maltou.

Do období česko – bavorských válek klademe i zděnou eskarpu hradního příkopu, která vykazuje v případě jihozápadní části dvě stavební fáze (*Durdík – Sušický 2005, 168*) (obr. 177).

7.5.2.2 Zemní opevnění

Nejmimozantnějším zemním opevněním je valové těleso na východní straně hradního areálu (plán 3. objekt č. 6). Tento val přetíná východním směrem zužující se hřeben, který zde vytváří mírně se svažující trojúhelníkovitý prostor (*Kastl 2015, 23*). Valové těleso je oboustranně obložené kamennou plentou a obloukovitě se vyklenuje směrem k východu. Šířka jeho koruny je od 3 – 6 m, což představuje dostatečnou plochu pro dělostřelecké postavení, zajištěné lehčím typem opevnění.

Na základě vyhodnocení lidarových snímků, byl objeven objekt nacházející se na jižní straně jihozápadního předpolí (obr. 219. objekt A), který byl při provedeném povrchovém průzkumu interpretován jako možné dělostřelecké postavení. Objekt měl zhruba kruhový půdorys o průměru cca. 6m a byl postaven z kamenné podezdívky, jejíž destrukce je stále rozpoznatelná. Na tuto podezdívku mohl navazovat dřevěný dělostřelecký srub. Umístění této předsunuté fortifikace bylo poměrně klíčové, neboť kontrolovala značný úsek přístupové cesty ke hradu a blokovala místo, které mohlo posloužit jako případná pozice pro ostřelování hradu při jeho napadení.

Do období česko – bavorského konfliktu můžeme klást i úpravu valového tělesa na jihozápadní straně v prostoru vstupu do hradu, kde byla na pravé straně valu, nad přístupovou cestou vytvořena rovná plocha nepravidelného čtvercového půdorysu, jejíž jižní část navazovala na skalní výchoz, který tvořil přirozenou hranu fortifikace. Tento prostor mohl být opatřen lehkým opevněním (např. dřevěná palisáda, polský plot nebo dělostřelecký srub) a sloužit jako palebné postavení (plán 3. objekt č. 7). Další palebné postavení mohl představovat prostor na severní straně hradu v místě, kde se rozšiřuje hradní příkop a valové těleso zde končí napojením na strmé skalní výchozy, které spadají k cestě (původní zemské stezce) vedoucí pod hradem. Z tohoto postavení (plán 3. objekt č. 8) se dal velmi dobře kontrolovat poměrně dlouhý úsek této komunikace. Již zmíněný rovinný prostor ve tvaru nepravidelného trojúhelníka, o velikosti necelých dvou hektarů (obr. 219. objekt č. 3), nacházející se na jihozápadním předpolí hradu, byl pravděpodobně upraven tak, aby

mohl poskytnout zázemí většímu počtu vojenského lidu, jehož případný pobyt by mohl být provázen například ztracenými osobními, či jinými věcmi, dnes uloženými ve stratifikovaných vrstvách a zjištěnými jen provedeným archeologickým průzkumem.

7.6 Vyhodnocení LIDARových snímků

Lidarový snímek Pušperku (obr. 219) a jeho okolí byl získán od Českého katastrálního úřadu a představuje digitální model reliéfu ČR páté generace (DMR 5G). Ačkoli je areál hradu a nejbližšího okolí porostlý bujnou vegetací, jsou ze snímku dobře patrné klíčové části hradu a jeho okolí. Na lidarovém snímku jsou dobře patrné části příkopů a valů, hradního jádra a rovinatých prostorů na západní a východní straně. Částečně rozpoznatelný je i objekt bývalé vápenické pece a předsunutého dělostřeleckého postavení v jižní části západního předpolí, který byl objeven teprve na základě vyhodnocení lidarového snímku (obr. 219).

7.7 Vyhodnocení získaných dat

V předchozích kapitolách popsané skutečnosti představují Pušperk jako příklad hradu, u něhož můžeme na dochovaných reliktech sledovat vývoj hradu směrem k utilitárnímu objektu, u kterého je potlačena rezidenční a obytná funkce do pozadí, přičemž stavební aktivity se týkají především fortifikačních objektů a objektů zajišťujících zázemí pro občasný pobyt vojenských oddílů. Některé fortifikace představují použití pokrokových řešení, jak je pozorovatelné například u východního valu, který byl obložen na sucho kladenou kamennou plentou, která odolává dopadajícím dělostřeleckým granátům daleko lépe než zděné konstrukce (Sýkora 2014, 237n).

Ačkoli česko – bavorský konflikt přetrval v dílčích fázích až do počátku 16. století, tak existence Pušperku jako opěrného bodu bavorských Wittelsbachů na českém území, skončila v červnu 1473, kdy byl dobyt klatovskou městskou hotovostí (Vančura 1927, 254). Tímto datem končí i existence Pušperku jako hradu. Jeho další využití již nemá žádnou vazbu k funkcím středověkého hradu.

8 ODRAZ ČESKO – BAVORSKÉHO KONFLIKTU VE STAVEBNÍ PODOBĚ SLEODOVANÝCH OBJEKTŮ

Každý válečný konflikt se nesmazatelně zapisuje do podvědomí společnosti a zanechává své stopy v kulturní krajině. V případě středověkých hradů můžeme na pozadí těchto konfliktů sledovat specifický architektonický rukopis, který se projevuje jednak na již existujících hradních stavbách, opevněních a jiných částech, ale především na zvětšující se ploše hradního areálu, resp. nárůstem hájené plochy. Na všech předmětných hradech této práce je tento fenomén zvětšování ve větší či menší míře patrný. Tento nárůst se projevuje především ve výstavbě dalších pásů opevnění, předsunutých dělostřeleckých bašt a v neposlední řadě také v úpravě k hradům přiléhajících ploch a poloh ke krátkodobému pobytu většího počtu vojenských sil. V případě Nového Herštejnu se plocha hradního areálu rozrostla z původních cca 9 800 m² (plocha vymezená obvodovou hradbou s navazujícím příkopem a valem) na 16 300 m² (přírůstek plochy zemních dělostřeleckých bašt a jihovýchodního předpolí hradu). V případě Pušperku se původní plocha areálu, cca. 4 500 m², rozrostla o plochu předsunutého opevnění na jihozápadním výběžku předpolí hradu a o rovinatý prostor na východní straně, na cca. 12 400 m². V případě Pajreku dochází k výstavbě dalších dvou linií hradeb v prostoru jižního svahu a plocha se zvětšuje z původních cca 3 000 m² na cca 6 000 m² (do tohoto spektra není zahrnuta plocha severovýchodního předpolí hradu degradovaná zemědělskou výrobou na poč. 20. století).

Kromě těchto plošných faktorů můžeme sledovat vliv konfliktu na stavební podobě dílčích fortifikačních prvků, který představují věže a zděné bašty s přímou vazbou na starší obvodovou hradbu hradu. V případě Nového Herštejnu dochází k výstavbě dvou věžovitých objektů v rozích obvodové hradby, kde je potřeba účinně kontrolovat prostor na předpolí hradu, tj. místo které je z pozice obrany hradu vyhodnoceno jako potenciál pro případné ohrožení hradu. Další stavbou, která kombinuje prvek aktivní obrany s obytnou funkcí je objekt s tzv. Panenskou věží na východní straně hradu.

Na Pajreku dochází k výstavbě věžovitých objektů v severovýchodním a severozápadním nároží, které zde byli postaveny z důvodu eliminace napadení hradu z rovinatého prostoru severovýchodního předpolí hradu.

Na Pušperku představuje tento prvek bašta čtvercového půdorysu vestavěná do severozápadního úseku obvodové hradby (v tomto případě se může jednat pouze o prozatímní stav z důvodu neprozkoumanosti lokality). Bohužel torzovitost dochovaných zděných částí (kromě Nového Herštejnu), nedovoluje bez dalšího (hlubšího) průzkumu těchto lokalit zmapovat dopad česko – bavorského konfliktu na ostatní, především obytné a reprezentační části hradu.

Na všech sledovaných hradních lokalitách je tak patrný přerod objektů, které plnily především funkci šlechtických rezidenčních a správních objektů v těžce opevněné a aktivní obrany schopné garnizonní opěrné body.

9 ZÁVĚR

Lokální válečné konflikty, které často přesahovaly hranice Českého království, zasáhli specifickým způsobem do vývoje hradní architektury, který se v dalších letech ubíral směrem k novému typu staveb, pevnostnímu stavitelství. Všeobecně byl tento směr ovlivněn novým pohledem na vedení válečných konfliktů, ve kterém se stále více prosazoval nový fenomén, jehož počátky můžeme spatřovat v husitských válkách, profesionální armáda. Období 2. poloviny 15. a první poloviny 16. století se dá v tomto pojetí vnímat jako předstupeň pozvolného přerodu hradu na pevnost. Právě hrady na pozadí česko – bavorského konfliktu představují typ staveb, u nichž můžeme indikovat ve spektru fortifikací progresivní prvky aktivní dělostřelecké obrany, které byly ve větší míře uplatněny v následujících stoletích. Zkoumané lokality představují malý vzorek z prozatím nepříliš probádaného období české hradní produkce, který je navíc unikátní v tom, že nebyl zasažen dalšími přestavbami těchto objektů na nový typ sídla aristokracie, zámek. Díky využití moderních technologií ve spektru laserového skenování zemského povrchu z nízko letícího letadla v rámci nedestruktivního archeologického průzkumu na předmětných lokalitách, jsme schopni na základě vyhodnocení LIDARových snímků identifikovat nové objekty, které přímo souvisí s obdobím česko – bavorského konfliktu a poskytují prostor pro poznání tohoto, zatím okrajově zkoumaného období v epoše dožívání středověkého hradu v rámci tehdejšího světa.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny nevydané:

Durdík, T. – Kausek, P. – Procházka, Z. 2004: Nálezová zpráva o výzkumu hradu Nový Herštejn v roce 2003, Archiv nálezových zpráv ARÚ Praha, č. j. 5545/04 – Nový Herštejn, okr. Domažlice.

Urban, J. – Muk, J. 1988: Nové Hrady. Stavebně-historický průzkum. Praha, rkp.

SOkA Klatovy, Archiv města Poleň, sign. K 128, inv. č. 2.

Prameny vydané:

Emler, J. (ed.) 1870: Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých. Praha.

Šusta, J. (ed.) 1909: Purkrabské účty panství Novohradského z let 1390-1391. Praha.

Literatura:

Baierl, P. – Hložek, J. – Křivánek, R. – Menšík, P. 2013: Zaniklá vápenná pec v širším předpolí hradu Příběničky na Táborsku – Ein ehemaliger Kalkofen im Vorfeld der Burg Příběničky im Gebiet von Tábor. In: Archeologické výzkumy v jižních Čechách 26. České Budějovice, 237-248.

Bělohávek, M. a kol. 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4. Západní Čechy. Praha.

Bernau, F. 1903: Der Böhmerwald. Prag.

Blau, J. 1931: Geschichte der Burg Bayerek. Neuern.

Bochenek, R. H. 1972: Od palisád k podzemním pevnostem: Pět tisíc let fortifikace. Praha.

Böhme, H. W.(Hrsg) 2004: Wörterbuch der Burgen Schlösser und Festungen. Stuttgart.

Brice, M. H. 1999: *Tvrze, hrady a pevnosti: opevňovací umění od prehistorie po současnost*. Praha.

Brzoň, R. a kol. 2010: *Hrad Orlík nad Humpolcem*. Humpolec.

Čechura, J. – Ryantová, M. 1989: *Stavební činnost na Zvíkově v letech 1431-1472*. In: *Castellologica bohémica* 1. Praha, 35-66.

Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha.

Durdík, T. 1981: In: *Výzkumy v Čechách 1976 - 77*. ARÚ ČSAV Praha, 90 – 94.

Durdík, T. 1984: *České hrady*. Praha.

Durdík, T. 1985: *Osobní pečetidlo z hradu Pušperka - Der Fund eines mittelalterliches Siegelstocks aus der Burg Pušperk*. *Minulostí západočeského kraje* 21, 175 - 177.

Durdík, T. 1994b: *Erforschung der mittelalterlichen Burgen in West-und Südböhmen*. In: *Castellologica bohémica* 4. Praha, 7-26.

Durdík, T. – Klápště, J. – Sommer, P. 1986: *Archeologie a architektura – Archäologie und Architektur*. *Archeologica Historica* 11, 11-24.

Durdík, T. 1995: *Encyklopedie českých hradů*. Praha.

Durdík, T. 1998: *Česká hradní architektura doby Jana Lucemburského*. In: *Castellologica bohémica* 6/1. Praha, 7 - 68.

Durdík, T. 1998: *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*. Praha.

Durdík, T. 2000: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.

Durdík, T. 2001: *Česká hradní architektura doby Václava IV*. In: *Historická inspirace*. *Sborník k počtě Dobroslava Líbala*. Praha, 63-76.

Durdík, T. - Kausek, P. – Procházka, Z. 2004: In: Výzkumy v Čechách 2002. ARÚ Praha, 153 - 154.

Durdík, T. – Kausek, P. – Procházka, Z. 2006: In: Výzkumy v Čechách 2003. ARÚ Praha, 179 - 180.

Durdík, T. 2007: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha.

Durdík, T. – Sušický, V. 2002: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Jižní Čechy. Praha.

Durdík, T. – Sušický, V. 2005: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy. Praha.

Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.

Gabriel, F. 1979: Nejstarší osídlení hrádku Hřídělíku. Litoměřicko 15, 53-64.

Gabriel, F. 1989: K problematice opevněných sídel na pískovci. In: Castellologica bohémica 1. Praha, 125-138.

Gabriel, F. - Panáček, J. 1993: Hrad Stohánek. In: Castellologica Bohemica 3. Praha, 145 – 150.

Gabriel, F. - Panáček, J. 1998: Severočeské hrady na kupách. In: Castellologica bohémica 6/1. Praha, 69 – 106.

Gabriel, F. - Smetana, J. 1986: Skalní hrady a jejich vztah k české hradní architektuře. Archeologica historica 11, 143-152.

Gabriel, F. 2014: Poznámky k třídění hradů podle dispozičních typů. In: Castellologica bohémica 14. Plzeň, 5 – 18.

Heber, F. A. 2002: České hrady, zámky a tvrze. Západní Čechy. Praha.

Hejna, A. 1976: Venkovská opevněná sídla 10. - 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu. Archeologické rozhledy 28, 279-290.

Hejna, A. 1980: Pokračování výzkumu hradu Vizmburku v letech 1976 – 79. Archeologické rozhledy 32, 306 – 311.

Herout, J. 1981: Staletí kolem nás. Praha.

Hledíková, Z. Janák, J. Dobeš, J. 2005: Dějiny správy v českých zemích - Od počátku státu po současnost. Praha.

Hložek, J. 2010: Předhradí vrcholně středověkých hradů. In: Castellologica bohemica 10. Praha, 31–38.

Hložek, J. 2010: Předhradí vrcholně středověkých hradů v Čechách – cesta ke korpusu. Nepublikovaný rukopis disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Chatelain, A. 1983: Châteaux forst et féodalité en Ile de France du XIème au XIIIème siècle. Nonette.

Chotěbor, P. 1981: Povrchový průzkum skalních hradů v Českém ráji. Archeologica historica 6, 71-78.

Jánský, J. 2001: Dějiny hradu Nového Herštejnu a jeho držitelů. In: Západočeský historický sborník 7. Plzeň, 41-87.

Jánský, J. 2004: Kronika česko-bavorské hranice 4. (1458–1478) Doba krále Jiřího a první období jagellonské vlády – boje s křižáky a odboje Zelenohorské jednoty a bocklerů. Domažlice.

Kalina, P. 2009: Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha.

Kastl, P. 2014a: Hrad a krajina - hospodářské zázemí hradů v Čechách - Hrad Pušperk. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce. Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Kastl, P. 2014b: Povrchový průzkum hradu Pušperku u Poleně, In: Castellologica bohemica 14. Plzeň, 19 - 35.

Kastl, P. 2015: Hrad Pušperk na Chudenicku. Plzeň.

Kausek, P. 2009: Počátky šlechtických hradů v oblasti Korábské vrchoviny ve světle archeologických pramenů. Nepublikovaný rukopis magisterské práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou.

Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Praha.

Kuna, M. – Černý, V. – Dreslerová, D. Vařeka, P. 2007: Metody archeologického výzkumu. In: Kuna, M. ed. Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání. Praha, 89 - 125.

Kypta, J. – Sýkora, M. 2014: Předhradí a předpolí hradu Hasištejna. Průzkumy památek 21, 75-88.

Menclová, D. 1972: České hrady 1. Praha.

Menclová, D. 1976: České hrady 2. Praha.

Meyer, W. 1975: Glossaire Burgenfachwörterbuch des mittelalterlichen Wehrbaus. Frankfurt am Main.

Musil, F. 2006: Úvod do kastelologie 1. Hradec Králové.

Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.

Němec, R. 2015: Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české. Praha.

Ottův slovník naučný 1888 – 1909.

Peřina, I. 2007: Ke stavebnímu vývoji hradu Hrubý Rohozec. Archaeologia historica 32, 283-295.

Petráň, J. a kol. 1985: Dějiny hmotné kultury 1/II. Praha.

Piper, O. 1905: Die Burgen Kunde. Leipzig.

Profous, A. 1947-1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl 1-3. Praha.

Procházka, Z. 1985: Pajrek, k.ú. Nýrsko, o. Klatovy. In: Ročenka klubu A. Sedláčka. Plzeň, 39 – 55.

Procházka, Z. 1987: Nýrsko, hrad Pajrek, okr. Klatovy. In: Výzkumy v Čechách 1984 – 1985. Praha.

Procházka, Z. 2004: Nové letopočty v dějinách hradů Plzeňského kraje. In: Dějiny staveb 2003. Plzeň, 144 - 175.

Razím, V. 1997: Tzv. Plášť v Českém Krumlově. Průzkumy památek 4, 105-126.

Razím, V. 2012: Vizmburk. Raně gotický hrad a jeho proměny. Průzkumy památek 19. Supplementum. Praha.

Sedláček, A. 1996: Hrady, zámky a tvrze Království českého 9. Domažlicko a Klatovsko. Praha.

Sýkora, M. 2013: Hrady doby husitské. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou.

Šmahel, F. 2001: Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha.

Unger, J. – Mihok, L. – Pribulová, A. 1998: Kovárna na hradě v Lelekovicích (okr. Brno-venkov). In: Castellologica bohémica 6/II. Praha, 391 – 398.

Vaněk, F. – Hostaš, K. – Borovský, F. A. 1899: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století VII. Politický okres Klatovský. Praha.

Vaněk, F. – Hostaš, K. 1902: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století XVII. Politický okres Domažlický. Praha.

Vančura, J. 1927: Dějiny někdejšího královského města Klatov 1. Od dob nejstarších do r. 1620. Klatovy.

Varhaník, J. 1998: Husitské opevnění hradu Orlíka nad Vltavou - Hussitische Befestigung der Burg Orlik an der Moldau. Průzkumy památek 5/1, 13-32

Varhaník, J. 2002: Obrana středověkého hradu palnými zbraněmi – Die Verteidigung der mittelalterlichen Burg mit den Feuerwaffen. Archeologica historica 27, 125-136.

Varhaník, J. 2014: K využití materiálu získaného hloubením hradního příkopu. *Archaeologia historica* 39/2, 421-437.

Vasilenková, Z. 2012: Problematika ustájení koní. In: *Člověk, stavba a územní plánování VI*. Praha, 196-200.

Verdon, J. 2003: *Volný čas ve středověku*. Praha.

Visinger, B. 2015: *Historická krajina Kdyňska. Terénní ověřování výsledků dálkového archeologického průzkumu*. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Vorel, P. 1999: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha.

Záruba, F. 2014a: *Hradní kaple 1. Doba přemyslovská*. Praha.

Záruba, F. 2014b: *Hrady Václava IV. Od nedobytného útočiště k pohodlné rezidenci*. Praha.

Záruba, F. 2015: *Hradní kaple 2. Doba lucemburská*. Praha.

Žemlička, J. 1978: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách. *Československý časopis historický* 26, 559-586.

Internetové zdroje

www.cuzk.cz [18. 1. 2016].

www.geology.cz [21. 1. 2016].

www.hrady-zříceniny.cz [21. 1. 2016].

www.kohoutikriz.org [21. 2. 2016]).

www.monumnet.npu.cz [21. 1. 2016].

www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016].

www.ryzmberk.jan-jansky.cz [21. 2. 2016].

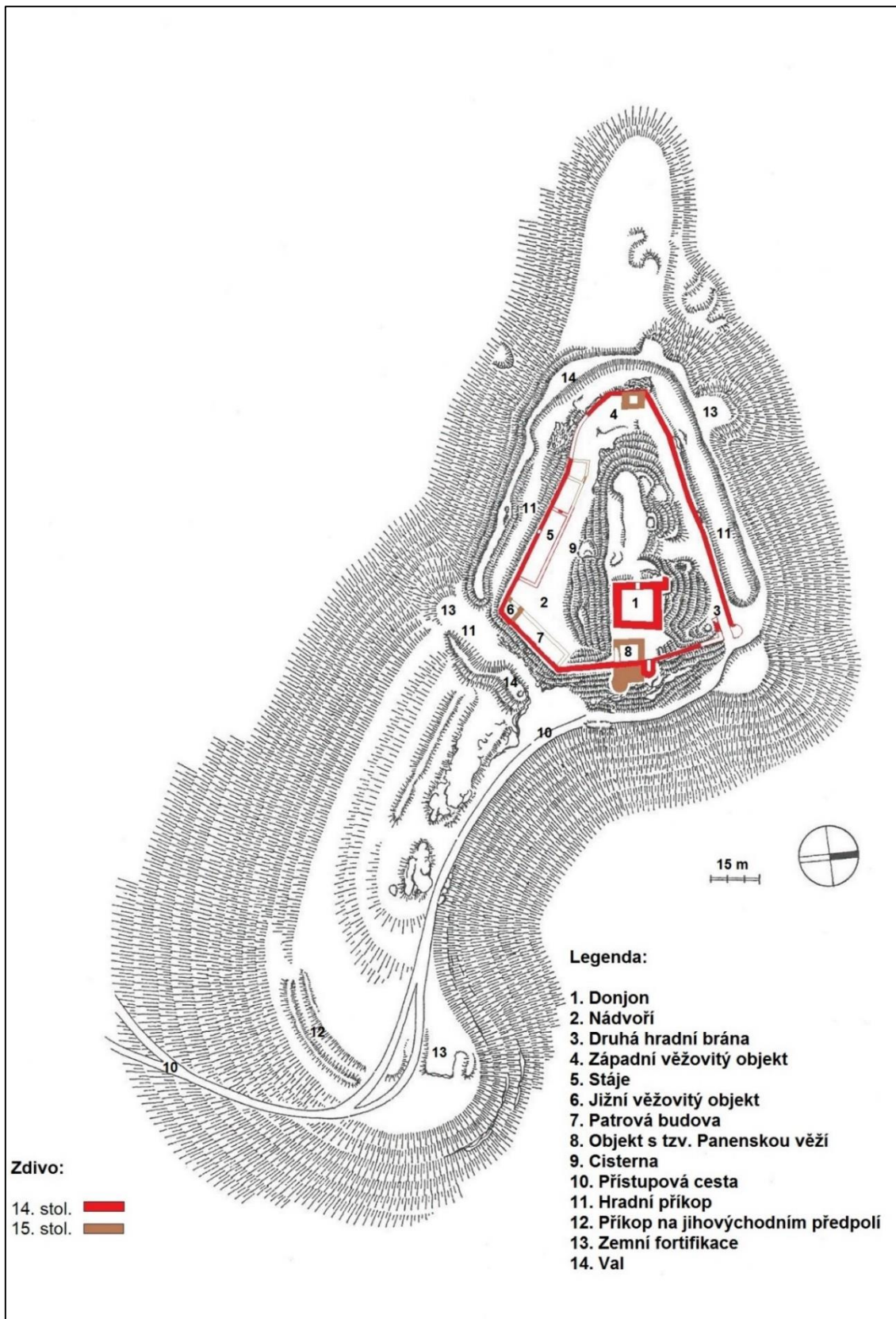
www.staremapy.cz [21. 1. 2016].

www.sumavanet.cz. [21. 2. 2016].

11 RESUMÉ

This work presents the outline of the medieval castles, which is viewable in Bohemia from an early stage in the 12th century into the final phase in the 16th century. This outline is important to understand the content of other chapters, which focus on the hitherto little explored epoch Czech castles during the 15th and 16th centuries in Czech - Bavarian border region. The core work is a description and documentation in question castle sites using modern methods of non-destructive archeology, supplemented by analysis of cartographic and historical sources. Conducted surface exploration and evaluation LIDAR images helped identify new fortification elements, which are established relationship with the Czech - Bavarian conflict. This work brings new insight into the research of destroyed castles where construction is monitored developments in direct relation to local conflict. Based on the results of this work is planned to extend the research of the issues involved and to the other castle buildings associated with the Czech - Bavarian conflict, both within the borderland of Bohemia and in Bavaria, which is the intention of the author of this work.

12 PŘÍLOHY

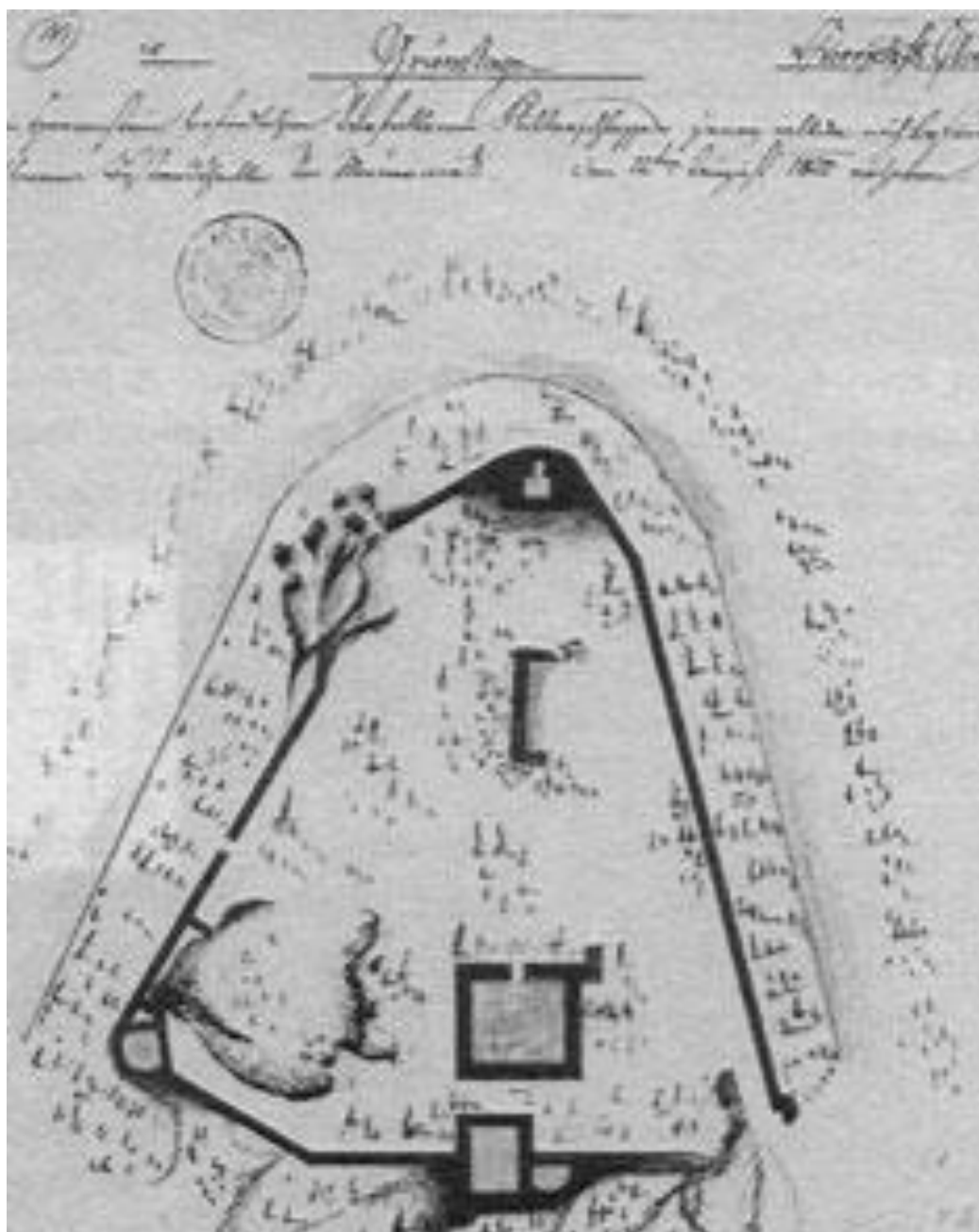
Plán 1. Nový Herštejn. Vyhotoveno na podkladu plánu Z. Procházky. (převzato z Procházka 1998, 206 - úprava autor).

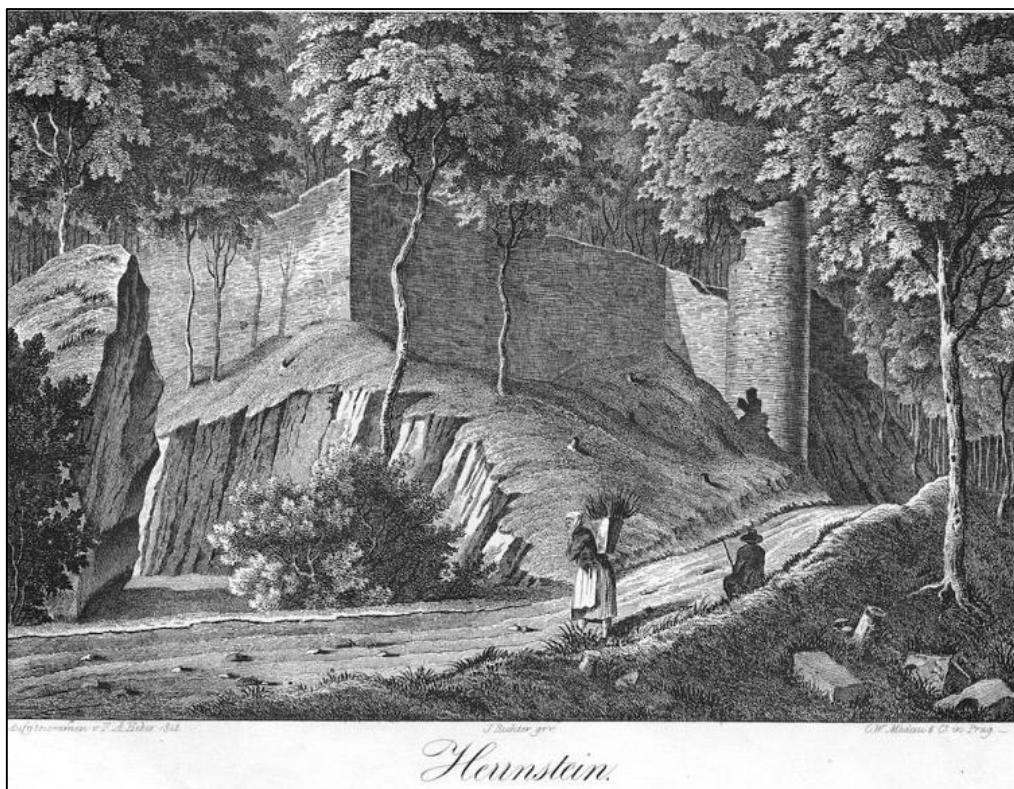
Obr. 1. Nový Herštejn (okr. Domažlice). Celkový pohled na hradní vrch od severu. (foto autor 19. 3. 2016).

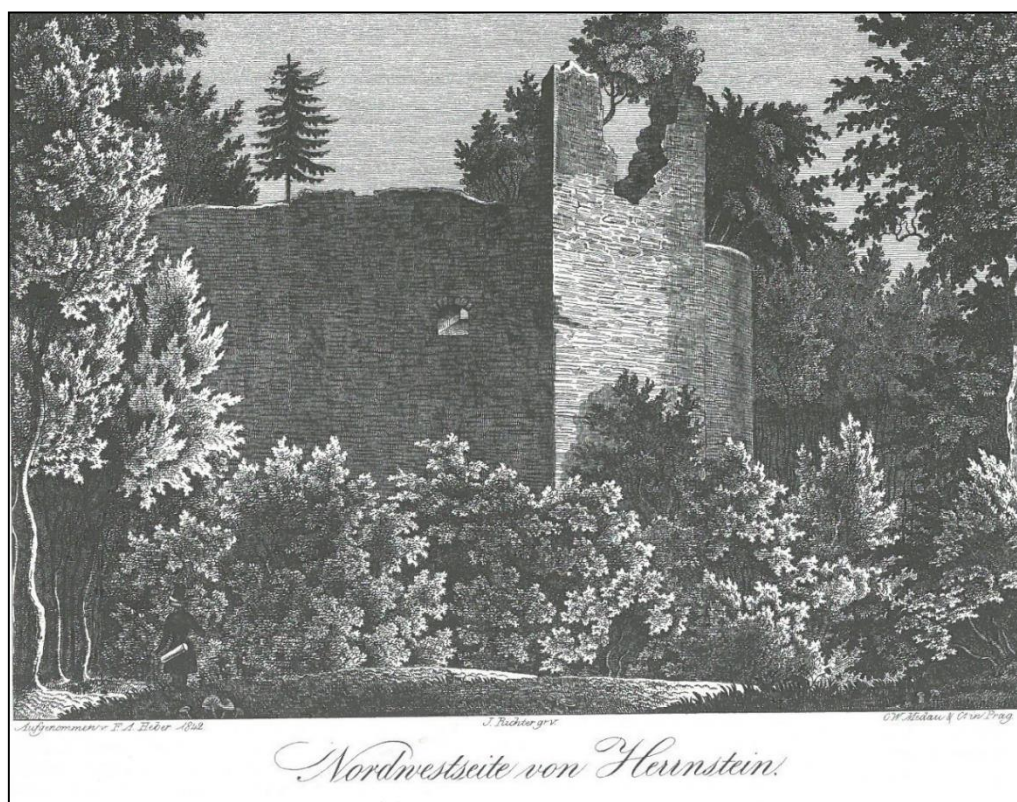
Obr. 2. Hrad Nový Herštejn (na obrázku vpravo) na Bavorském hraničním vizíru z roku 1514 (převzato z: www.ryzberk.jan-jansky.cz [21. 2. 2016]).

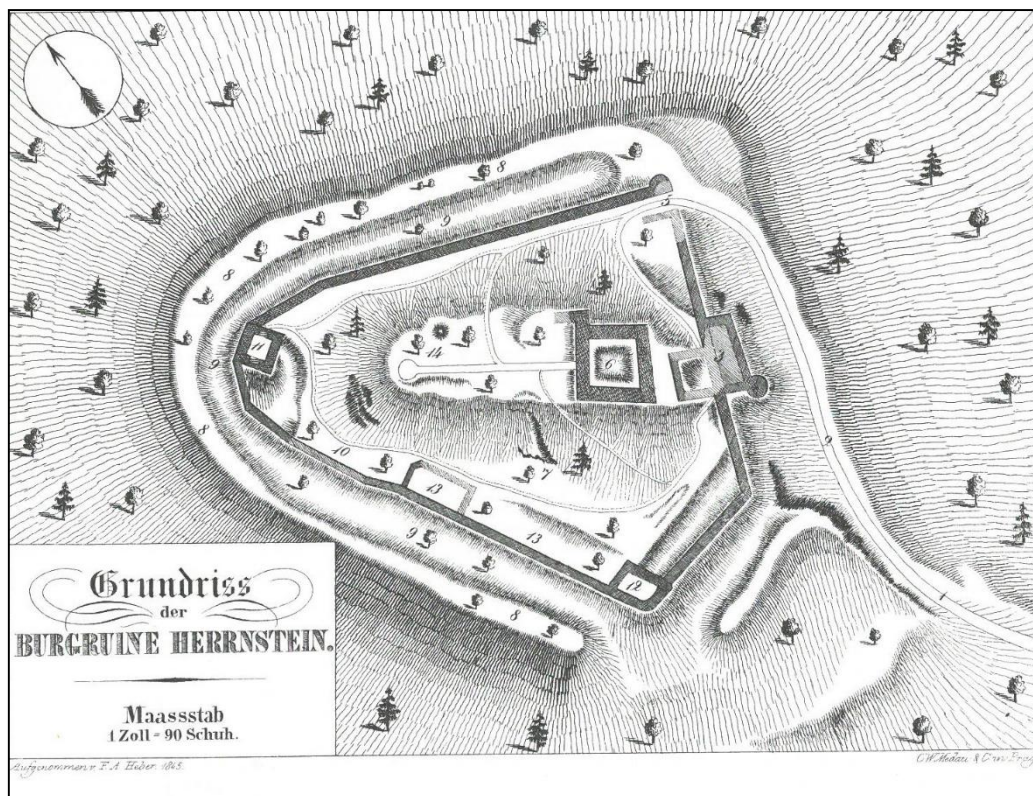
Obr. 3. Plán hradu Nového Herštejna z roku 1823. Ve středové části plánu je zachycena část dnes již neexistujícího objektu ([převzato z: www.ryzmbek.jan-jansky.cz](http://www.ryzmbek.jan-jansky.cz) [21. 2. 2016]).

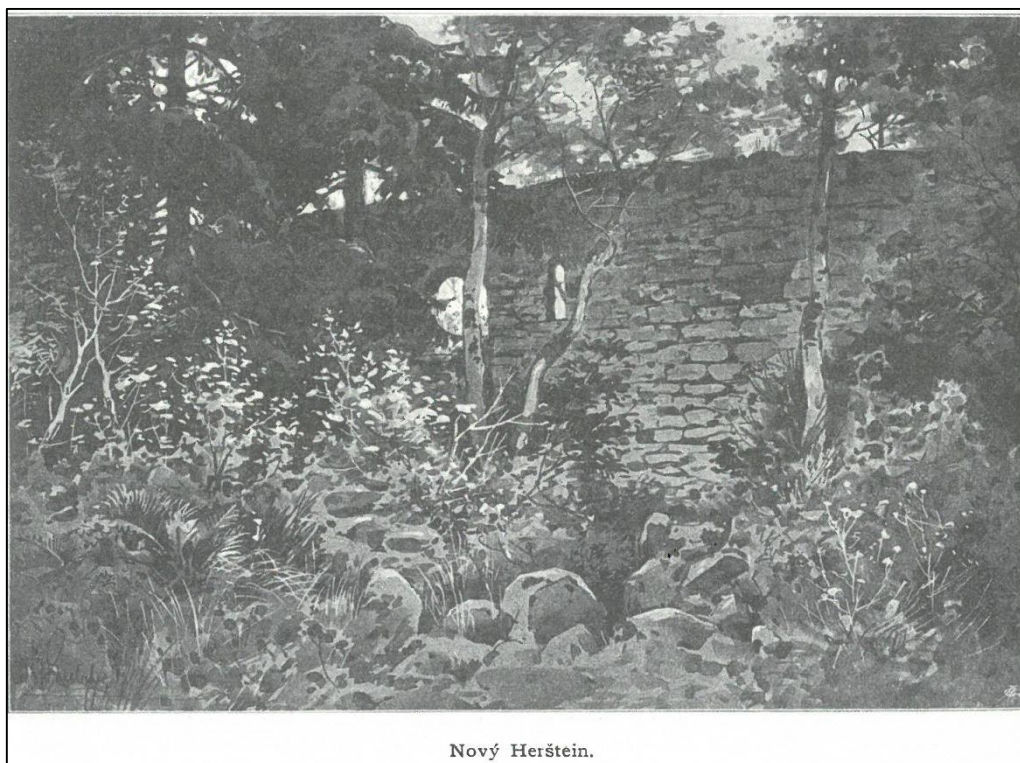
Obr. 4. Nový Herštejn na vyobrazení z roku 1842 od F. A. Hebera. Pohled z prostoru přístupové cesty k objektu s tzv. Panenskou věží (převzato z: Heber 2002, 255).

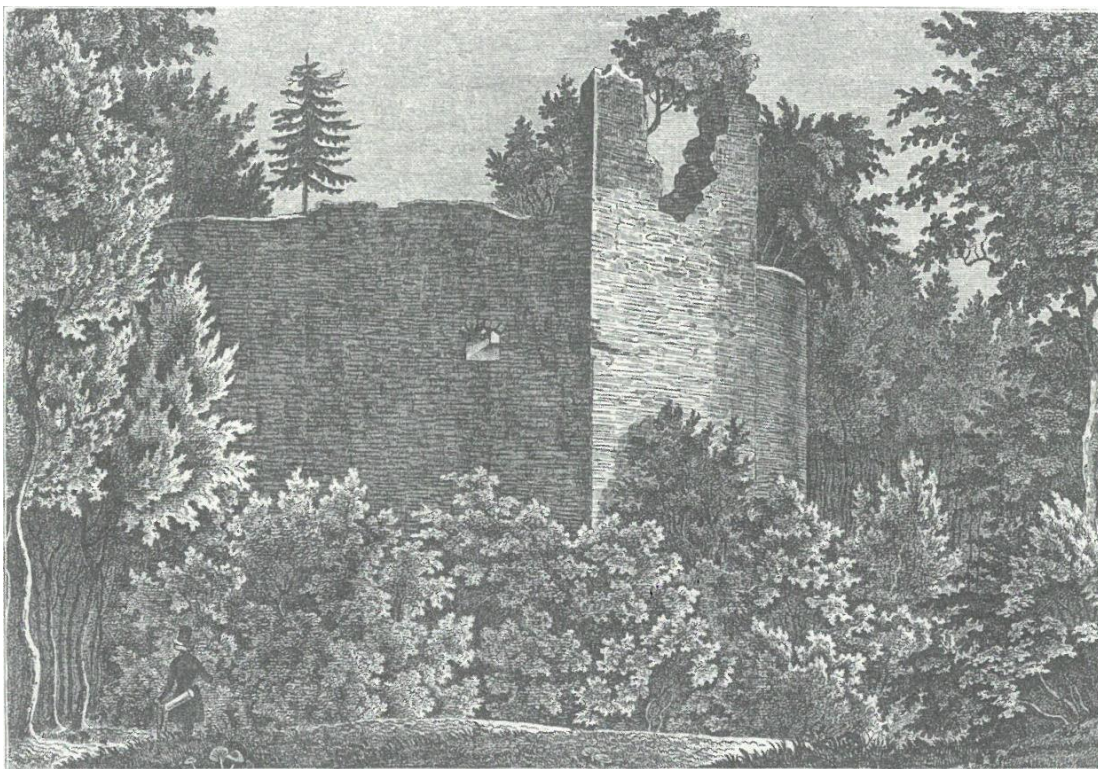
Obr. 5. Nový Herštejn na vyobrazení z roku 1842 od F. A. Hebera. Pohled z prostoru valu tělesa k objektu věžovité stavby v západním cípu obvodové hradby (převzato z: Heber 2002, 257).

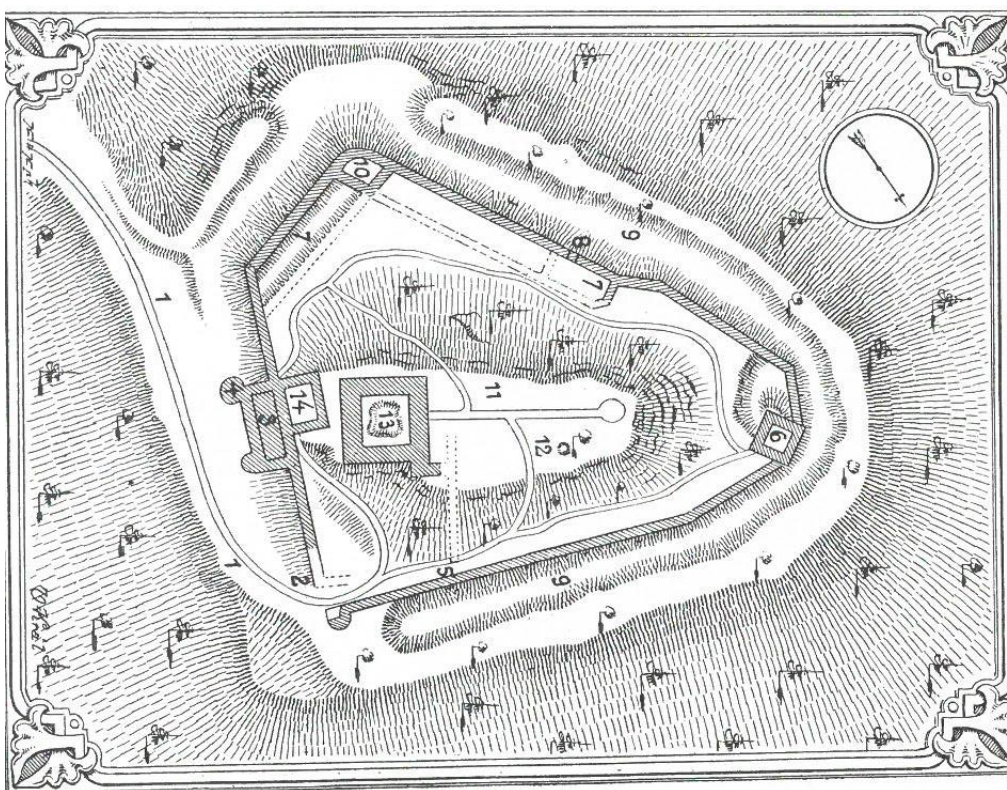
Obr. 6. Nový Herštejn na půdorysném plánu od F. A. Hebera z roku 1845 (převzato z: Heber 2002, 261).

Obr. 7. Nový Herštejn – lavírovaná kresba K. Liebschera zachycující jihozápadní část obvodové hradby, z knihy A. Sedláčka, Hradý, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 37).

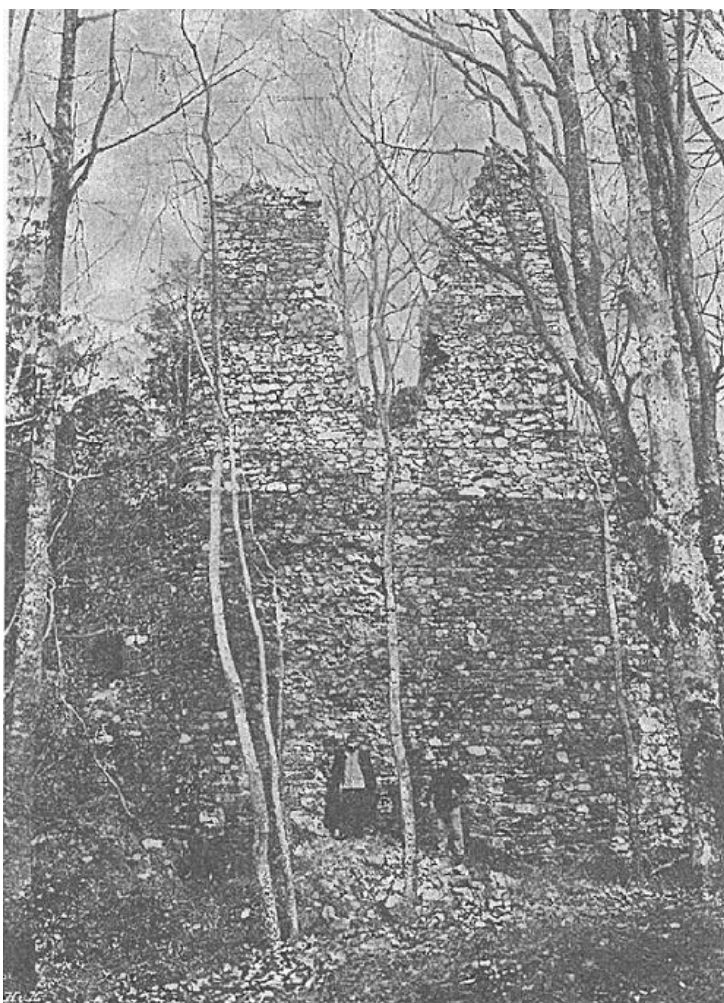
Obr. 8. Nový Herštejn od severozápadu – kresba K. Liebschera z knihy A. Sedláčka, Hrady, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 45).

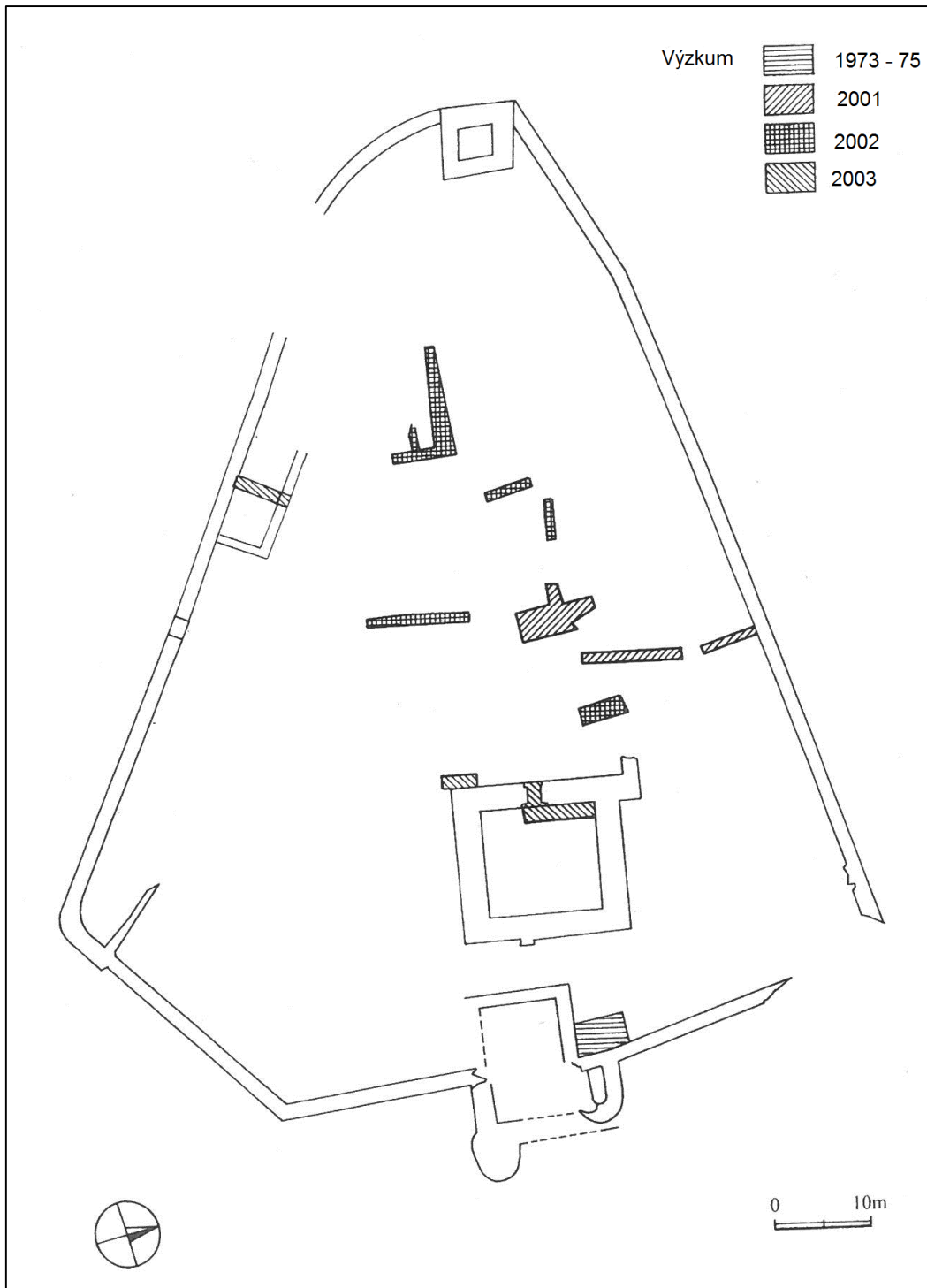
Obr. 9. Nový Herštejn – půdorysný plán hradu z knihy A. Sedláčka, Hrady, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 36).

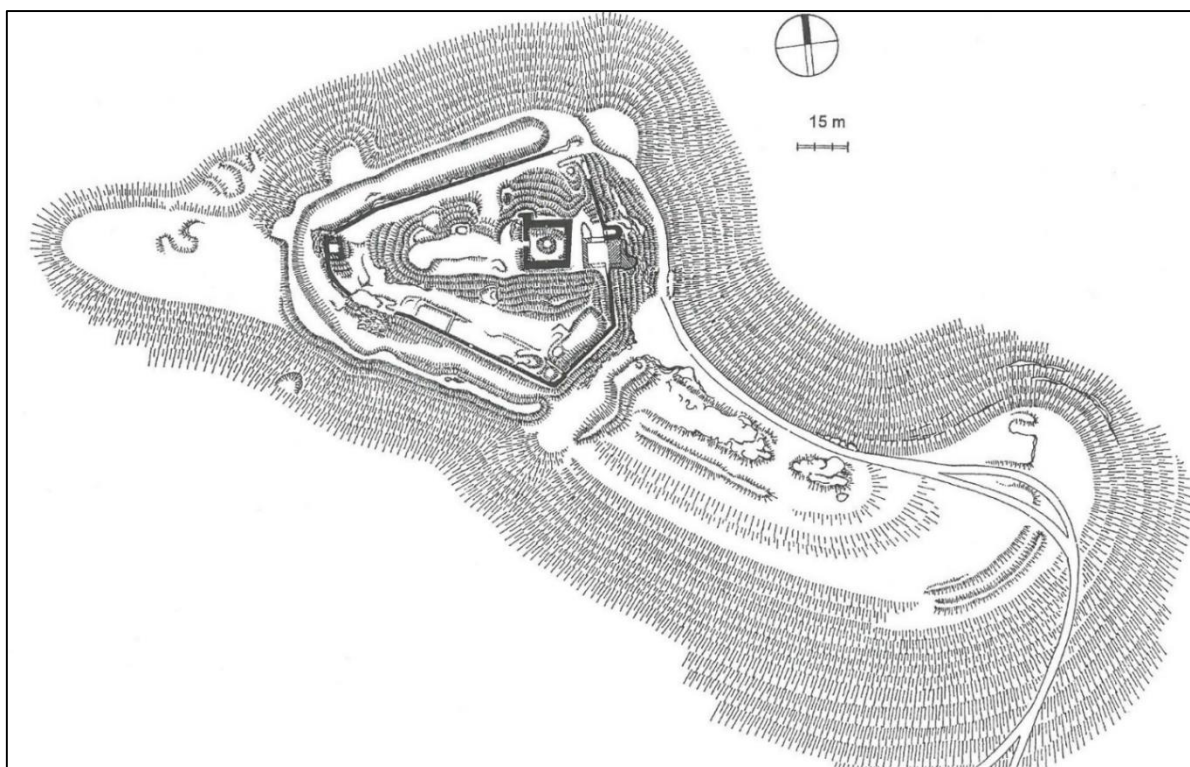
Obr. 10. Nový Herštejn na romantické kresbě K. Liebschera z konce 19. stol. (převzato z: Jánský 2004, 172).

Obr. 11. Nový Herštejn. Nepříliš kvalitně dochovaná fotografie zachycující severozápadní část vnějšího líce obvodové hradby s reliktem čtverhranné věže ve stavu okolo roku 1900 (převzato z: Procházka 1998, 208).

Obr. 12. Plánek Nového Herštejna s rozmístěním sond archeologického průzkumu (převzato z: Durdík 2006, 180).

Obr. 13. Plánek Nového Herštejna vypracovaný Z. Procházkou (převzato z: Procházka 1998, 206).

Obr. 14. Nový Herštejn. Donjon od severozápadu z pohledu od obvodové hradby (foto autor 31. 1. 2016).

Obr. 15. Nový Herštejn. Relikty objektu s tzv. Panenskou věží, který předstupuje před východní obvodovou hradbu (foto autor 31. 1. 2016).

Obr. 16. Nový Herštejn. Viditelný průběh vnějšího líce severní zdi donjonu v místě připojení zalomené zdi k tělu donjonu (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 17. Nový Herštejn. Jihozápadní nároží donjonu v pohledu od hradní cisterny (foto autor 20. 3. 2016)

Obr. 18. Nový Herštejn. Řady šmorců (označeno šipkami) v jihozápadním nároží donjonu (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 19. Vnější líc severní zdi donjonu s částí zdi jádra hradu, která je připojena k severozápadnímu nároží (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 20. Nový Herštejn. Vnější líc východní zdi donjonu. Lat' 1.4 m (foto 30. 1. 2016 autor).

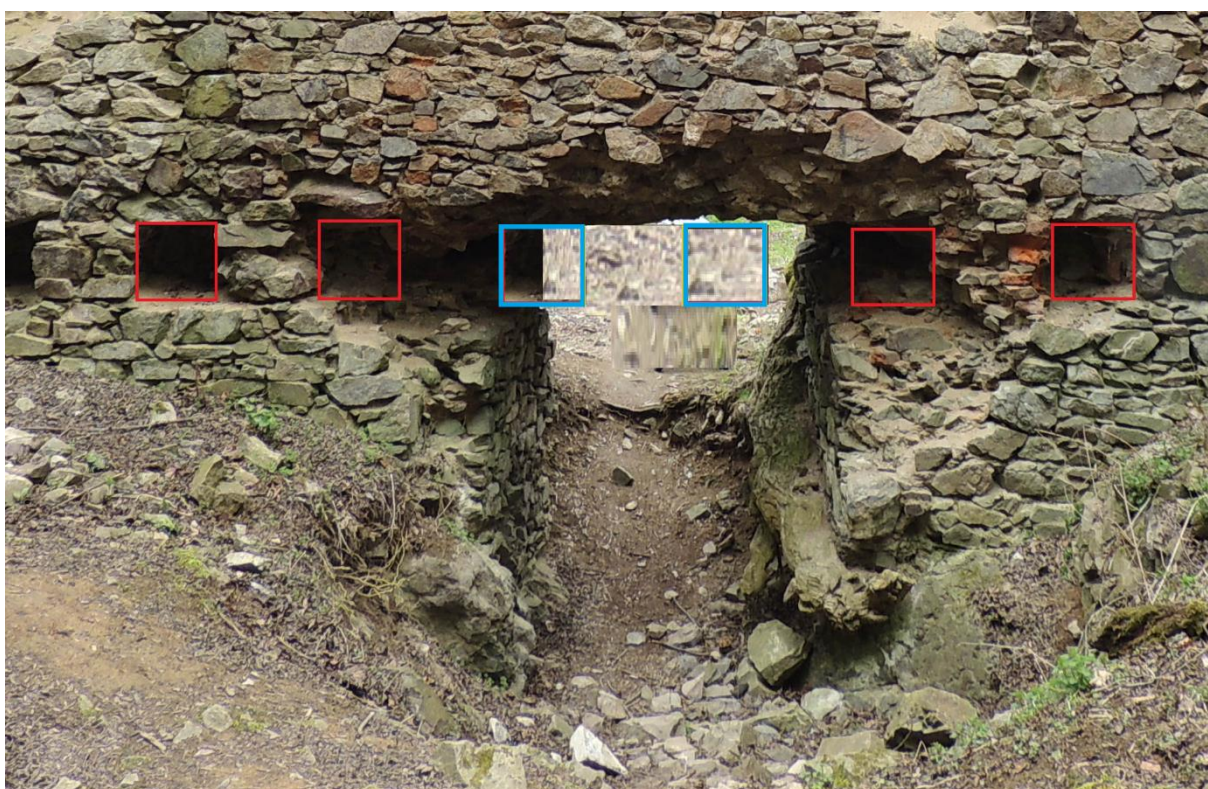
Obr. 21. Nový Herštejn. Vnější líc jižní zdi donjonu (foto 30. 1. 2016 autor).

Obr. 22. Nový Herštejn. Pozůstatky původní omítky (označeno) na jižní zdi donjonu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 23. Nový Herštejn. Vnější líc západní zdi donjonu. Lat' 1.4 m (foto 23. 4. 2016 autor).

Obr. 24. Nový Herštejn. Vstup do přízemí donjonu (pohled z interiéru). Červeně označeny dochované trámové kapsy. Modře je označen předpoklad trámových kapes. Z průběhu uložení stropu je patrné, že tento vstupní otvor nerespektuje úroveň stropu přízemí a pochází pravděpodobně z pozdějšího období (foto 2. 4. 2016 a úprava autor).

Obr. 25. Nový Herštejn. Původní vstupní otvor do donjonu v západní stěně v úrovni druhého patra. Pohled z interiéru (foto 2. 4. 2016 autor).

Obr. 26. Nový Herštejn. Otvory pro uložení zajišťovacích trámů dveří (označeno šípkami) v místě vstupu do druhého patra donjonu (foto 2. 4. 2016 a úprava autor).

Obr. 27. Nový Herštejn. Prostor napojení severozápadní zdi na tělo donjonu, která dle některých autorů představuje pozůstatek další budovy. Pohled od jihozápadu (foto autor 30. 1. 2016).

Obr. 28. Nový Herštejn. Prostor napojení severozápadní zdi na tělo donjonu, kde je předpoklad umístění dřevěné konstrukce schodiště pro přístup do druhého patra donjonu. Lat' 1.4 m. Pohled od jihozápadu (foto autor 30. 1. 2016).

Obr. 29. Nový Herštejn. Otvory pro stropní trámy přízemí ve východní stěně interiéru donjonu. Lať 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 30. Nový Herštejn. Otvory pro stropní trámy přízemí v západní stěně interiéru donjonu. Lať 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 31. Nový Herštejn. Otvory pro osazení průvlaků prvního, druhého a třetího patra (označeno šipkami) v jižní stěně interiéru donjonu. Lat' 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 32. Nový Herštejn. Štěrbinové otvory v západní zdi prvního patra interiéru donjonu. Lat' 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 33. Nový Herštejn. Okenní otvory a vstupní otvor v západní zdi druhého patra interiéru donjonu. Lat' 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 34. Nový Herštejn. Okenní otvory ve východní zdi druhého patra interiéru donjonu. Lat' 1 m. (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 35. Nový Herštejn. Šterbinový otvor v severní zdi druhého patra interiéru donjonu. Lat' 1 m (foto autor 2. 4. 2016).

Obr. 36. Nový Herštejn. Prostor druhé hradní brány. Pohled z nádvoří části hradu (foto autor 30. 1. 2016).

Obr. 37. Nový Herštejn. Relikty objektu (označeno šipkou) na jižní straně druhé hradní brány (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 38. Nový Herštejn. Relikt jižní zdi druhé hradní brány. Lat' 1.4 m. (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 39. Nový Herštejn. Část základových relikvů objektu (vyznačeno červeně) přiloženého k nádvoří straně jihozápadního úseku obvodové hradby. Lať 1.4 m (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 40. Nový Herštejn. Jihozápadní úsek obvodové hradby s předpřipravenými otvory (označeno šipkami) pro osazení stropních trámů objektu přistavěného k této hradbě v průběhu 14. století. Lať 1.4 m (foto 20. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 41. Nový Herštejn. Nádvoří líc obvodové hradby se zřetelnými stavebními opravami (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 42. Nový Herštejn. Oprava severovýchodního nároží donjonu. (1). zdivo z druhé poloviny 14. století. (2). zdivo z konce 15. století (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 43. Nový Herštejn. Situace zachycující vztah východní obvodové hradby (1) z poloviny 14. století k předsazenému objektu s tzv. Panenskou věží (2) z konce 15. století (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 44. Nový Herštejn. Situace zachycující vztah podkovovité bašty ve východní obvodové hradbě (1) z poloviny 14. století k předsazenému objektu s tzv. Panenskou věží (2) z konce 15. století (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 45. Nový Herštejn. Nádvořní stěna východní části obvodové hradby v místě zazděného vstupu do podkovovité bašty. (1) původní zdivo z 2. pol. 14. století. (2) mladší zazdívka z konce 15. století. Pohled od východní stěny donjonu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 46. Nový Herštejn. Půlkruhová věžice, tzv. Panenská věž (označeno šipkou), která se nachází v jihovýchodním nároží objektu předsunutého před čelo východní obvodové hradby. Pohled z přístupové cesty od severovýchodu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

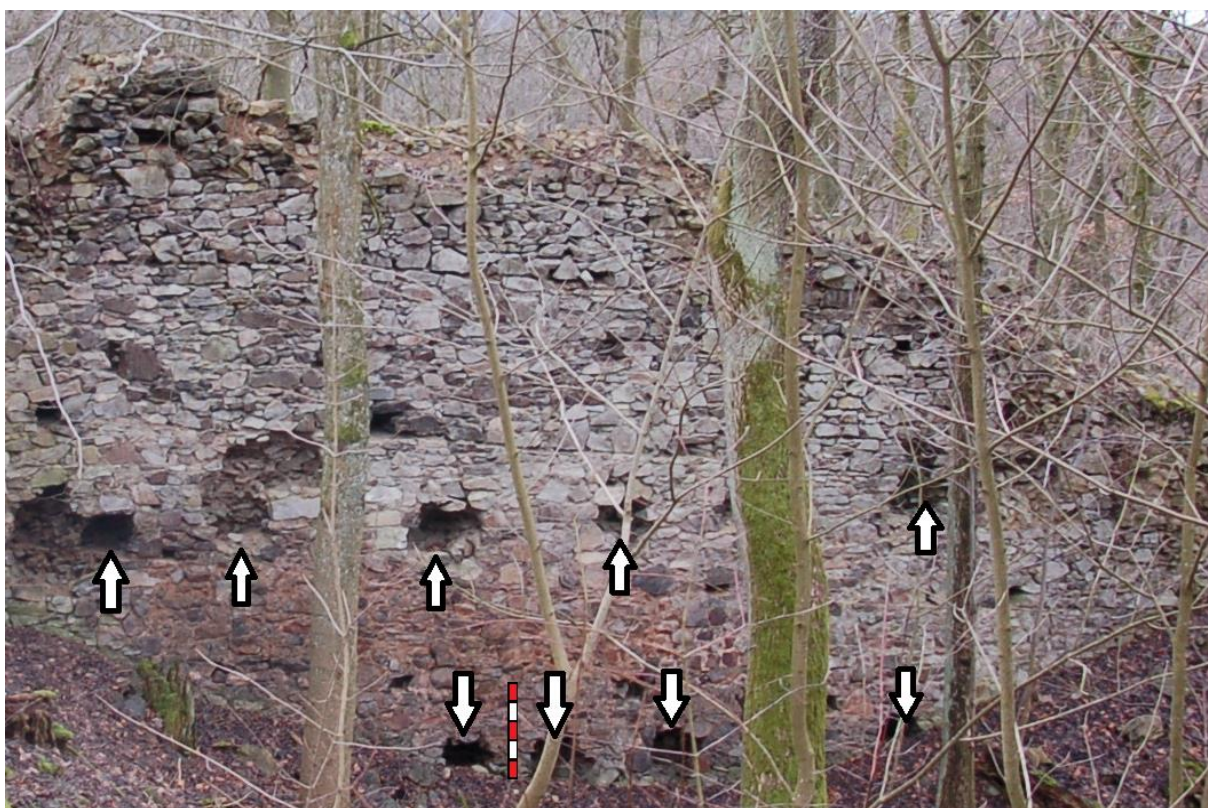
Obr. 47. Nový Herštejn. Způsob provedení napojení (na spáru) objektu s tzv. Panenskou věží k vnějšímu líci východní obvodové hradby (místo označeno šipkami). Pohled z prostoru přístupové cesty od jihovýchodu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 48. Nový Herštejn. Prostor na vnitřní straně jižní obvodové hradby s identifikovatelnými relikty budovy (orientačně vyznačeno čarou) provozně – hospodářského charakteru (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 49. Nový Herštejn. Relikt zdi budovy (označeno šipkou) při jižní hradbě v místě napojení k věžovitému objektu v jižním cípu obvodové hradby. Pohled od jižní stěny donjonu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 50. Nový Herštejn. Otvory vylámané do jižní části obvodové hradby (označeno šipkami) pro osazení stropních trámů objektu, který byl k této hradbě přiložen. Lať 1 m. Pohled od jižní stěny donjonu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 51. Nový Herštejn. Otvory vylámané do jižní části východní obvodové hradby (označeno šipkami) pro osazení stropních trámů objektu, který zřejmě nebyl nikdy postaven. Pohled od jižní stěny donjonu k východu. Lat' 1.4 m (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 52. Nový Herštejn. Nedokončený otvor pro uložení trámu v jižní části východní obvodové hradby. Lat' 1.4 m (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 53. Prostor první brány pod tzv. Panenskou věží (vyznačeno šipkou) v pohledu z přístupové komunikace k jihu (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 54. Nový Herštejn. Nádvoří strana severní obvodové hradby s destrukcí nadezděné části, která odhalila původní stínku. Hrana stínky označena šipkami. (1) původní zdivo z poloviny 14. stol. (2) zdivo z konce 15. stol. Červenou šipkou označena úroveň koruny původní stínky. Lat' 1.4 m (foto 30. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 55. Nový Herštejn. Nádvoří strana severní obvodové hradby v pohledu k hradní bráně (foto autor 30. 1. 2016).

Obr. 56. Nový Herštejn. Silně destruovaná část severní obvodové hradby. Pohled na nádvoří část (foto autor 30. 1. 2016).

Obr. 57. Nový Herštejn. Pozůstatky věžovitého objektu vestavěného do západního cípu obvodové hradby (foto autor 20. 3. 2016)

Obr. 58. Nový Herštejn. Jihozápadní roh interiéru v úrovni druhého patra čtverhranné věže postavené v západním cípu obvodové hradby. Čárou vyznačena viditelná úroveň odsazení zdi interiéru (foto 20. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 59. Nový Herštejn. Jihovýchodní roh interiéru v úrovni druhého patra čtverhranné věže vestavěné do západního cípu obvodové hradby (foto autor 20. 3. 2016).

Obr. 60. Nový Herštejn. Mírně svažité prostor na západním předpolí hradu v pohledu z čtverhranné věže z úrovně druhého patra (foto autor 20. 3. 2016).

Obr. 61. Nový Herštejn. Úsek obvodové hradby jižně od hranolové věže (vpravo). Pohled na nádvoří stranu. Lat' 1.4 m (foto autor 20. 3. 2016).

Obr.

62. Nový Herštejn. Relikt stínky s původní pochozí plochou na koruně obvodové hradby, která se nachází jižně od hranolové věže v západním cípu hradu (foto autor 20. 3. 2016).

Obr. 63. Nový Herštejn. Zřícený úsek jihozápadní obvodové hradby. Šipkou označen blok kompaktního zdiva sesutého do příkopu. Pohled z valu od jihozápadu. Lat' 1.4 m (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 64. Nový Herštejn. Blok kompaktního zdiva jihozápadní obvodové hradby sesutý v příkopu. Lať 1.4 m (foto 19. 3. 2016 autor).

Obr. 65. Nový Herštejn. Tzv. výpadová branka v jihozápadní obvodové hradbě. Pohled na nádvoří stranu. Lať 1.4 m (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 66. Nový Herštejn. Tři řady otvorů v jihozápadní obvodové hradbě. Řada označená červenou šipkou pochází z období výstavby obvodové hradby (pol. 14. stol.). Řady otvorů označené žlutou šipkou byly vylámany do hradby dodatečně pravděpodobně koncem 15. stol. (foto 20. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 67. Nový Herštejn. Pozůstatky věžovité stavby v jižním cípu hradu. Šipkami označeny relikty líce severozápadní nádvoří zdi. Lat' 1.4 m (foto 20. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 68. Nový Herštejn. Špaleta vstupního otvoru v úrovni prvního patra do objektu v jižním cípu obvodové hradby (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 69. Nový Herštejn. Relikt severozápadní zdi věžovitého objektu přistavěného k jižnímu zaoblenému nároží obvodové hradby. Místo připojení k jihozápadní obvodové hradbě. Jeden díl latě 0.2 m (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 70. Nový Herštejn. Pohled z místa původního jižního věžovitého objektu na jihovýchodní předpolí hradu (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 71. Nový Herštejn. Jihovýchodní a východní část obvodové hradby. Šipkou označeno zalomení hradby (foto 30. 1 2016 a úprava autor).

Obr. 72. Nový Herštejn. Východní obvodová hradba v úseku od objektu s tzv. Panenskou věží k prostoru hradní brány. Lat' 1.4 m (foto autor 21. 3. 2016).

Obr. 73. Nový Herštejn. Vnější strana severní obvodové hradby od prostoru hradní brány směrem k západu. Šipkami vyznačeny stavební vyrovnávací spáry. Lat' 1.4 m. (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 74. Nový Herštejn. Kaverny u paty severní obvodové hradby, jejichž vznik je přikládán k dobývání hradu Bavyry v třetí čtvrtině 15. století (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 75. Nový Herštejn. Relikt zaklenutého otvoru (označeno šipkou) v severní hradbě (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 76. Nový Herštejn. Prostor západního nároží obvodové hradby zasypaný destrukcí s relikty hranolové věže. Lat' 1.4 m (foto 19. 3. 2016 autor).

Obr. 77. Nový Herštejn. Západní úsek obvodové hradby s torzem jihozápadního nároží hranolové věže. Lat' 1.4 m (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 78. Nový Herštejn. Vnější strana západní části obvodové hradby od prostoru hranolové směrem k jihu. Šipkami vyznačeny stavební vyrovnávací spáry. Lať 1.4 m. (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 79. Nový Herštejn. Jihozápadní úsek obvodové hradby od západního zalomení hradby. Lať 1.4 m (foto autor 19. 3. 2016).

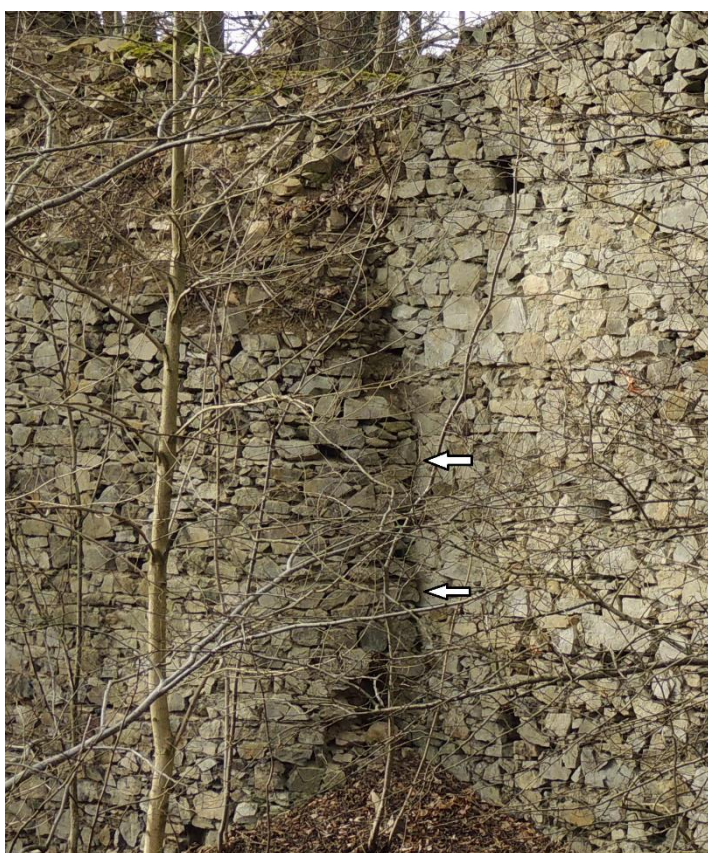
Obr. 80. Nový Herštejn. Úsek jihozápadní obvodové zdi s tzv. výpádovou brankou. Jednotlivé stavební úseky hradby jsou označeny šípkami. Lať 1.4 m (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

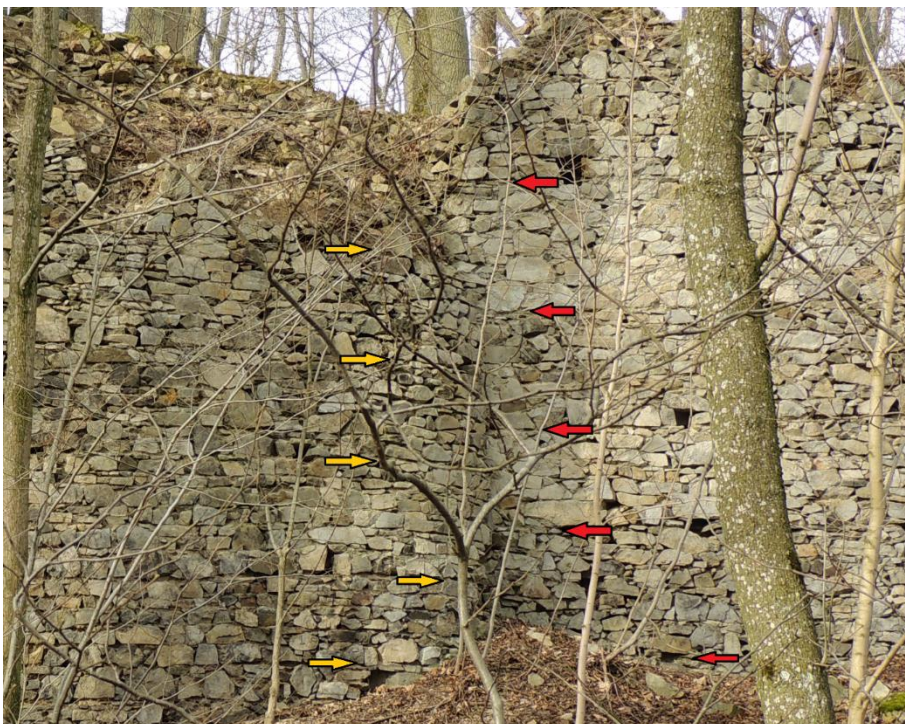
Obr. 81. Nový Herštejn. Jižní obloukovité nároží obvodové hradby. Pohled z hradního příkopu od jihu. Lať 1.4 m (foto autor 19. 3. 2016).

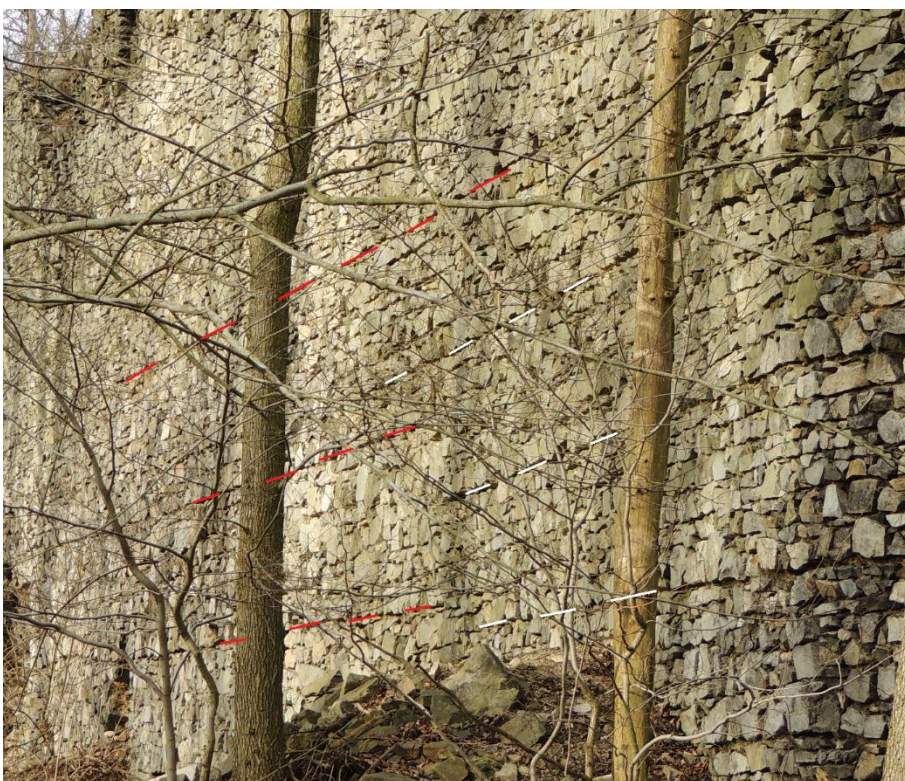
Obr. 82. Nový Herštejn. Napojení zesíleného jižního nároží k jihovýchodnímu úseku obvodové hradby (foto autor 8. 2. 2016).

Obr. 83. Nový Herštejn. Detail připojení zesílené části hradby (označeno šípkami) tzv. na spáru k původní hradbě v jihovýchodním úseku (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 84. Nový Herštejn. Výšková disproporce vyrovnávacích spár zdiva v úseku zesíleného nároží (žluté šipky) a navazujícího úseku jihovýchodní hradby (červené šipky) (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 85. Nový Herštejn. Výšková disproporce vyrovnávacích spár zdiva v místě přechodu jihozápadního úseku obvodové hradby do zesíleného nároží (označeno červenou čarou) a navazujícího úseku zesíleného nároží (označeno bílou čarou), (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 86. Nový Herštejn. Relikty jižního věžovitého objektu. Severozápadní nároží (žlutá šipka), jižní zaoblené nároží (zelená šipka), severovýchodní nároží (červená šipka). Lať 1.4 m (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 87. Nový Herštejn. Jihovýchodní úsek vnějšího líce obvodové hradby. Pohled přes příkop od východu. Lať 1.4 m (foto autor 23. 4. 2016).

Obr. 88. Nový Herštejn. Jižní úsek východní části obvodové hradby od jihovýchodního nároží k objektu s tzv. Panenskou věží. V severní části je patrná destrukce vnějšího líce. Lať 1.4 m (foto autor 31. 1. 2016).

Obr. 89. Nový Herštejn. Detail napojení objektu s tzv. Panenskou věží (2) k vnějšímu líci obvodové hradby (1). Pohled od jihovýchodu (foto autor 31. 1. 2016).

Obr. 90. Nový Herštejn. Kámen sloužící k ostření kamenických nástrojů, zadržný do obvodové hradby (označeno šipkou). (foto 8. 2. 2016 a úprava autor).

Obr. 91. Nový Herštejn. Původní obloukovitě zakončená bašta, která byla součástí východní obvodové hradby před výstavbou objektu s tzv. Panenskou věží. Pohled od severovýchodu. Lať 1.4 m (foto autor 31. 1. 2016).

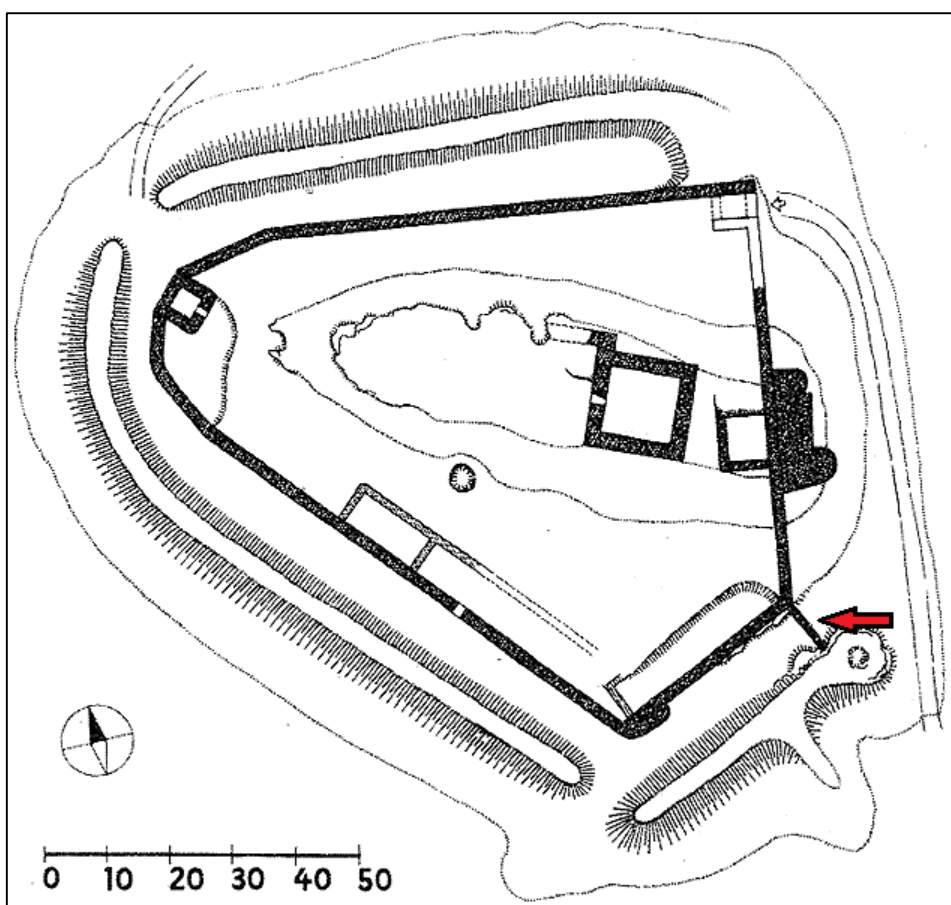
Obr. 92. Nový Herštejn. Severní úsek vnějšího líce východní obvodové hradby od bašty k prostoru hradní brány (foto autor 23. 4. 2016).

Obr. 93. Nový Herštejn. Šířka severní části východní obvodové hradby. Lať 1.4 m (foto autor 31. 1. 2016).

Obr 94. Skalní suk, který uzavírá jihovýchodní hradní příkop. Pohled z prostoru přístupové cesty (foto autor 31. 1. 2016).

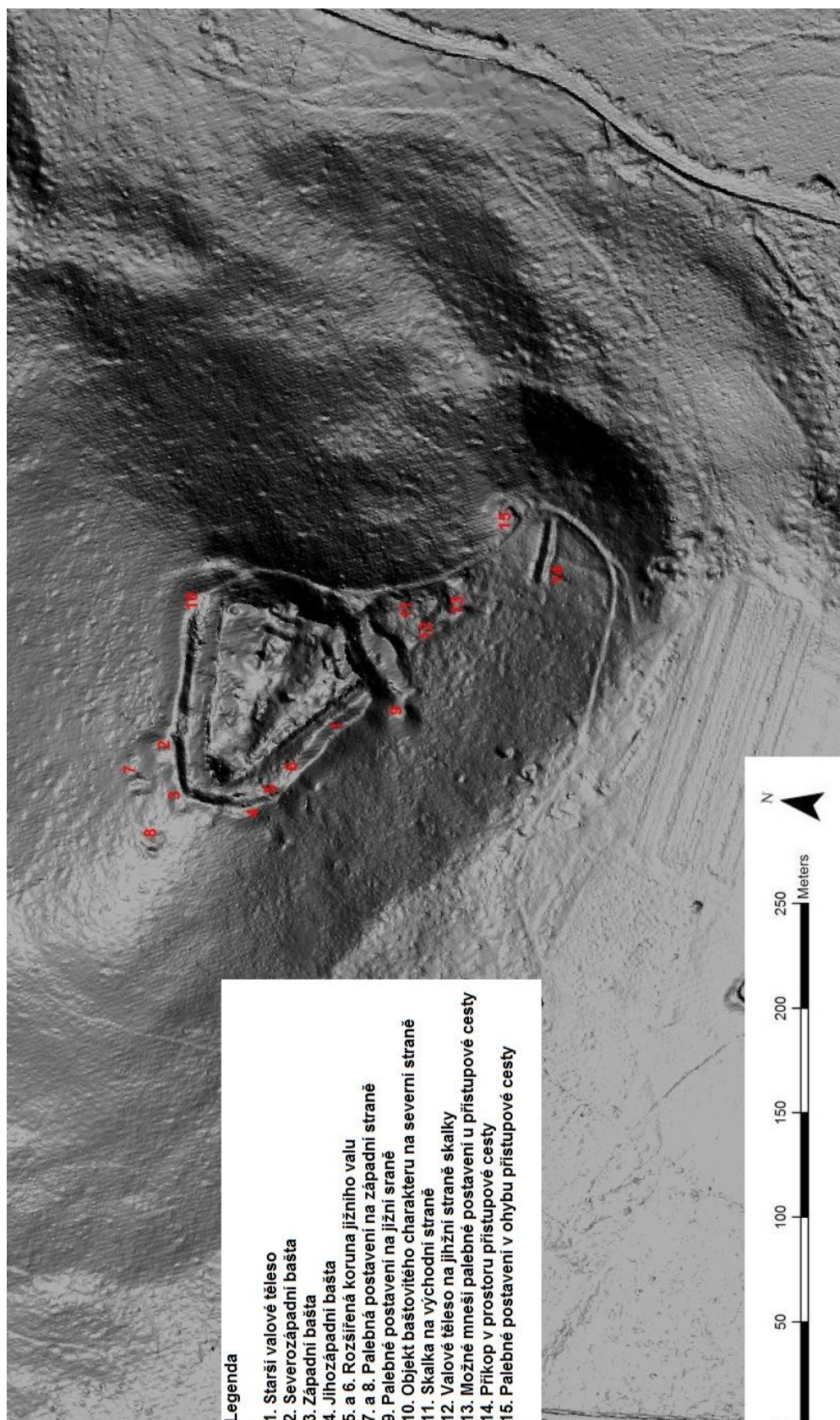
Obr. 95. Plánek Nového Herštejna vyhotovený D. Menclovou s místem předpokládaného vedení zdi uzavírající příkop (označeno šipkou) na jihovýchodní straně hradu (převzato z: (Menclová 1972, 402 - úprava autor).

Obr. 96. Nový Herštejn. Skalní suk s vytesanou drážkou (zvýrazněno čarou) pro uložení hradební zdi. Jeden dílek latě 0.2 m (foto 23. 4. 2016 a úprava autor).

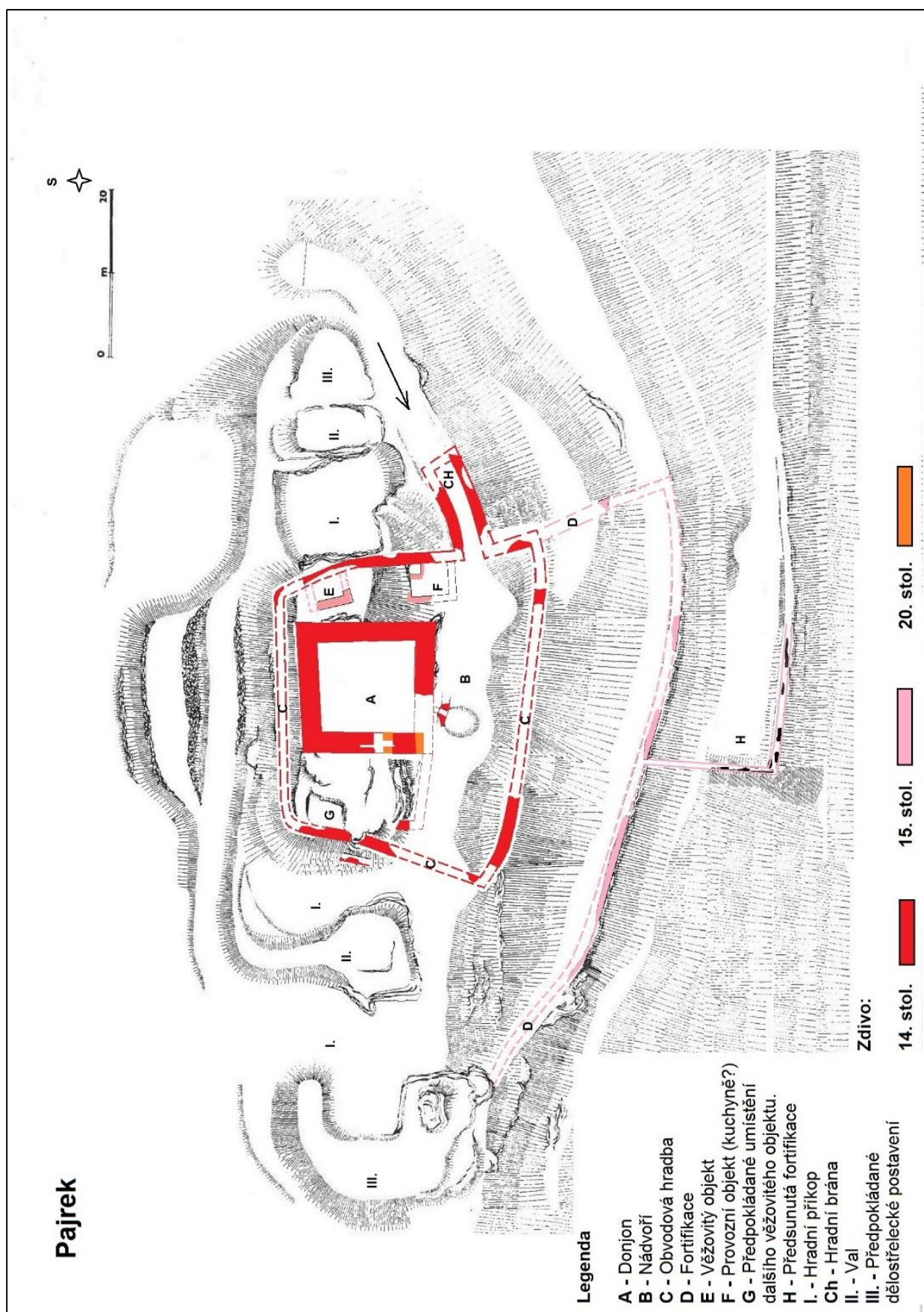
Obr. 97. Nový Herštejn. Západní úsek hradního příkopu vylámaný ve skále. Lat' 1.4 m (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 98. Lidarový snímek Nového Herštejna s vyznačeným zemními fortifikacemi (úprava autor).

Obr. 99. Nový Herštejn. Nedokončený příkop na jižním předpolí hradu. Lať 1.4 m (foto autor 31. 1. 2016).

Plánek 2. Vyhotoveno na podkladu plánu Z. Procházky. (převzato z: Procházka 1985, 49 - úprava autor).

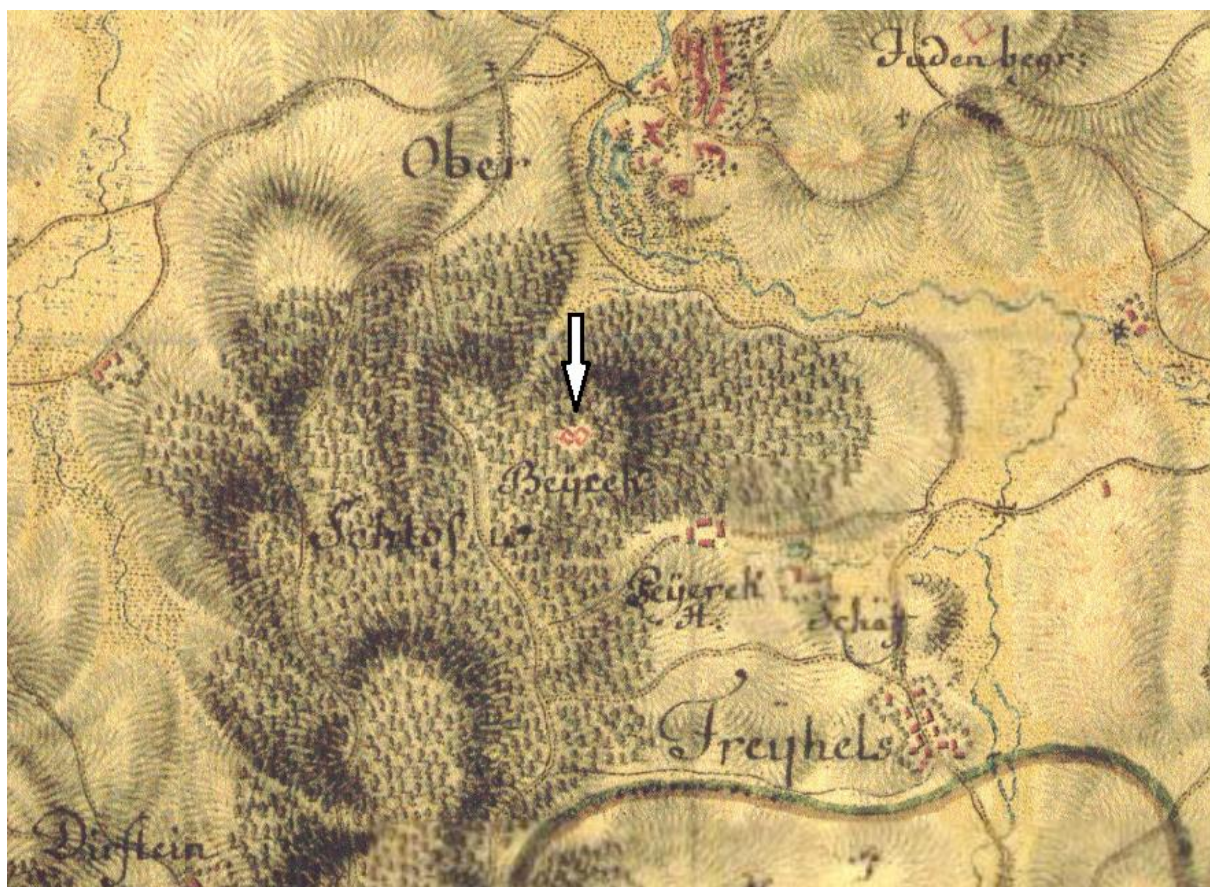
Obr. 100. Pajrek (okr. Klatovy). Celkový pohled na hrad Pajrek od východu. Hrad označen šipkou (foto autor 2. 1. 2016).

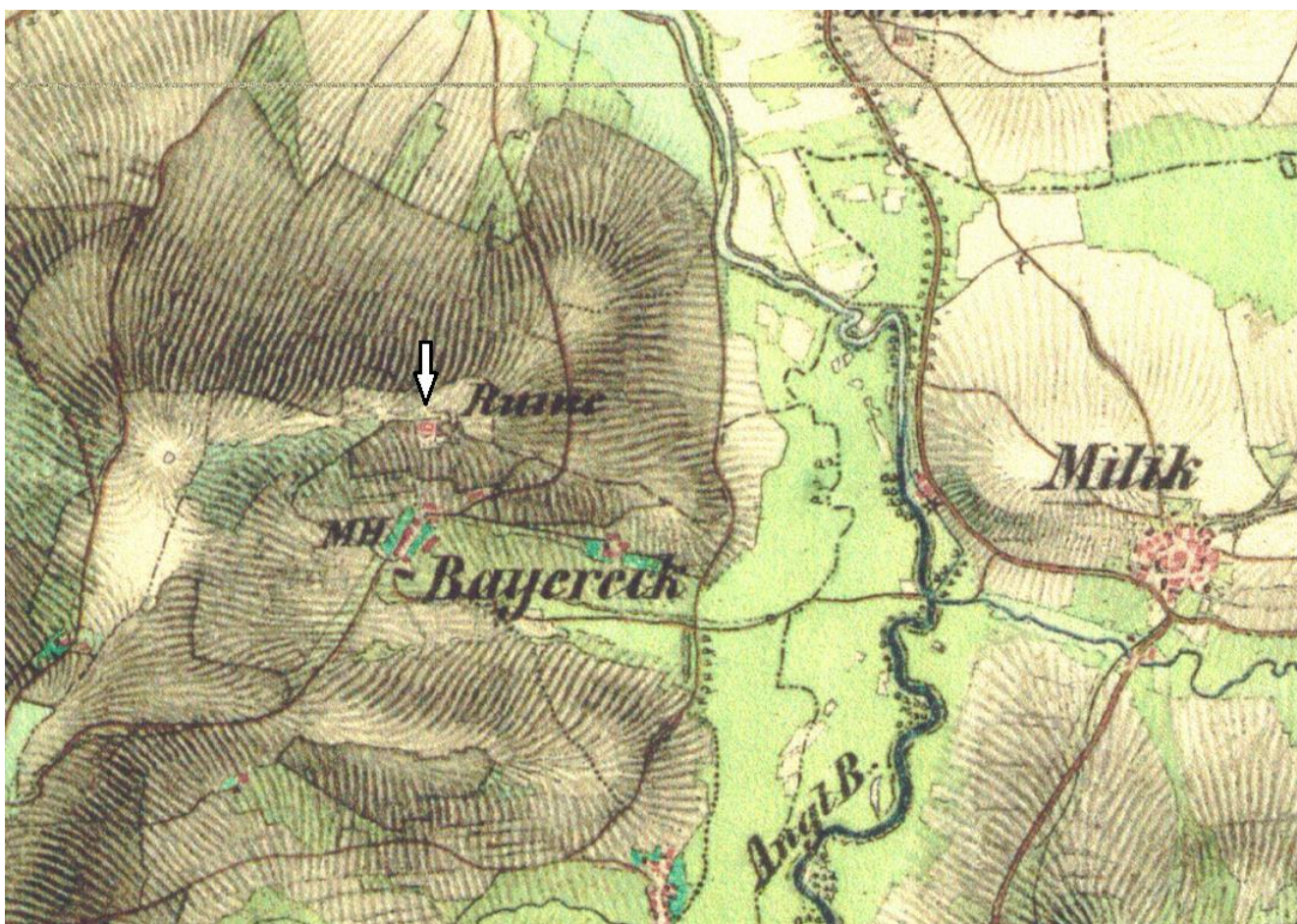
Obr. 101. Pajrek. Pohled na Pajrek přes údolí řeky Úhlavy od východu (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 102. Pajrek. Müllerova mapa Čech z roku 1720 (převzato z: www.staremapy.cz [21.1.2016]). Pajrek označen šipkou (úprava autor).

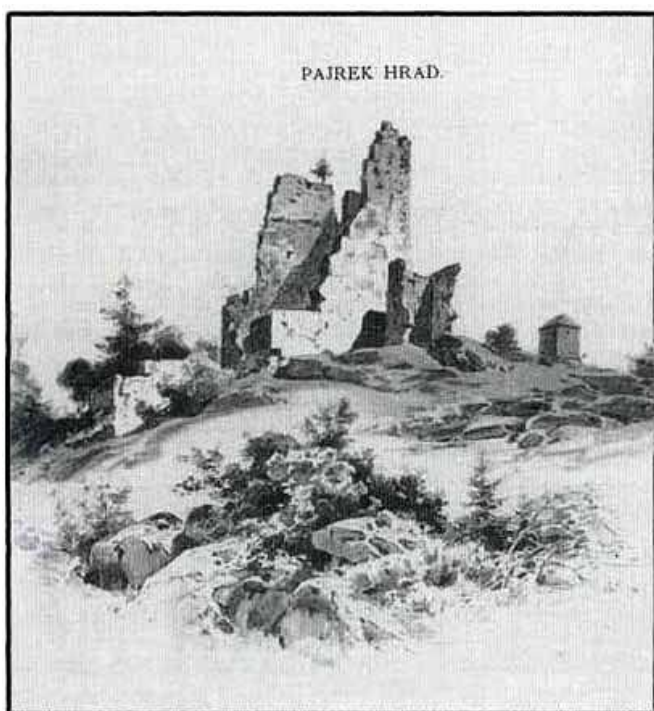
Obr. 103. Pajrek (označeno šipkou) na mapě prvního vojenského mapování (převzato z: www.staremapy.cz [21.1.2016]). (úprava autor).

Obr. 104. Pajrek (označeno šipkou) na mapě druhého vojenského mapování (převzato z: www.staremapy.cz [21.1.2016]). (úprava autor).

Obr. 105. Pajrek (označeno šipkou) na mapě třetího vojenského mapování 1 : 25000 (převzato z: www.staremapy.cz [21. 1. 2016]). (úprava autor).

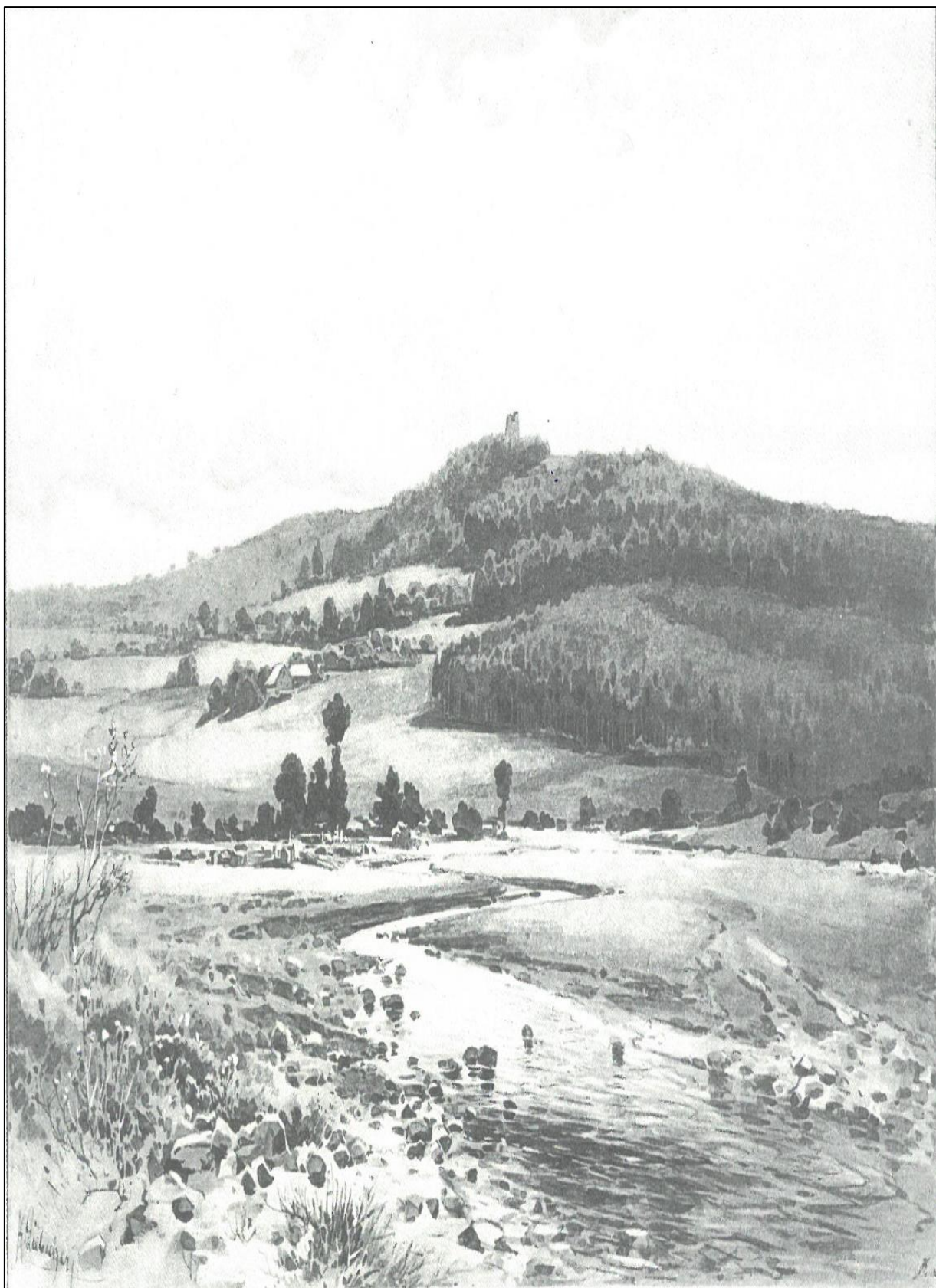

Pajrek v roce 1840

Obr. 106. Pajrek na vyobrazení F. A. Hebera z roku 1840. (převzato z: Heber 2002, 279).

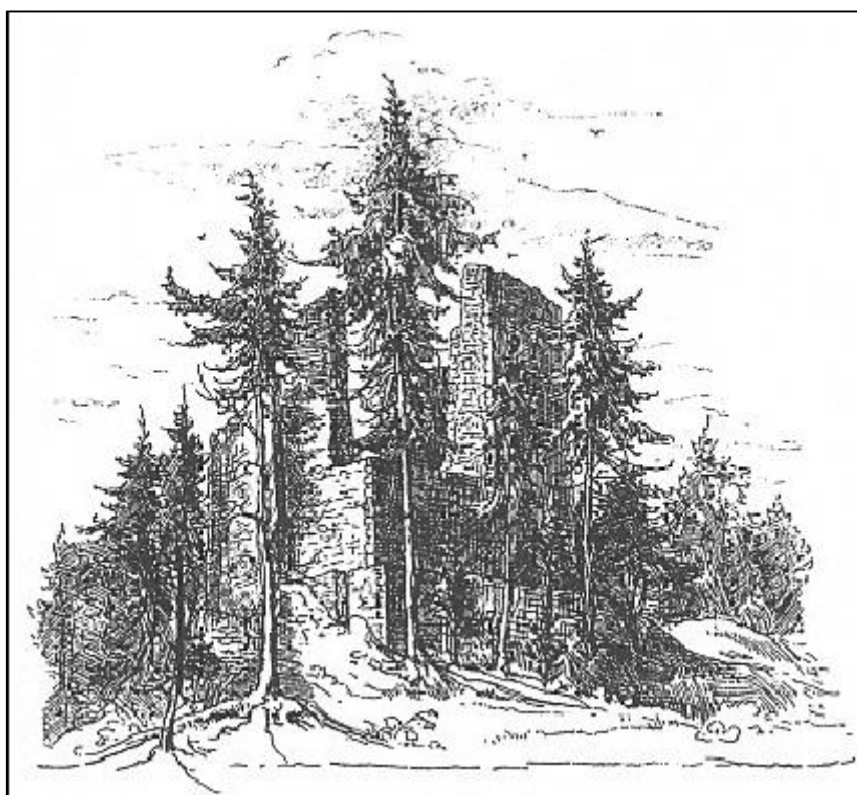
Obr. 107. Vyobrazení od K. Liebschera z knihy A. Sedláčka, Hrady, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 133).

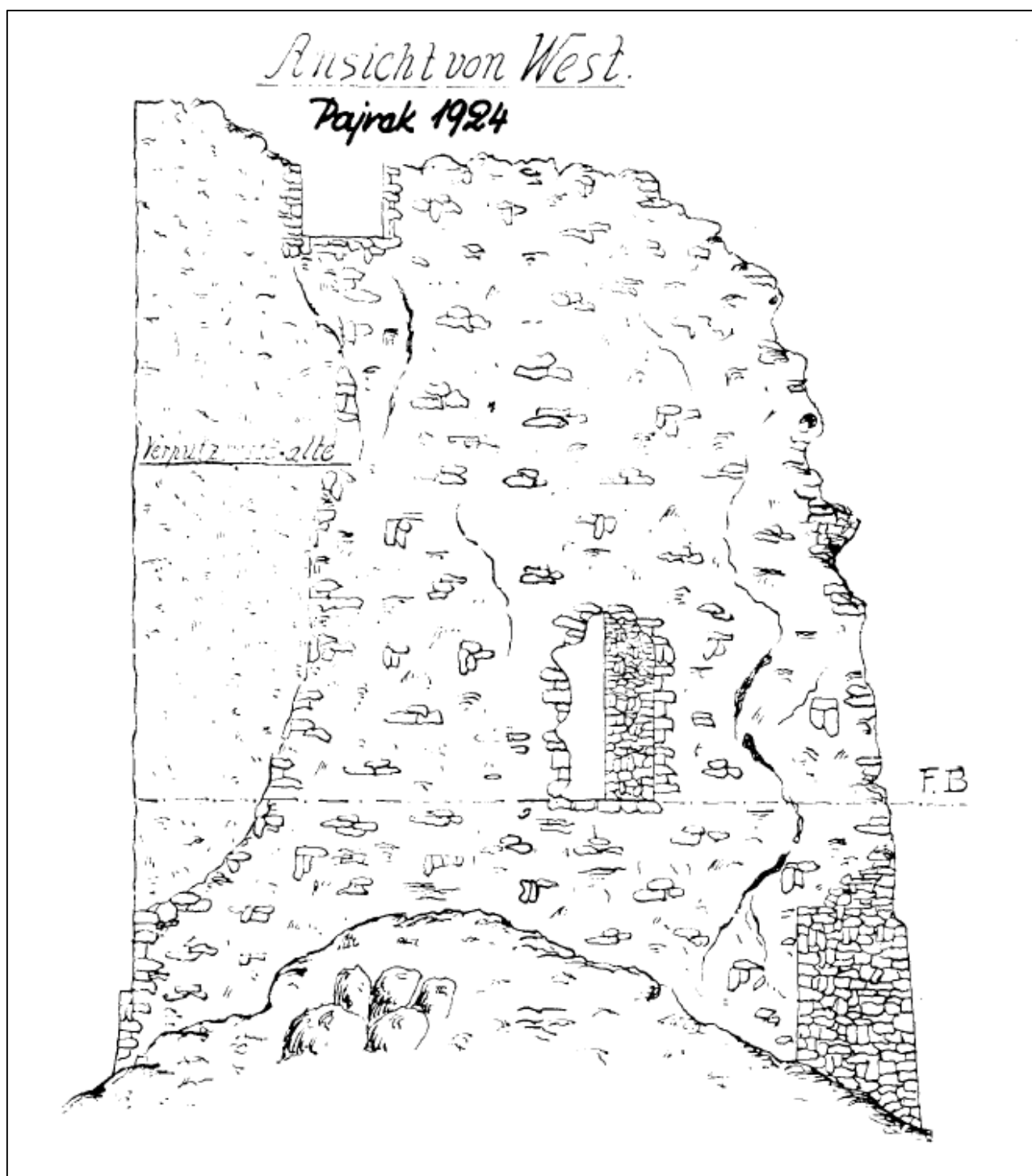
Obr. 108. Pajrek. z knihy A. Sedláčka, Hrady, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 132).

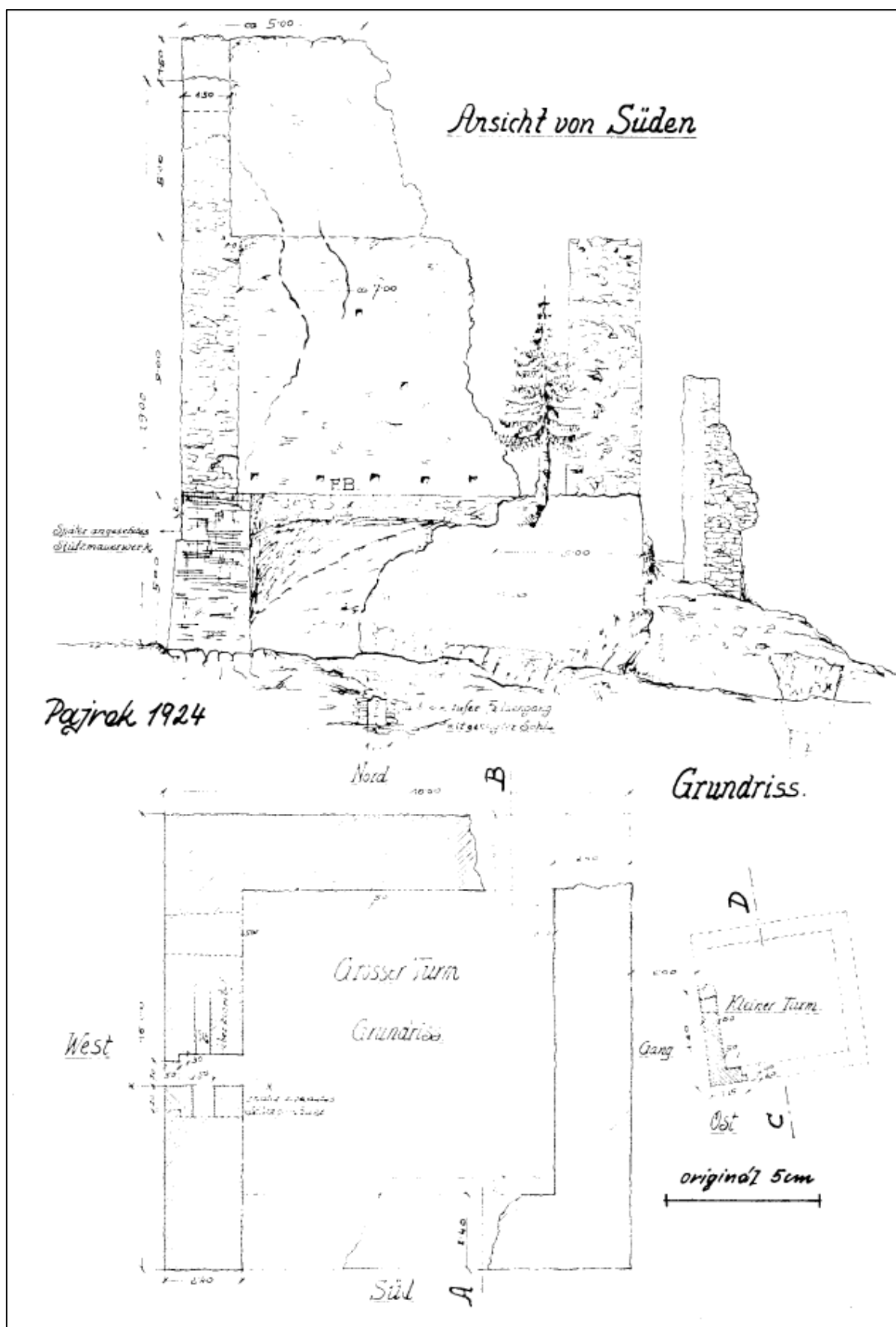
Obr. 109. Celkový pohled na Pajrek od severovýchodu. V popředí je Nýrsko. Kresba je z knihy F. Bernaua, Der Böhmerwald z roku 1887 (převzato z: www.kohoutikriz.org [21. 2. 2016]).

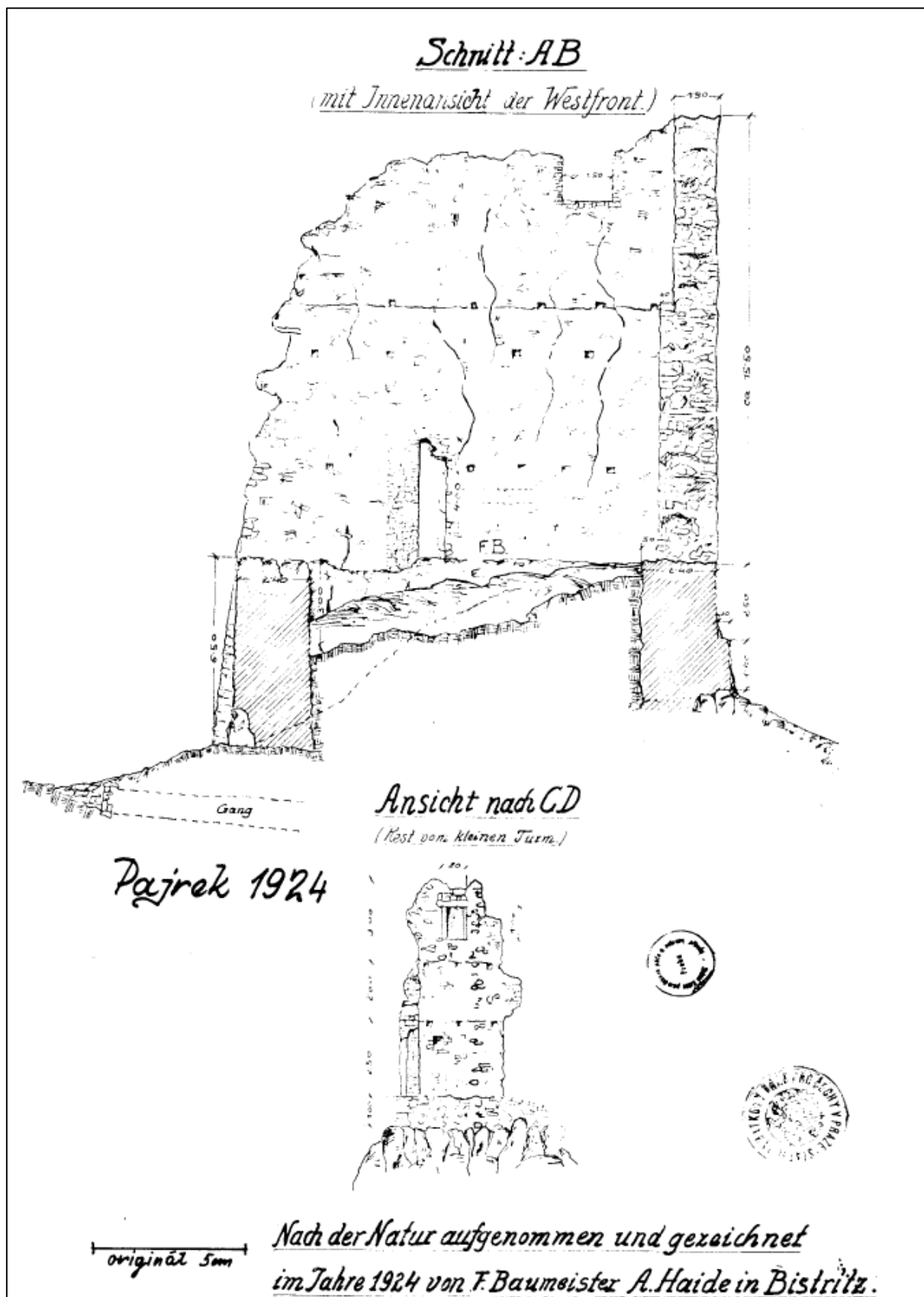
Obr. 110. Pajrek na kresbě od Maxe Kleibera z období okolo roku 1900 (www.kohoutikriz.org/priloha/fritz.php [21. 2. 2016]).

Obr. 112. Pajrek. Pohled na donjon od západu. Kresba z dokumentace A. Heida z roku 1924 (převzato z: Procházka 1984, 42).

Obr. 113. Pajrek. Pohled na hrad od jihu vč. Půdorysného plánu. Kresba z dokumentace A. Heida z roku 1924 (převzato z: Procházka 1984, 43).

Obr. 114. Pajrek. Pohled na hrad od jihu. Kresba z dokumentace A. Heida z roku 1924 (převzato z: Procházka 1984, 44).

Obr. 115. Romantizované vyobrazení Pajrku na dobové pohlednici z konce 19. století (převzato z: www.sumavanet.cz. [21. 2. 2016]).

Obr. 116. Pajrek na fotografii Josefa Seidela z dvacátých let 20. století ([převzato z: www.kohoutikriz.org](http://www.kohoutikriz.org) [21. 2. 2016])

Obr. 117. Pajrek na leteckém snímku z roku 1949 (označeno šipkou). (převzato z: www.kontaminace.cenia.cz [20.2.2016]).

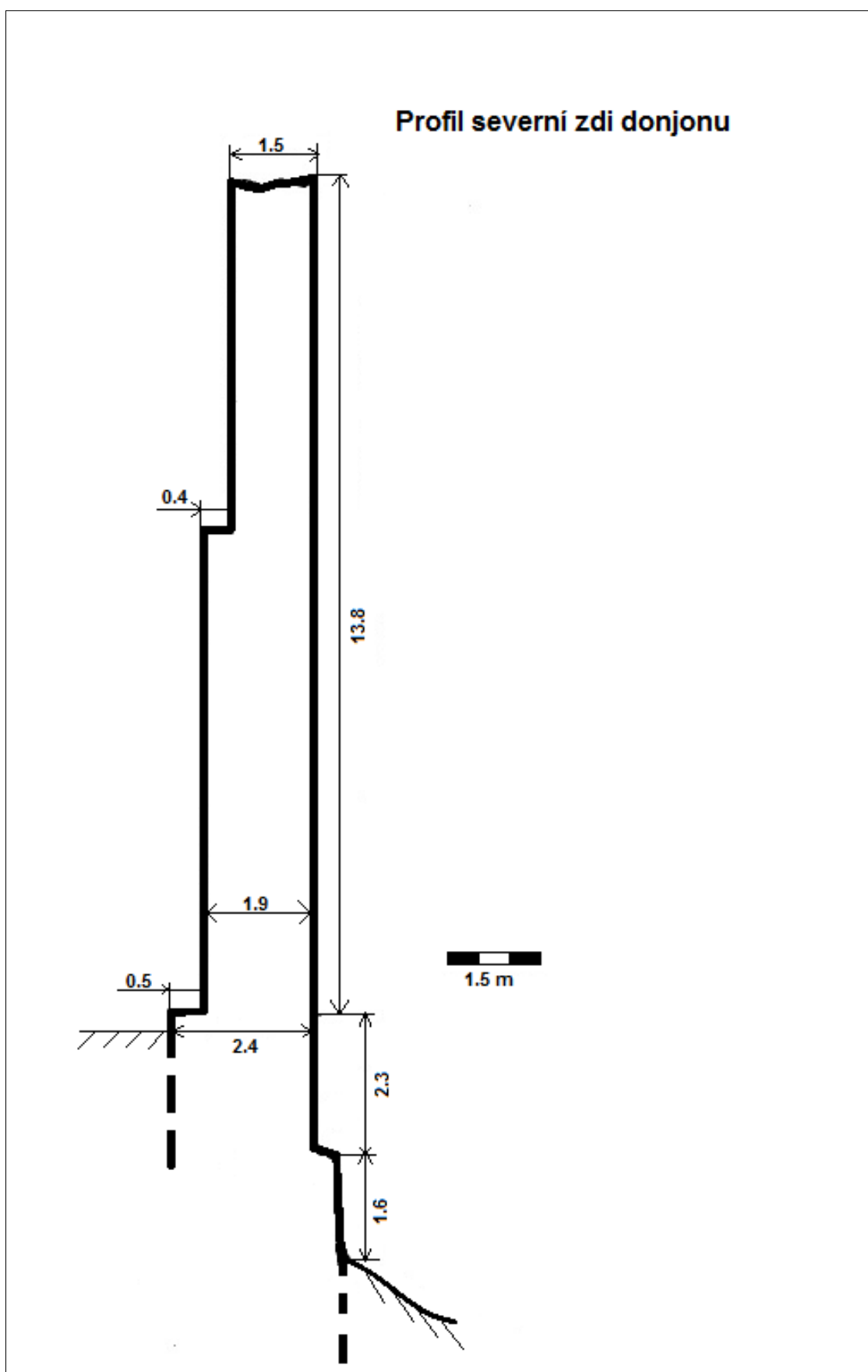
Obr. 118. Pajrek. Pohled na donjon od severozápadu (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 119. Pajrek. Horizontální vyrovnávací spáry zdiva donjonu (označeno šipkou) (foto 16. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 120. Pajrek. Odsazení základového zdiva donjonu v severovýchodním nároží. Jeden dílek latě 0.2 m (foto autor 22. 4. 2016).

Obr. 121. Pajrek. Profil severní zdi donjonu s odsazením v síle zdi v interiéru (vyhotovil autor).

Obr. 122. Pajrek. Severní stěna donjonu se znatelným pásem původní omítky v úrovni druhého a třetího patra (foto autor 2. 1. 2016)

Obr. 123. Pajrek. Pozůstatek špalety okenního otvoru (označeno šipkou) v úrovni třetího patra severní zdi donjonu (foto 19. 3. 2016 a úprava autor).

Obr. 124. Pajrek. Východní stěna donjonu. V popředí pozůstatek mladší věžovité stavby. Pohled od východu (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 125. Pajrek. Detail usazení základového zdiva donjonu v jihovýchodním nároží (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 126. Pajrek. Jižní stěna donjonu. Lat' 1.4 m (foto autor 22. 4. 2016).

Obr. 127. Pajrek. Západní stěna donjonu (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 128. Pajrek. Prostor v síle zdi novověké zazdívky původního vstupu do donjonu (foto autor 24. 10. 201ř).

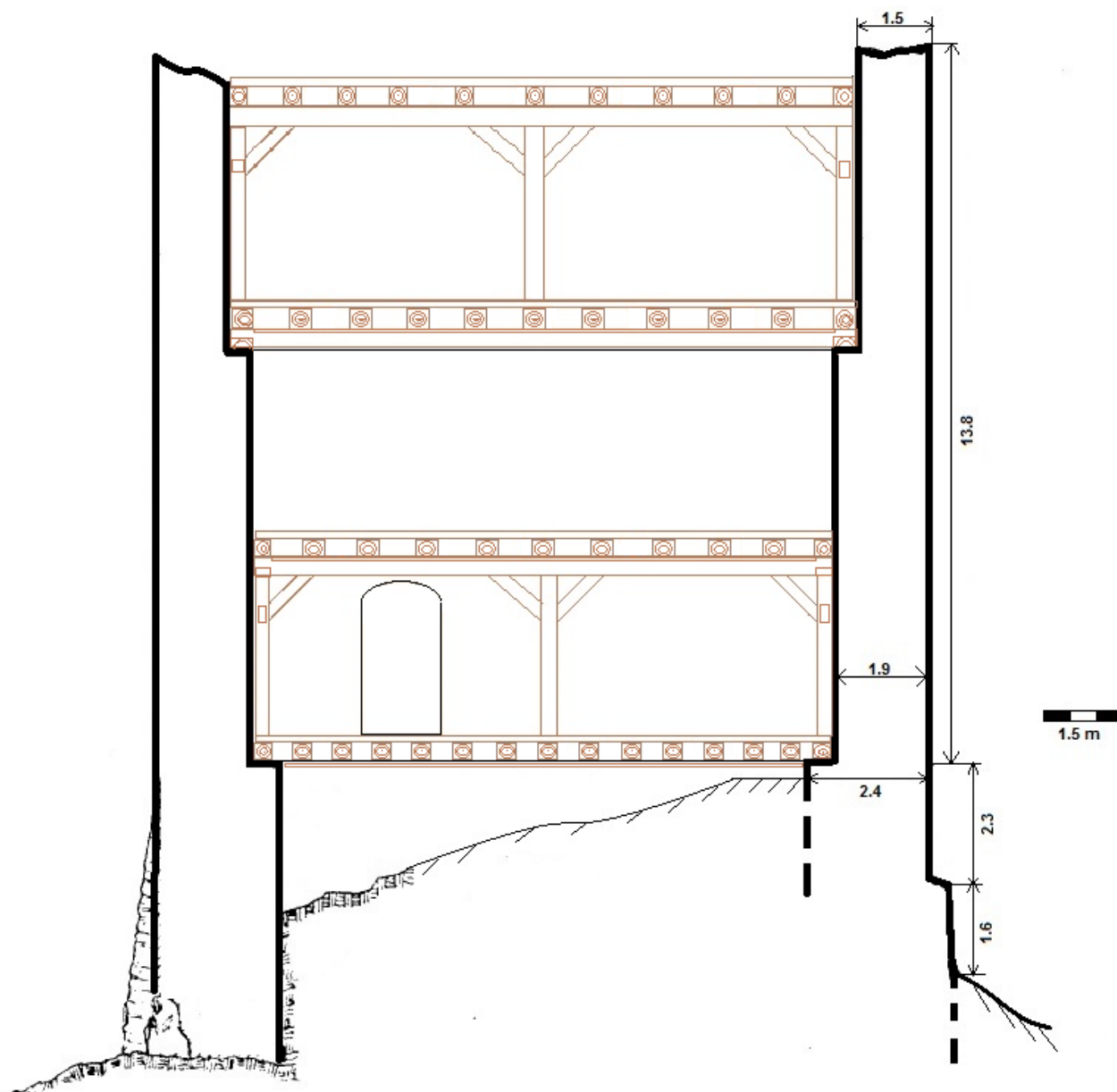
Obr. 129. Pajrek. Otvor v síle zdiva pro zasunutí dveřní závory v místě původního vstupu. Jeden dílek měřítka 5 cm. (foto 24. 10. 2015 a úprava autor).

Obr. 130. Pajrek. Relikt zděné zárubně původního vstupu do donjonu. (foto 24. 10. 2015 a úprava autor).

Obr. 131. Pajrek. Otvory po stropních trámech prvního podlaží (označeno šipkou) (foto 24. 10. 2015 a úprava autor).

Obr. 132. Pajrek. Předpokládané řešení konstrukce podlaží v donjonu (vyhotovil autor).

Obr. 133. Pajrek. Pozůstatky menší věžovité budovy na východní straně hradního jádra (foto autor 24. 10. 2015).

Obr. 134. Pajrek. Pozůstatky budovy (kuchyně?) jižně od schodišťové věže. V severovýchodním rohu (označeno šipkou) je do skály vylámaná cisterna na dešťovou vodu (foto 24. 10. 2016 a úprava autor).

Obr. 135. Pajrek. Relikty obvodové hradby (označeno šipkou) na východní straně navazující na hranu příkopu vylámaného ve skále (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 136. Pajrek. Relikty obvodové hradby na západní straně hradního jádra. Lať 1 m (foto autor 22. 4. 2016).

Obr. 137. Pajrek. Relikty obvodové hradby na jižní straně (foto 24. 10. 2015 a úprava autor).

Obr. 138. Pajrek. Relikty obvodové hradby (označeno šipkou) na severní straně (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 139. Pajrek. Terénní relikt (označeno šipkami) po obvodové hradbě na severní straně hradního jádra (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 140. Pajrek. Prostor přístupové cesty u východního příkopu. Lat' 1 m (foto autor 22. 4. 2016).

Obr. 141. Pajrek. Relikt zdi objektu na západní straně hradního jádra (foto autor 19. 3. 2016).

Obr. 142. Pajrek. Základová lavice pro zeď v západním sektoru hradního jádra. Lat' 1 m (foto autor 22. 4. 2016).

Obr. 143. Pajrek. Vstup do podzemní chodby na jižní straně donjonu (foto autor 24. 10. 2016).

Obr. 144. Pajrek. Rovinatý prostor na severovýchodní straně areálu hradu (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 145. Pajrek. Relikty druhé fortifikační linie (označeno šípkami) v prostoru jižního svahu (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 146. Pajrek. Terénní relikv třetí fortifikační linie (zvýrazněno žlutou čarou) v prostoru jižního svahu (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 147. Pajrek. Viditelné převýšení na hraně svahové terasy, které je pozůstatkem třetí fortifikační linie. Lat' 1.4 m (foto autor 2. 1. 2016).

Obr. 148. Pajrek. Relikt zdiva třetí fortifikační linie na vystupujícím skalním suku. Lat' 1.4 m (foto autor 2. 1. 2016).

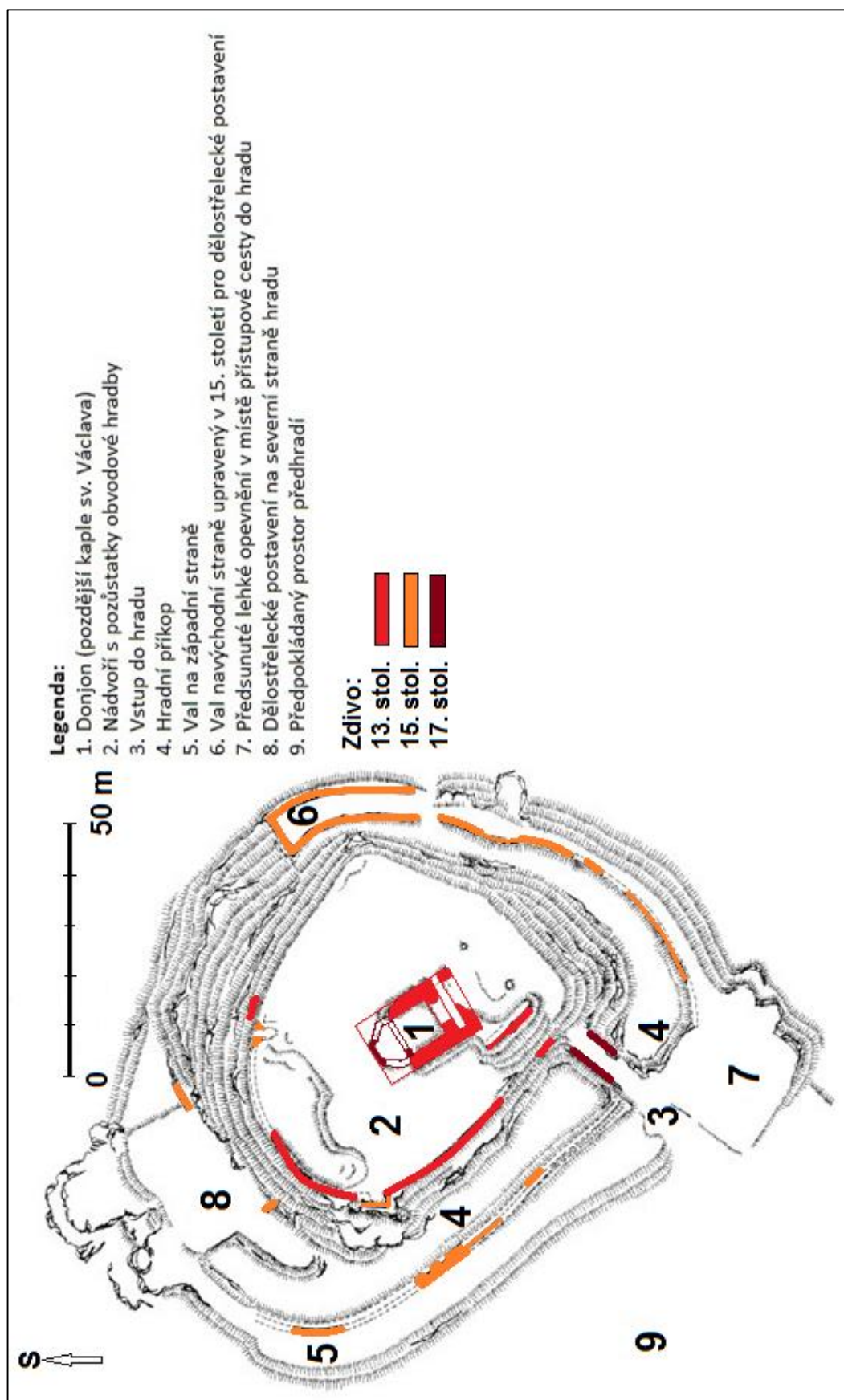
Obr. 149. Pajrek. Přístupová cesta v jižním svahu (označeno šípkami) v pohledu od třetí fortifikační linie (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

Obr. 150. Pajrek. Zemní opevnění na západní straně hradu (označeno šípkou). Pohled od západu (foto 2. 1. 2016 a úprava autor).

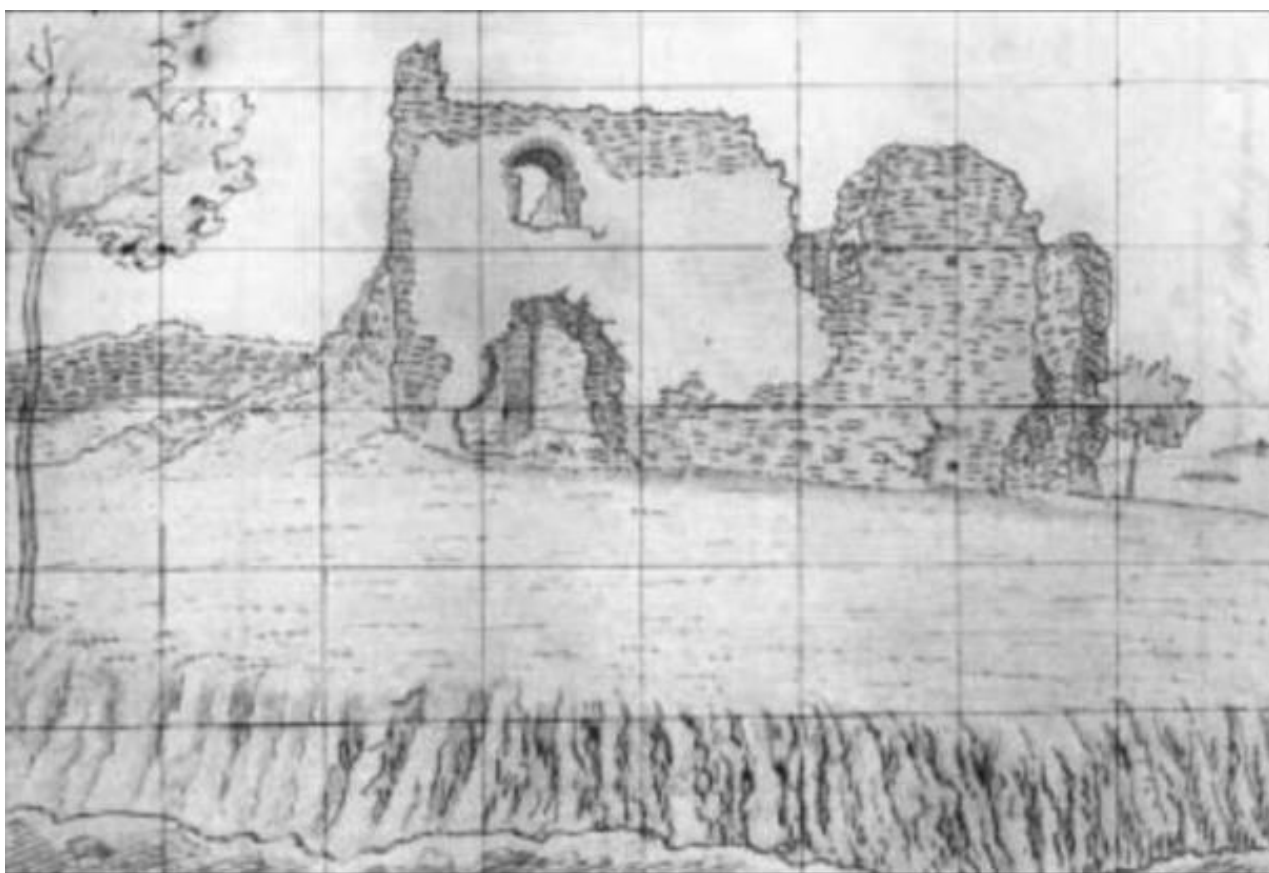
Obr. 151. Pajrek. Lidarový snímek hradu (obarvený stínovaný reliéf) a nejbližšího okolí. (1). Jádru hradu. (2). příkop na východní straně. (3). Příkop na západní straně. Červeně čárkovaně vyznačeno vedení přístupové cesty. Červená šipka – zemní bašta. Bílé šipky – obvod možného předhradí.

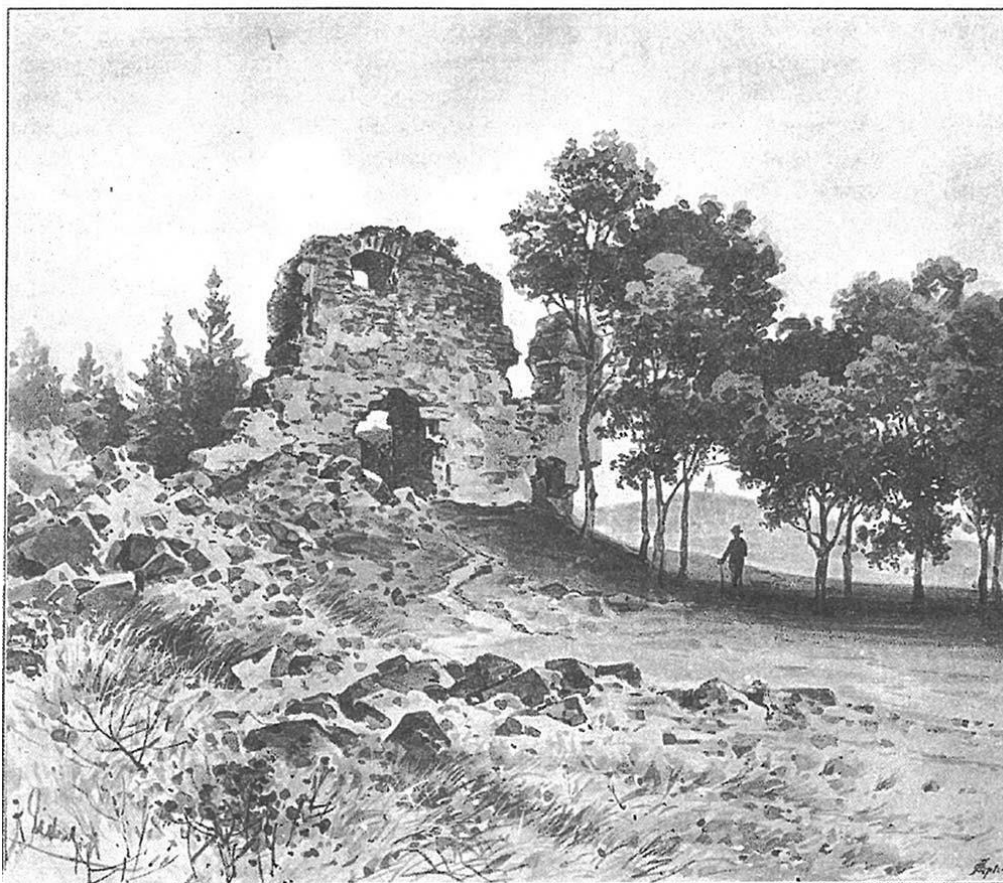
Plán 3. Pušperk. Vyhotoveno na podkladu plánu Z. Procházky (převzato z Durdík – Sušický 2005, 169 - úprava autor).

Obr. 152. Pušperk. Pohled na hradní vrch od východu (foto autor 24. 10. 2015).

Obr. 153. Pušperk. Hrad na kresbě F. A. Hebera (převzato z: Heber 2002, 311).

Obr. 154. Pušperk (okr. Klatovy). Lavírovaná kresba od K. Liebschera z knihy A. Sedláčka, Hrad, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 44).

Obr. 155. Pušperk. (okr. Klatovy). Lavírovaná kresba od K. Liebschera z knihy A. Sedláčka, Hrad, zámky a tvrze Království Českého (převzato z: Sedláček 1996, 41).

Obr. 156. Pušperk. Fotografie Maxe Jonáka z roku 1925 (převzato z: www.hrady-zříceniny.cz [21. 1. 2016]).

Obr. 157. Pušperk. Hrad na fotografii neznámého autora. Fotografie uložena v depozitáři starého zámku v Chudenicích.

Obr. 158. Pušperk. Hrad (podtrženo červeně) na Vogtově mapě Čech z roku 1712 (převzato z: www.staremapy.cz [21. 1. 2016]).

Obr. 159. Pušperk. Hrad na prvním vojenském mapování, tzv. Josefském, z let 1764 – 1768 (převzato z: www.oldmaps.geolab.cz [24. 2. 2016]).

Obr. 160. Pušperk. Relikt jihovýchodní zdi původního donjonu. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

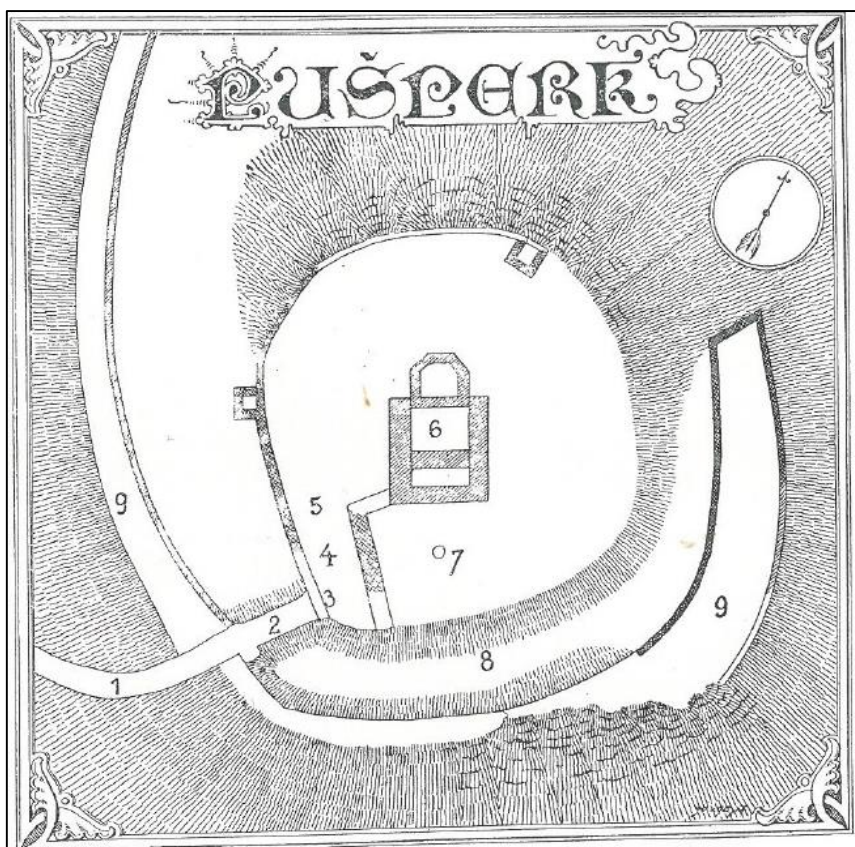
Obr. 161. Pušperk.. Jihovýchodní roh donjonu s otvory po stropních trámech v úrovni prvního podlaží (označeno šipkami). Lat' 1.4 m (foto 6. 4. 2016 a úprava autor).

Obr. 162. Odsazení obvodové zdi v úrovni prvního podlaží v interiéru donjonu. Lat' 1.4 m (foto 6. 4. 2016 a úprava autor).

Obr. 163. Pušperk. Relikt nádvoří zdi v jádře hradu. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

Plán Pušperka.

Vysvětlení plánu: 1. starodávná cesta k 2. naspanému přechodu a 3. k bráně první; 4. parkán; 5. místo druhé brány (?); 6. kaple; 7. studně; 8. příkop; 9. mohutné náspy.

Obr. 164. Pušperk. Půdorysný plán hradu z knihy A. Sedláčka, *Hrady, zámky a tvrze Království Českého* (převzato z: Sedláček 1997, 42).

Obr. 165. Pušperk. Severozápadní úsek obvodové hradby. Pohled přes hradní příkop. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 166. Pušperk. Západní část obvodové hradby s viditelnou hranou předprsni zdi (označeno šipkami) (foto 6. 4. 2016 a úprava autor).

Obr. 167. Pušperk. Relikty zdi tzv. výpadové branky. Pohled z jádra hradu. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

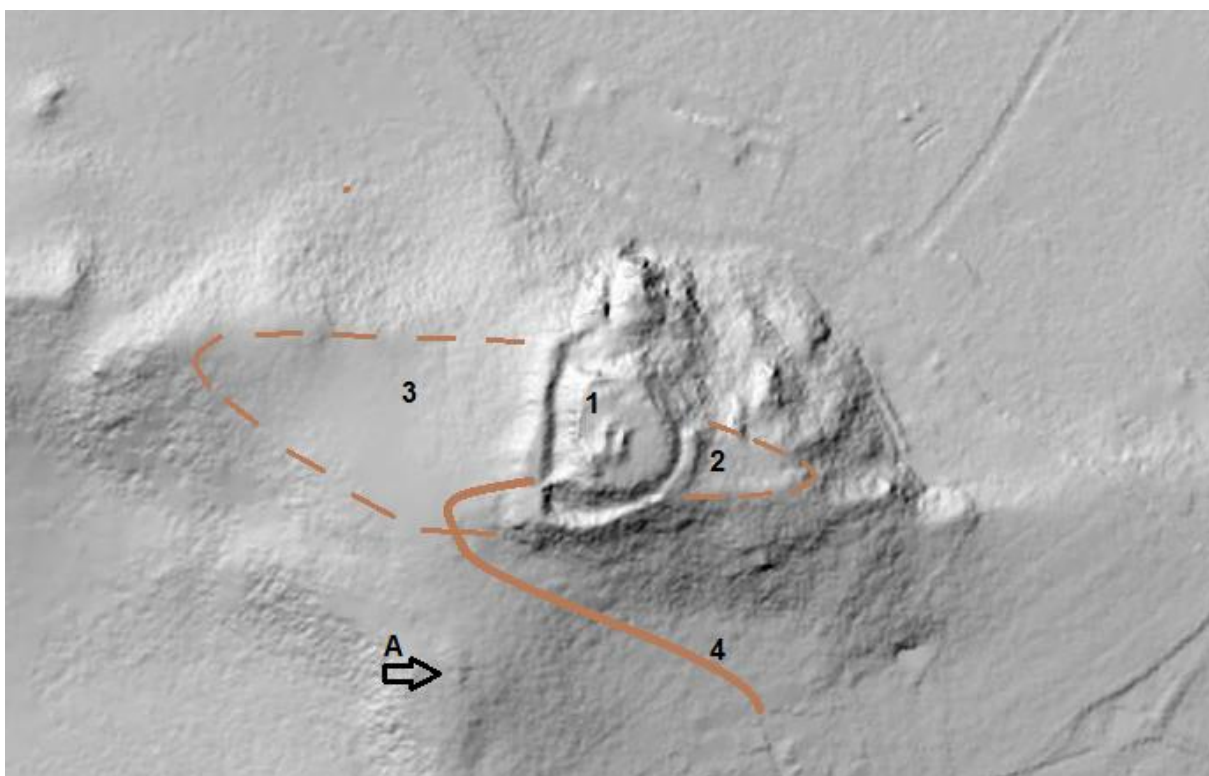
Obr. 168. Pušperk. Relikt obvodové hradby na severní straně hradu. Lať 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 169. Pušperk. Vnější líc východního valového tělesa obloženého na sucho kladenou plentou. Pohled od severovýchodu. Lať 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

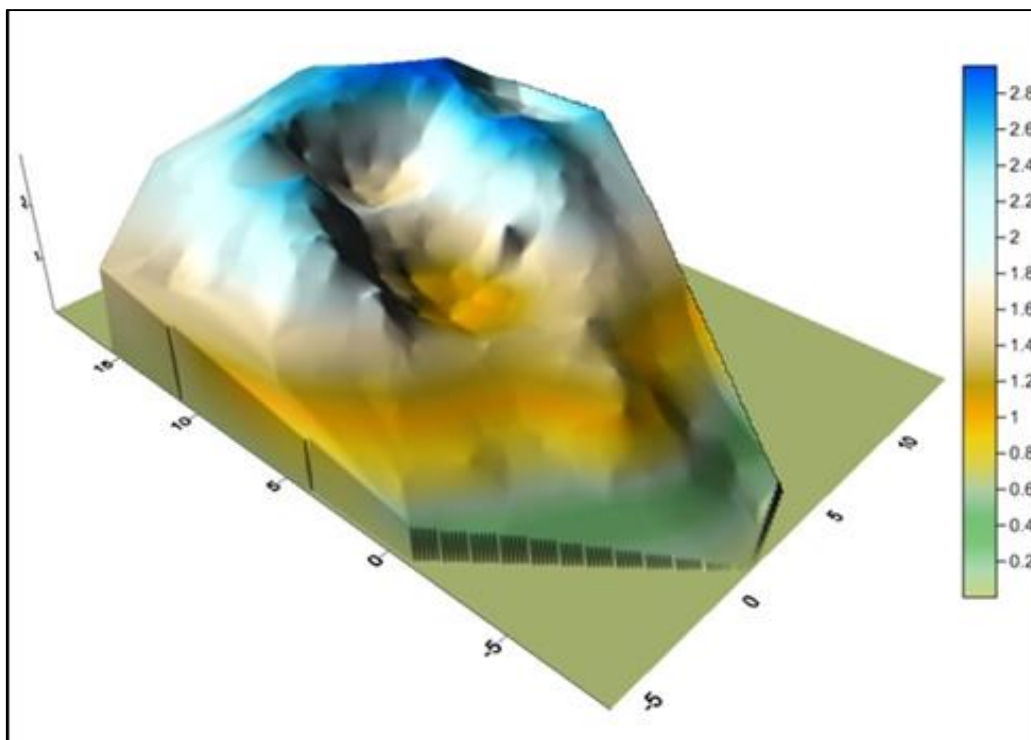
Obr. 170. Pušperk. Severní ukončení valového tělesa. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 171. Pušperk. Lidarový snímek (stínovaný reliéf). (1). Hradní jádro. (2). Východní předpolí. (3). západní předpolí. (4). přístupová cesta. (A). relikty objektu interpretovaného jako předsunuté opevnění.

Obr. 172. Pušperk. Relikty vápenické pece na západním předpolí hradu (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 173. Pušperk. 3D model reliktnů vápenické pece. (vytvořeno v programu Surfer – Golden software 9).

Obr. 174. Pušperk. Rovinatý prostor v severním příkopu, kde lze předpokládat existenci objektu provozně – hospodářského charakteru (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 175. Pušperk. Relikt zdi v severní části hradního příkopu pod hradním jádrem. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).

Obr. 176. Pušperk. Relikt západního nároží čtvercové bašty. Lat' 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016)

Obr. 177. Pušperk. Relikt zděné eskarpy v severozápadním úseku hradního příkopu. Lat'. 1.4 m (foto autor 6. 4. 2016).